

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIĀLO PĒTĪJUMU INSTITŪTS

**SOCIĀLO ZINĀTŅU
VĒSTNESIS**

SOCIAL SCIENCES BULLETIN
ВЕСТНИК СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

2012 2 (15)

Žurnālā "Sociālo Zinātņu Vēstnesis" tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija pieņem rakstus latviešu, angļu un krievu valodā.

Redakcijas kolēģija

V. Meņšikovs, redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs (Daugavpils, Latvija), D. Beresnevičiene (Šauļi, Lietuva), G. Gavgadze (Kutaisi, Gruzija), A. Ivanovs (Daugavpils, Latvija), N. Jazdanijs (Lahore, Pakistāna), E. Jermolajeva (Daugavpils, Latvija), V. Justickis (Viļņa, Lietuva), V. Kosiedovskis (Toruņa, Polija), A. Matuļonis (Viļņa, Lietuva), O. Oslands (Oslo, Norvēģija), Ž. Ozoliņa (Rīga, Latvija), S. Partyckis (Lubļina, Polija), B. Rivža (Jelgava, Latvija), G. Sokolova (Minska, Baltkrievija), V. Speranskis (Maskava, Krievija), P. Šašvarijs (Miskolca, Ungārija), M.J. Šutena (Koviljana, Portugāle), T. Tisenkopfs (Rīga, Latvija), J. Vankeviča (Vitebska, Baltkrievija), A. Vorobjovs (Daugavpils, Latvija), V. Zahars (Daugavpils, Latvija)

Redakcija

V. Boroņenko (redaktore), M. Mihailova, A. Moziro, I. Ostrovska, I. Plotka (redaktore vietniece), A. Ruža, J. Semeņeca (sekretāre), V. Šipilova, V. Volkovs, Z. Zeibote

Adrese

Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūts,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvija.
Tālr. (+371)65422163 E-pasts vera.boronenko@du.lv

Izdevējs

Daugavpils Universitāte

Reģistrācijas Nr. 000702889

Reģistrācijas apliecība Nr. M 000331

Dibināts 2004. gadā

© Daugavpils Universitāte

ISSN 1691-1881

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

GESIS SocioGuide

<http://www.cce-socialscience.net/journals/index.asp?stock=journals&select=Latvia&slice=1#11474>

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian.

Editorial Board

V. Meņšikovs, Chairman of the Editorial Board (Daugavpils, Latvia), A. Aasland (Oslo, Norway), D. Beresnevičiene (Šiauliai, Lithuania), G. Gavtadze (Kutaisi, Georgia), A. Ivanovs (Daugavpils, Latvia), E. Jermolajeva (Daugavpils, Latvija), V. Justickis (Vilnius, Lithuania), W. Kosiedowski (Toruń, Poland), A. Matulionis (Vilnius, Lithuania), Ž. Ozoliņa (Riga, Latvia), S. Partycki (Lublin, Poland), B. Rivža (Jelgava, Latvia), P. Sasvari (Miskolc, Hungary), M.J. Schouten (Covilhã, Portugal), G. Sokolova (Minsk, Belarus), V. Speransky (Moscow, Russia), T. Tisenkopfs (Riga, Latvia), Y. Vankevich (Vitebsk, Belarus), A. Vorobjovs (Daugavpils, Latvia), N. Yazdani (Lahore, Pakistan), V. Zahars (Daugavpils, Latvia)

Editorial Staff

V. Boronenko (editor), M. Mihailova, A. Mozyro, I. Ostrovska, I. Plotka (associate editor), A. Ruža, J. Semeņeca (secretary), V. Sipilova, V. Volkovs, Z. Zeibote

Address

Institute of Social Investigations, Faculty of Social Sciences, Daugavpils University,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvia.
Tel. (+371)65422163 E-mail vera.boronenko@du.lv

Publisher

Daugavpils University

Registration No. 000702889

Registration certificate No. M 000331

Established in 2004

© Daugavpils University

SATURS

RAKSTI

Ekonomika

- Галина Соколова.** Модернизация как “ответ” общества на “вызов” глобальных изменений в мире: методологический аспект 7
- Naveed Yazdani, Abdul Rasheed Kausar.** Ikujiro Nonaka: a Knowledge Management Guru 25
- Vera Boroņenko, Jeļena Lonska, Andris Spūlis.** Reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpēte 37
- Viktorija Špilova, Guido Baldi.** Can Interregional Branding Strategies Work? Impact of the “Baltic Sea Region’s Umbrella Brand” on the Baltic Countries in an Economic Context 62

Psiholoģija

- Sandra Mihailova.** Poverty and Money: A Psychological View 78
- Santa Vorone.** Latvijas studentu psihosociālās labklājības modeļa īpatnības Latgales reģionā 101
- Владимир Янсон, Ирина Казановская.** Когнитивные факторы преодоления стресса 118

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

- Gatis Pāvils.** Eiropas teritoriālās attīstības pētnieki pulcējas Jūrmalā 133
- Peter Smith.** International Conference on Cyberbullying: COST IS0801” in Paris, 2012 136

Izdotās monogrāfijas

- Deniss Hanovs, Vladimirs Meņšikovs, Ivans Jānis Mihailovs, Valdis Tēraudkalns, Vladislavs Volkovs.** Iepazīsti Eiropu, Iepazīsti Latviju! Ievads starpkultūru komunikācijā 139

РАКСТІ

ЕКОНОМІКА

Галина Соколова

МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК “ОТВЕТ” ОБЩЕСТВА НА “ВЫЗОВ” ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В МИРЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Представлен анализ экономической и социальной сторон глобализации как нового состояния интернационализации хозяйственной жизни в мире. Показано, что новые экономические и социальные формы строятся вокруг сетевых структур капитала, управления и информации. Логика процесса модернизации общества (на примере России и Беларуси как постсоветских государств) – для «ответа» на «вызов» глобализации – развернута в контексте триады: стартовые позиции субъектов, активы и пассивы наличных ресурсов, коридор экономических и социальных возможностей. Выявлены проблемы, которые сужают коридор возможностей при формировании национального проекта модернизации. Суть *технологической* проблемы включения постсоветских стран в единое информационное пространство состоит в отсутствии конкурентной атмосферы в большинстве отраслей экономики и значительном отставании в инновационной деятельности. Суть *социальной* проблемы включения постсоветских стран в процесс глобализации заключается в том, что новые этапы модернизации требуют появления новых социально-профессиональных групп, активно участвующих в модернизации и имеющих интерес к этому процессу как источнику повышения интеллектуального уровня и уровня материального благосостояния. В то же время, основной массив занятого населения в России и Беларуси (свыше 70%) составляют представители массовых профессий, связанные с традиционными отраслями экономики и разделяющие традиционные ценности в экономике и социальной сфере. Принятая в обеих странах «стратегия инновационно-технологического прорыва», когда инновации выступают как «точки роста» в циклическом процессе общей модернизации, представляется проблематичной в *технологическом* контексте, в силу несовместимости нынешнего (четвертого) и будущих (пятого и шестого) технологических укладов. Данная стратегия представляется проблематичной в *социальном* плане в силу того, что осуществляется в виде ограниченного модернизационного эксперимента, не затрагивающего основной массив населения, занятого в традиционных отраслях экономики. Проблемы *технологического* плана невозможно решать без внедрения инноваций в массовое производство, а проблемы *социального* плана – без активного включения в экономику всех трудовых ресурсов при грамотной государственной политике.

Ключевые слова: глобализация, модернизация, сетевые структуры, стартовые позиции, активы и пассивы, коридор экономических и социальных возможностей.

Введение

В рамках парадигмы “вызов—ответ” глобализация представляет собой своеобразный вызов, на который каждое общество дает свой ответ» в соответствии с принципами, структурами и символами, заложенными в достижениях его длительного развития. Глобализация — объективный, ускоряющийся и всеобъемлющий и далеко не однозначный процесс. С одной стороны, он расширяет возможности доступа к достижениям науки, техники и культуры, подтягивая все страны к наиболее развитым, но с другой стороны, усиливает экономическую взаимозависимость стран друг от друга, подчиняет их внутреннюю социальную политику внешним экономическим силам. Эта противоречивость особенно ощущается постсоветскими государствами, на долгое время выключенными из процессов мирового экономического развития, а также внутри — и межстрановой конкуренции. Они интегрируются в общий процесс глобальных изменений в мире, осуществляя модернизацию по принципу “догоняющей”, неорганической модернизации, связанной с большими социальными издержками, необходимостью решения как технологических, так и социальных проблем. Если органическая модернизация, осуществляемая наиболее развитыми странами, происходила в течение столетий благодаря внутренним факторам, то неорганическая — осуществляется преимущественно под влиянием западных технологий и форм организации производства. Велика вероятность того, что «догоняющая» модернизация может быть “консервативной” по идеологии (ограничиться некоторым технологическим и организационным усовершенствованием); элитарной по масштабности (осуществляемой “сверху”, в условиях модернизационного эксперимента); технократически ориентированной по вектору ценностей гражданского общества.

Исходя из необходимости проверки данной гипотезы, актуализируются вопросы: в *какой* точке процесса мировой глобализации находятся Россия и Беларусь как постсоветские государства? *Каковы* активы и пассивы этих стран? И наконец, *каков* “коридор экономических и социальных возможностей” модернизации в России и Беларуси? Эти вопросы предопределили *цель* исследования — анализ, в рамках парадигмы “вызов—ответ”, включения различных по экономическому и социальному развитию обществ в процесс глобальных изменений в мире. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих *задач*: рассмотреть экономическую и социальную стороны глобализации; выявить плюсы и минусы этого процесса для стран с органической и неорганической модернизацией; проанализировать проблемы модернизации, связанные с интеграцией в глобальный процесс России и Беларуси как постсоветских государств.

Исследование экономической стороны процесса глобализации

Глобализация может быть определена как ускоряющийся процесс расширения и углубления взаимосвязанности стран мира во всех сферах современной общественной жизни — от экономической до социальной, от технико-технологической до социокультурной. Процесс глобализации набирает все большую силу,

открывая, с одной стороны, перед странами возможность ускорения социально-экономического прогресса, но с другой, выступая угрозой их национальным интересам и самобытности (Bogomolov 2007).

Признаки глобализации. Экономическая глобализация представляет новое состояние интернационализации производства и обмена, *качественно отличное* от прошлого, *во-первых*, по динамике и масштабам развития международных обменов результатами экономической деятельности. Для целого ряда стран мировой рынок уже не может рассматриваться как дополнение к национальному, а становится необходимым условием функционирования экономики. Его значение в развитии реального сектора экономики часто сопоставимо с ролью внутреннего рынка. И в этом состоит одно из главных проявлений экономической глобализации.

Во-вторых, глобальный характер приобретают не только хозяйственные связи, но и многие экономические проблемы. Становясь глобальными, они требуют для своего решения согласованных усилий многих стран. Ограниченность природных ресурсов, загрязнение окружающей среды, опережающий рост численности населения по сравнению с ресурсными возможностями планеты, разрыв между бедными и богатыми странами – все это вызывает тревогу человечества.

В-третьих, важнейшим признаком эры экономического глобализма становится транснационализация производства, торговой и банковской деятельности. Под этим термином понимается обрастание национальных “родительских” компаний многочисленными дочерними фирмами и филиалами в разных уголках мира. Транснациональные корпорации (ТНК) превратились в основную движущую силу процесса экономической глобализации, а такие ее субъекты, как отдельные государства и национальные компании, оказались во многих отношениях неконкурентоспособными.

В-четвертых, проявлением глобализации и ужесточающейся конкуренции становится слияние крупных компаний, имеющих схожий профиль, а также покупка ТНК в полную или частичную собственность уже существующих иностранных предприятий. Промышленно развитые страны экспортируют капитал друг другу, интегрируя тем самым свои национальные рынки. В мировом объеме прямых зарубежных инвестиций на долю промышленно развитых стран приходится более 70%, на развивающиеся – менее 30%. Это свидетельствует о том, что интенсивность экономической глобализации в различных регионах неодинакова, причем мировой рынок расширяется прежде всего в результате экономических обменов внутри группы индустриальных стран (Bogomolov 2007).

В-пятых, от конкурентного превосходства главных промышленных держав мира и экспансии их могущественных ТНК дают определенную защиту *региональные интеграционные группировки*, появление которых – одна из характерных черт процесса глобализации. Торговые, экономические, валютные союзы и объединения нескольких государств, создавая предпочтительные условия для сотрудничества, позволяют углублять *разделение труда на региональной основе* и усиливать позиции стран-участников в глобальной конкуренции. Таким образом, структура мировой экономики становится более сложной. Ее субъектами выступают уже не только отдельные государства и их фирмы, но и их интеграционные груп-

пировки со своими наднациональными структурами. На этом уровне все чаще не только устанавливаются правила и условия торговли, заключаются соответствующие соглашения, но и разгорается конкурентная борьба.

Экономическая глобализация тесно связана с либерализацией торговых и других обменов. Большинство стран мира, и прежде всего члены Всемирной торговой организации (ВТО), в значительной степени ослабили таможенные и другие барьеры на пути трансграничного движения товаров и капиталов. Судя по всему, складываются условия для превращения свободы торговли в господствующий принцип политики не только ведущих индустриальных держав, но и большинства других государств. Тенденция к либерализации внешнеэкономической деятельности набрала дополнительную силу после демонтажа командно-административной системы, господствовавшей в социалистических странах, так как рыночные отношения становятся универсальной формой хозяйственной жизни и экономического взаимодействия стран. Увеличение однородности и открытости экономических систем придало сильный импульс процессу интернационализации производства и обмена.

В свою очередь, социалистические страны, перешедшие на путь рыночных отношений, интегрируют свои экономики в Евразийское экономическое сообщество (ЕврАзЭС), а также Таможенный союз и Единое экономическое пространство (ЕЭП), состоящее из территорий Сторон, на котором функционируют однотипные механизмы регулирования экономики, основанные на рыночных принципах и применении единых правовых норм, существует единая инфраструктура и проводится согласованная налоговая, денежно-кредитная, валютно-финансовая, торговая и таможенная политика, обеспечивающие свободное движение товаров, услуг, капитала и рабочей силы.

Плюсы и минусы глобализации. Глобализация, открывает дополнительные возможности и сулит немалые выгоды отдельным странам. Благодаря этому объективному процессу достигается экономия на издержках производства, оптимизируется размещение ресурсов в мировом масштабе, расширяются ассортимент и повышается качество товаров на национальных рынках, становятся широко доступными достижения науки, техники и культуры. ТНК играют положительную роль в создании современных производств в развивающихся странах. Однако этот процесс в его нынешних формах сопряжен с издержками и угрозами для национальных экономик, причем не только бедных, но и богатых стран. *Проблема* заключается в том, что отдельным странам, особенно небольшим и бедным, нелегко контролировать то, что происходит вне их границ, а стихийные или направляемые сильными державами глобальные процессы могут иметь для них негативные последствия.

Существенная сторона глобализации — *вызов*, который она бросает суверенитету национальных государств. Переход значительной части контроля над экономикой от суверенных государств к транснациональным корпорациям и международным организациям, у которых свои и нередко противоположные национальным интересы, часто превращается в болезненную *проблему*. Программы либерализации и структурной адаптации, рекомендуемые ряду стран международными организациями, в возрастающей степени подчиняют внутреннюю со-

циальную политику внешним экономическим силам. Это особенно ощущается в развивающихся странах и переходных экономиках. Так, условия, на которых МВФ и Всемирный банк предоставляют финансовую помощь странам, застигнутым кризисом, зачастую обязывают эти страны проводить далеко не самую рациональную, а порой и просто губительную политику.

Преимущества экономической глобализации реализуются отнюдь не автоматически, и не все страны в равной мере их ощущают. Более того, в глазах многих из них, богатые и сильные государства оказываются в несправедливо более выгодном положении. Как бы ни были велики достижения экономического глобализма последних двух десятилетий XX века, они не сняли с повестки дня необходимость преодоления опасных разрывов в уровнях экономического развития стран, задачу, которая в 70-е годы находилась в эпицентре движения за новый международный экономический порядок. На 20% населения планеты, проживающего в богатых странах, приходится 86% ВВП всего мира, а на 20%, живущих в бедных странах, всего 1% (Bogomolov 2007).

Преимуществам глобализации сопутствуют нежелательные последствия. Высокая степень экономической взаимозависимости стран, гигантские нерегулируемые перетоки горячих спекулятивных капиталов сделали глобальную экономику уязвимой, подверженной перебоям. Возрастающая неспособность многих стран догнать высокоразвитый мир, усиливающееся социальное неравенство внутри этих стран и несбывшиеся ожидания людей в эру, когда стандарты благосостояния и потребления высокоразвитых стран тиражируются средствами массовой информации на весь мир, продолжают оставаться источником внутренней и международной неустойчивости. Эти явления, конечно, не новы, но при стихийном ходе глобализации они могут выйти из-под контроля, дестабилизировать правительства и страны и даже вылиться в столкновения стран. Перед мировым сообществом встал вопрос: как ослабить уязвимость национальных экономик, проистекающую из их возрастающей взаимозависимости.

Джордж Сорос пишет, что капитализм в стадии глобализации отличается от его прежних этапов всепоглощающее стремление к успеху, усиление мотива прибыли и проникновение его туда, где ранее преобладали иные ценности — культурные, профессиональные, нравственные. “Не будет преувеличением сказать, — замечает он, — что деньги правят теперь жизнью людей в большей степени, чем когда-либо раньше. К сожалению, мир еще не научился управлять денежными потоками в международной сфере” (Soros 1999).

Маловероятно, считает О.Т. Богомолов, чтобы оправдались прогнозы полной утраты национальными государствами суверенитета в отношении своей экономики в пользу наднациональных или международных образований. Как бы ни было велико влияние наиболее могущественных стран и их транснациональных гигантов, национальные государства в обозримой перспективе не отомрут, а наоборот, будут укреплять себя и добиваться демократизации глобальной экономической среды. Международному сообществу предстоит найти и узаконить границы делегирования национального суверенитета в экономической области международным институтам.

Активизация внутри- и межстрановой конкуренции. Рассмотрение *экономической* стороны глобализации выявляет, что она отличается от предшествующего периода интернационализации хозяйственной жизни *резким обострением конкурентной борьбы, теперь уже во всемирном масштабе*. Ее накал имеет, разумеется, и положительную сторону, заставляя всемерно удешевлять производство, одновременно не допуская снижения качества продукции. Но с другой стороны, в условиях ожесточенных схваток между промышленными гигантами, их неудержимой экспансии трудно укрепить молодой национальной промышленности развивающихся стран и завоевать достойное место даже на собственных внутренних рынках, не говоря уже мировых.

Ужесточение конкуренции в глобальных масштабах создает проблемы и в промышленно развитых государствах. Их предприятия, чтобы устоять перед наплывом дешевого импорта, урезают социальные гарантии работникам, снижают или удерживают на прежнем уровне зарплату, а иногда и закрывают производство, перенося его в развивающиеся страны с более низкой ценой труда. Словом, под влиянием глобальной конкуренции ухудшается социальный климат внутри даже развитых стран, возрастает угроза роста безработицы.

Конкуренция, как и прежде, выступает как объективный закон, влияющий через существенные, внутренне необходимые, устойчивые отношения субъектов собственности, в борьбе за наиболее выгодные условия производства и реализации товаров с целью получения наибольшей прибыли, на взаимодействие законов разделения и перемены труда. Однако в условиях глобализации этот закон приобретает самодовлеющий характер и захватывает не только сферу производства, но и сферу обращения, диктуя свои требования общественному производству.

Ареной закона конкуренции становится как сфера общественного производства, так и сфера обращения, источником саморазвития – постоянное возникновение и разрешение противоречия между необходимостью максимальной самореализации человека во имя выживания и сопротивлением информационной среды этому естественному проявлению. В ходе развертывания научно-технического прогресса противоречие разрешается, чтобы возникнуть вновь и разрешиться на новой ступени общественного развития.

Виды конкурентной борьбы все более усложняются, становятся более многообразными и вариативными, принимают все более опосредованный характер. Наряду с конкуренцией мелких и средних производителей конкурентная борьба ведется между монополиями в одной отрасли хозяйства, между монополиями смежных отраслей, внутри монополий, между монополизированными и немонаполизированными предприятиями и т. д. Конкуренция на современном этапе входит во все сферы экономических отношений. Вместе с тем, несмотря на разнообразие и сложность видов конкурентной борьбы, ее результаты строго детерминированы соотношением возможностей и способностей тех или иных субъектов конкуренции.

Исследование социальной стороны процесса глобализации

Исследование *социальной* стороны глобализации, осуществленное одним из самых известных европейских социологов М. Кастельсом (Kastel's 1999) позволило ему сделать концептуально важное заключение: в условиях информационной эры историческая тенденция приводит к тому, что доминирующие функции и процессы все больше оказываются организованными по принципу сетей. Именно сети составляют новую социальную морфологию нынешних обществ, а распространение “сетевой” логики в значительной мере сказывается на ходе и результатах процессов, связанных с производством, повседневной жизнью, культурой и властью.

Согласно его определению, сетевая структура представляет собой комплекс взаимосвязанных узлов. Конкретное содержание каждого узла зависит от характера той конкретной сетевой структуры, о которой идет речь. К ним относятся рынки ценных бумаг и обслуживающие их вспомогательные центры, когда речь идет о сети глобальных финансовых потоков. Согласно закону сетевых структур, расстояние (или интенсивность и частота взаимодействий) между двумя точками (или социальными положениями) короче, когда обе они выступают в качестве узлов в той или иной сетевой структуре, чем когда они не принадлежат к одной и той же сети (Kastel's 1999).

Сети представляют собой открытые структуры, которые могут неограниченно расширяться путем включения новых узлов, если те способны к коммуникации в рамках данной сети, т.е. используют аналогичные коммуникационные коды (например, ценности или производственные задачи). Социальная структура, имеющая сетевую основу, характеризуется высокой динамичностью и открыта для инноваций, не рискуя при этом потерять свою сбалансированность. Сети становятся “институтами”, способствующими развитию капиталистической экономики, основанной на инновациях, глобализации и индивидуализации сферы труда, постоянным расчленением и воссоединением различных элементов сферы культуры, ориентации сферы государственной политики на усвоение новых ценностей и общественных умонастроений, нацеленности социальной организации на завоевание пространства и уничтожение времени (Kastel's 1999).

Таким образом, можно говорить о том, что новые экономические формы строятся вокруг *глобальных* сетевых структур капитала, управления и информации, а осуществляемый через такие сети доступ к технологическим умениям и знаниям составляет в настоящее время основу *производительности и конкурентоспособности*. Компании, фирмы и, во все большей степени, другие организации и институты объединяются в сети разной конфигурации, структура которых знаменует собой отход от традиционных различий между крупными корпорациями и малым бизнесом, охватывая секторы и экономические группы, организованные по географическому принципу. Поэтому трудовые процессы обретают все более индивидуализированный характер, происходит фрагментизация деятельности в зависимости от производственных задач с ее последующей реинтеграцией для получения конечного результата. Это находит свое проявление в осуществлении

взаимосвязанных задач в различных точках земного шара, что означает *новое разделение труда*, основанное на возможностях и способностях каждого работника, а не на характере организации данной задачи (Kastel's 1999).

Ориентация на сетевые формы управления и производства отнюдь не означает заката капитализма. Общество сетевых структур, в любых его институциональных воплощениях, в настоящее время является буржуазным обществом. Более того, капиталистический способ производства сегодня впервые определяет *социальные* взаимоотношения повсюду в мире. Однако эта разновидность капитализма коренным образом выделяется на фоне своих исторических предшественников. Ее отличают *два главных признака*: она носит всемирный характер и в значительной степени строится вокруг сети финансовых потоков. Капитал работает в глобальном масштабе и в реальном времени, причем он реализуется, инвестируется и накапливается прежде всего в сфере обращения, т.е. как финансовый капитал. Последний всегда составлял основную часть капитала, однако сегодня мы являемся свидетелями несколько иного феномена: дальнейшее накопление капитала и финансовая деятельность все чаще осуществляются на глобальных финансовых рынках; из этих сетевых структур притекают инвестиции во все области хозяйственной деятельности: информационный сектор, сферу услуг, сельскохозяйственное производство, здравоохранение, образование, обрабатывающую промышленность, транспорт, торговлю, туризм, культуру, рациональное использование окружающей среды и т.д. (Kastel's 1999).

Однако чтобы финансовый капитал мог работать и *конкурировать*, он должен опираться на знания и информацию, получающие обеспечение и распространение благодаря информационной технологии. Таково конкретное содержание взаимосвязи между капиталистической формой производства и информационной формой развития. Капитал, которым распоряжаются чисто по наитию, всегда подвержен опасностям и, в конечном счете, размывается под воздействием элементарной статистической вероятности в условиях произвольных колебаний финансовых рынков. Процесс его накопления заключается ни в чем ином, как во взаимодействии между выгодным размещением средств в соответствующих фирмах и использованием накопленных прибылей для их обогащения в условиях глобальных финансовых сетей. Накопление капитала связано с производительностью, *конкурентоспособностью* и наличием необходимой информации относительно инвестиций в каждом секторе экономики (Kastel's 1999).

Итак, капитал либо изначально носит *глобальный* характер, либо обретает его с целью приобщения к процессу накопления в условиях экономики, строящейся вокруг электронных сетей. По принципу сетей фирмы организуют как свою внутреннюю структуру, так и внешние связи. Благодаря этому потоки капитала и вызываемая ими к жизни деятельность, связанная с *производством, управлением и распределением*, растекаются по взаимосвязанным сетям самой различной конфигурации.

Что же происходит с такой категорией, как *труд*, как *социальные производственные отношения*, в этом *новом* мире *информационного капитализма*? В пространстве финансовых потоков работники не исчезают, а работы остается в избытке. Вопреки апокалиптическим пророчествам, сегодняшний мир характеризуется

большим числом рабочих мест и более высокой долей занятости самодеятельного населения, чем когда-либо в истории. В основном это объясняется широким привлечением женщин к оплачиваемому труду во всех индустриально развитых обществах, причем этот контингент рынка труда удалось абсорбировать без особых проблем. Таким образом, распространение информационных технологий, несмотря на все изменения структуры труда и уничтожение определенных рабочих мест, не привело и вряд ли в будущем приведет к массовой безработице, несмотря на ее рост в Европе, который, больше связан с социальными институтами, чем с новой производственной системой (Kastel's 1999).

Однако, несмотря на то, что работа, работники и трудящиеся классы существуют и даже получают все большее распространение в мире, социальные взаимоотношения между трудом и капиталом претерпевают коренные преобразования. *Капитал* по самой своей сути носит *глобальный* характер, а *труд*, как правило, — *локальный*. Историческая реальность развития информационных технологий такова, что ведет к концентрации и глобализации капитала, причем именно благодаря непреодолимому децентрализующему воздействию сетевых структур. *Труд* оказывается *расчлененным* в зависимости от осуществляемых операций, *раздробленным* по организационному признаку, *диверсифицированным* в аспекте наличия или отсутствия работы, *раздельным* в условиях коллективной деятельности. Сети сливаются друг с другом, образуя метасеть капитала, объединяющую капиталистические интересы на глобальном уровне, вне зависимости от сфер и участков деятельности; это не может не сопровождаться конфликтами, однако подчиняется одной и той же общей логике. *Труд* же теряет свою коллективную самобытность, *становится* все более *индивидуализированным*, с точки зрения возможностей работников, условий труда, заинтересованности в нем и перспектив на будущее (Kastel's 1999).

Таким образом, если капиталистические производственные отношения по-прежнему сохраняются (во многих экономиках доминирующая логика сегодня в гораздо большей мере носит капиталистический характер, чем когда-либо), то капитал и труд оказываются разнесенными в разное пространство и время: пространство потоков и пространство территорий, время компьютерных сетей, сжатое до мгновения, и почасовое время повседневной жизни. Они живут друг за счет друга, но друг с другом не связаны, ибо жизнь глобального капитала все меньше и меньше зависит от *конкретного труда* и все больше и больше от *накопленного объема труда* как такового, которым управляет небольшой мозговой центр, обитающий в виртуальных дворцах глобальных сетей. За этой двойственностью кардинального характера по-прежнему кроется значительный объем *социального* многообразия, слагаемыми которого служат ставки инвесторов, усилия рабочих, мастерство человека, людские страдания, найденная и потерянная работа, повышение и понижение по службе, конфликты и переговоры, конкуренция и заключение временных союзов; обычная жизнь продолжается. Но на более глубоком уровне *новой социальной реальности*, производственных отношений в их прежнем виде больше не существует. Капитал стремится уйти в свое гиперпространство, где он имеет возможность беспрепятственного обращения, тогда как *труд теряет свое коллективное лицо, растворяясь в бесчисленном множестве индивидуальных*

форм существования. В условиях сетевого общества капитал скоординирован в глобальном масштабе, тогда как труд *индивидуализирован*. Борьба между многообразными капиталистами и рабочими классами перетекает в категорию более глубинного противоречия между голой логикой потоков капитала и культурными ценностями человеческого бытия (Kastel's 1999).

Итак, М. Кастельс развернул впечатляющую картину современных тенденций, приводящих к формированию основ общества, которое он называет сетевым. Постулируя, что информация есть по самой своей природе такой ресурс, который легче других проникает через все преграды и границы, М. Кастельс рассматривает информационную эру как эпоху глобализации, а средством и одновременно воплощением таковой выступают сетевые структуры, которые он считает наиболее характерным явлением современного мира. Его анализ начинается с исследования революции, которую приносит с собой разворачивание информационных технологий, т.е. с предпосылок становления новой социальной структуры.

Закон конкуренции приобретает всемирный масштаб и диктует свои требования не только в сфере производства, но и в сфере обращения, а именно – сфере действия финансового капитала. Разумеется, он по-прежнему – катализатор взаимодействия законов разделения и перемены труда, но последние остаются вне публичной сферы, а именно – в сфере производства. Кроме того, действие этих законов модифицируется применительно к организационным задачам сферы обращения, в которой функционирует закон конкуренции.

С одной стороны, природа крупной промышленности постоянно революционизирует разделение труда внутри общества и непрерывно бросает массы капитала и массы рабочих из одной отрасли производства в другую. Поэтому природа крупной промышленности обуславливает перемену труда, движение функций, всестороннюю подвижность рабочего. *С другой стороны*, не успевая развиваться экономически, промышленность вынуждена воспроизводить старое разделение труда с его относительно устоявшимися профессиями, что наблюдается в отечественной экономике. Данное *противоречие* возникает и разрешается в ходе научно-технического прогресса и отражает особенности взаимоотношений между законами разделения и перемены труда.

Формы проявления и результаты конкурентной борьбы во все большей мере зависят от конкурентоспособности тех или иных субъектов экономической деятельности. Те из них, кто обладает большей конкурентоспособностью, оказываются победителями в конкурентной борьбе. Конкурентоспособность проявляется, таким образом, во взаимодействии конкурирующих сторон, результатом которого является победа одного и поражение другого конкурента на рынке труда, товаров, услуг и капиталов. Мировое *разделение труда* углубляется, происходит общественное *распределение результатов труда*, но уже не в зависимости от социальной политики государства, а в зависимости от интересов сетевых структур в мировом масштабе. И именно сетевые структуры диктуют новую стратификацию (расслоение) обществ, входящих в сетевые структуры.

Изменения в области техники и технологий, оказывающие мощное влияние на разделение труда в мировой экономике, предполагают два условия: 1) наличие соответствующих научно-технических открытий и изобретений; 2) хозяй-

ственные возможности применения этих открытий и изобретений на практике. Направление и интенсивность научно-технических открытий и изобретений являются функцией запросов практической действительности и предшествующего развития науки и техники. Однако, чтобы имело место реальное изменение техники производства, наличия научно-технических изобретений еще недостаточно. Научно-технические изобретения могут иметь место, но оставаться недействительными, пока не появятся необходимые экономические условия их применения и не будут созданы сетевые инвестиционные потоки.

Подходя к анализу ситуации с позиции взаимодействия основных социально-экономических законов, мы определяем, что мир развивается в направлении глобализации, когда закон конкуренции, катализирующий взаимодействие законов разделения и перемены труда, приобретает мировое значение и начинает «втягивать» в орбиту своего функционирования национальные экономики, вынуждая общества двигаться вперед соответственно принятой шкале улучшений, чтобы «догнать» ведущие страны, которые существуют с ними в одном историческом времени, в рамках единого глобального пространства.

Сейчас развитие мирового хозяйства находится в начале шестого большого цикла экономической конъюнктуры (начиная с 2010 г.) и связано с внедрением изобретений в области информационной техники, нано- и биотехнологий, а также — дальнейшим *разделением* мирового сообщества на страны, производящие: техническую продукцию по чужим технологиям, техническую продукцию и частично технологии, собственные технологии, новые научные знания. Принадлежность страны к той или иной категории определяет возможные издержки, присутствующие обществам сетевых структур, которые ей предстоит испытать при вхождении в единое информационное пространство.

Модернизация как “ответ” общества на “вызов” глобальных изменений (на примере России и Беларуси)

Глобализация — объективный процесс интеграции национальных экономик в мировую экономику. Различные по своему экономическому и социальному развитию общества включаются в этот процесс *посредством модернизации* экономических и социальных ресурсов и развития инновационной деятельности. Успешность включения зависит от места нахождения общества в едином глобальном пространстве, соотношения в нем экономических и социальных активов и пассивов, коридора экономических и социальных возможностей (Sokolova 2012). *Модернизация* рассматривается как процесс позитивных изменений *государства и общества*, основанный на экономических, социальных и культурных инновациях и ведущий, в конечном счете, к смене типа его экономической и социальной структуры, повышению благосостояния *всех* слоев населения, развитию культуры, науки и техники и сбережению природы. Модернизация имманентно присуща процессам мирового экономического развития, поэтому актуализируются вопросы: в *какой* точке процесса глобальных изменений в мире находятся постсоветские государства, в частности — Россия и Беларусь? *Каковы* активы и пассивы

этих стран? И наконец, *каков* “коридор экономических и социальных возможностей” модернизации в постсоветских государствах?

Место нахождения в едином глобальном пространстве. Уверенно функционируют в информационном пространстве страны “большой семерки”, обладающие 46 из 50 имеющихся в мире макротехнологий. Из этих технологий, 22 контролируются США, 8–10 – Германией, 7 – Японией, по 3–5 – Великобританией и Францией, по одной – Канадой и Италией. Россия сохраняет контроль лишь над одной (по некоторым оценкам – двумя) макротехнологиями – производством ядерной энергии и освоением космоса. При этом, на долю семи высокоразвитых стран приходится около 80–90% наукоемкой продукции и почти весь ее экспорт. Доля России составляет, по разным оценкам, от 0,3 до 1,0% (Dombrovskii 2000).

По словам российского экономиста В.М. Симчеры, в области инноваций у россиян нет никакой конкуренции, потому что нет такой конкуренции между производителями. До 50% российских компаний не ведут никакой инновационной деятельности, тогда как в мире практически нет организаций, которые не занимались бы ею. В условиях *конкуренции* каждая организация вынуждена и, следовательно, обязана заниматься инновационной деятельностью. Рост конкуренции на 1% означает прирост инновационной деятельности на 3%. *Конкуренция – толкает вперед инновации, она их локомотив.* Поскольку половина отечественных организаций может производить продукцию и продавать ее, не имея *никаких конкурентов*, ситуация развивается спонтанно, сама по себе (Simchera 2008).

Каждый технико-технологический этап модернизации имеет свой потенциал и предел эксплуатации как в экономическом, так и в социальном плане. Затягивание перехода к новому укладу, откладывание процессов модернизации имеет не только технико-технологические последствия, как может показаться на первый взгляд, но и социальные. В Беларуси (как и в России) затягивались процессы модернизации, имеющиеся у экономики ресурсы шли на поднятие заработной платы работников, хотя это не было обусловлено ростом производительности труда и эффективности производства. Основные промышленно-производственные фонды предприятий устаревали (износ оборудования доходил до 80%), технологии и продукция теряли конкурентоспособность на мировых рынках, что обусловило ряд кризисных явлений и в экономике (девальвацию рубля, инфляцию, закрытие ряда предприятий в сфере малого бизнеса, неполную занятость и т.д.), и в социальной сфере (снижение уровня жизни населения, падение индекса социального оптимизма и т.д.).

В основе каждого нового этапа модернизации лежат технологические, организационные, управленческие и социальные инновации. Введение этих инноваций связано с разрешением ряда технологических и социальных проблем. Суть *технологической проблемы* для постсоветских стран состоит в том, что преобладающий четвертый технологический уклад представляет собой принципиально иной тип производства, нежели пятый и шестой, и связан практически полностью с механизированным трудом. Так, в промышленности Республики Беларусь (как и в Российской Федерации) до 1/3 всего труда составляет ручной труд, 1/5 – ручной труд с механическими инструментами, 1/3 – машинный труд и лишь 1/10 –

полуавтоматизированный и автоматизированный труд. Встраивание новых технологических цепочек в устаревшие технико-технологические структуры наталкивается на проблему совместимости традиционных и инновационных технологий. Устаревшие технологические системы зачастую непригодны для новых высокотехнологичных производств и требуют не просто модернизации-обновления, а своего свертывания и значительных финансово-инвестиционных затрат.

Несоразмерность активов и пассивов (в пользу последних) Беларуси и России как постсоветских государств определяется тем, что модернизация, по типу «догоняющей», связана в них с неизбежными социальными издержками. Активы Беларуси и России состоят в следующем: во-первых, это наличие финансового резерва, что позволяет наращивать государственный спрос без возникновения значимого дефицита бюджета; во-вторых, общая недоинвестированность экономики, и особенно инфраструктуры, открывающая основные направления применения этого спроса — модернизацию инфраструктуры и социальную поддержку; в-третьих, сохранение основного производственного капитала (ресурсной базы) — наиболее важных видов производства. В Беларуси — это машиностроение, тракторостроение, производство ряда видов сложной бытовой техники. В России — электронная, атомная и электротехническая промышленность, станко-, судо- и приборостроение, ракетно-космическая промышленность, химико-металлургический комплекс). Это то, что С.Ю. Глазьев назвал несущими отраслями, сопровождающими развитие основного ядра пятого и шестого технологических укладов (нано- и биотехнологии, клеточные технологии и методы генной инженерии) (Glaz'ev 2009). Согласно белорусскому экономисту В.Н. Шимову, все эти отрасли нужно поддерживать, путем привлечения внешних ресурсов, но не кредитных, а акционерных, т.е. формируя межгосударственные и транснациональные корпорации. К активам можно отнести наличие квалифицированной рабочей силы, занятой в несущих производствах. Одним из важнейших активов в постсоветских странах выступает роль государства как субъекта модернизации в определении и регулировании модели социально-экономического развития (Shimov 2010).

Суть *социальной проблемы* состоит в том, что в ходе технико-технологической модернизации происходит свертывание ряда производств и отраслей, а это влечет высвобождение тех групп занятого населения, чей уровень профессионально-квалификационной подготовки устарел, обуславливает рост общей и структурной безработицы, снижение жизненного уровня затронутых модернизацией слоев и необходимость разработки адекватных мер их социальной защиты, включающих не только выплату пособий, но и помощь в переобучении, поиске работы и трудовой адаптации. Новые этапы модернизации требуют появления новых социально-профессиональных групп, активно участвующих в модернизации и имеющих интерес к этому процессу как источнику повышения интеллектуального уровня и уровня материального благосостояния (предпринимателей, менеджеров, специалистов и рабочих высокой квалификации). По данным Переписей населения в Беларуси и России, социальную базу модернизации можно оценить в 1/4–1/5 часть населения.

В то же время, основной массив занятого населения (свыше 70%) в Беларуси (как и в России) составляют представители массовых профессий, связанные с традиционными отраслями экономики и образующие иерархию социально-профессиональных групп, сходных по роду занятий (наемный труд физического и умственного характера), имущественному положению (от среднего до малообеспеченного), объему прав, ограниченному рамками трудовых контрактов, и разделяющих традиционные ценности в экономике и социальной сфере. Для того чтобы наемные работники были способны воспроизводить новые социальные слои, превратились в эффективных собственников своей рабочей силы, необходима реорганизация как внешних условий, изменяющих положение работников в обществе, так и внутренних условий – преодоления патерналистских стереотипов, нацеленности на постоянное повышение профессионального образования, формирования социальной ответственности за свою жизнедеятельность.

Коридор экономических и социальных возможностей предоставляется обществу каждым новым этапом модернизации, однако то, насколько они будут использованы, определяется готовностью и способностью общества не только внедрять новые научно-технические достижения, но и модернизировать свою социальную структуру: воспроизводить необходимые социально-профессиональные слои, адаптировать систему социальных ценностей и институциональную среду, нивелировать социальные риски и потрясения. В модернизации социальной структуры белорусского и российского общества есть общее – советское прошлое, связанное с поддержанием полной занятости, развитой системой социальной защиты, обеспечивающей стабильные и низкие цены на базовые товары, равномерное распределение доходов, доступность образования (в том числе высшего) и жилья, защиту от малообеспеченности. И есть различия, а именно – различия в стратегиях перехода к рыночной экономике: выбор эволюционной модели развития в Беларуси и проведение “шоковой терапии” в России. И та и другая модель имеет свои преимущества и недостатки, приведшие к различной экономической стратификации общества – одному из основных индикаторов «расширения/сужения» коридора экономических и социальных возможностей.

В Беларуси *эволюционная модель* способствовала обеспечению минимальной социальной защищенности всех слоев населения, однако сдерживала технико-технологическую модернизацию, затрудняла формирование новых социально-профессиональных групп, востребованных новыми технологическими укладами. *Шоковая терапия* в России усилила возможности восходящей мобильности в экономической стратификации, в ходе прохождения стадии “дикого капитализма” позволила определенным социальным слоям накопить первоначальный капитал и способствовала активному появлению принципиально новых слоев, однако сильно поляризовала общество по критериям имущественного неравенства. Чтобы не допустить серьезного технологического отставания, процессы модернизации в Беларуси и России ориентируются, начиная с 2000-х годов, на “стратегии инновационно-технологического прорыва”, когда инновации выступают как “точки роста” в циклическом процессе общей модернизации, как “качественные скачки”, обеспечивающие принципиально новое развитие техники и технологии, переход от одного технологического уклада к другому, более высокому.

Общность типологических черт и тенденций развития модернизационных процессов в Беларуси и России в значительной мере определяется степенью государственного вмешательства в сферу экономики и государственной политикой в социальной сфере. Социальная ориентированность государственной политики в экономических преобразованиях, контроль государства над балансом экономического и социального компонентов определяют специфику развития процессов модернизации в этих государствах. Различие в механизмах регуляции модернизационных процессов в Беларуси и России определяется выбором темпа осуществления реформ: эволюционный путь развития или «шоковая терапия»

В белорусском обществе социально-ориентированная рыночная экономика, как результат государственной социальной политики, реально обеспечивает позитивный экономический процесс улучшения материального положения беднейших слоев населения и уменьшает долю этой страты в обществе. Но, по результатам анализа, происходит это как за счет повышения заработной платы, так и за счет перераспределения доходов различных страт, с целью *выравнивания* их материального положения (при коэффициенте дифференциации — 5,9), что приводит к аккумуляции около половины населения в диапазоне денежных доходов от 1 до 2 бюджетов прожиточного минимума (БПМ). Это означает, что около половины населения находится в режиме *простого воспроизводства своей рабочей силы*, обладает консервативным типом мышления и адаптивным типом экономического поведения.

В российском обществе наблюдается увеличение социальной дистанции между полюсами дифференциации социальных слоев (при коэффициенте дифференциации — 16,5), что означает усиление социальных различий между стратами с разным денежным доходом по всем названным признакам, возникновение и обострение разногласий между ними. Вместе с тем, общий процесс повышения материального благосостояния российского общества выступает фактором компенсации социальной напряженности и гарантом стабильности в российском обществе.

Заключение

Таким образом, принятая в обеих странах “стратегия инновационно-технологического прорыва”, когда инновации выступают как “точки роста” в циклическом процессе общей модернизации, представляется проблематичной в *технологическом* контексте, в силу несовместимости нынешнего (четвертого) и будущих (пятого и шестого) технологических укладов. Данная стратегия представляется проблематичной в *социальном* плане в силу того, что осуществляется в виде ограниченного модернизационного эксперимента, не затрагивающего основной массив населения, занятого в традиционных отраслях экономики. В трактовке современных теорий модернизации технологические инновации как ведущая нового этапа модернизации интегрируются в само “тело” социальной структуры общества.

Подобным примером интеграции может служить успешность китайского проекта модернизации, которая определяется тремя основными факторами. *Во-первых*, — это национальный интерес, на основе которого модернизируется ки-

тайское общество. Национальный интерес обеспечивает высокий уровень доверия в обществе, позволяет реализовывать коллективные стратегии успеха, привлекать к решению общенациональных задач диаспоры, ставшие каналами для инвестиций. Национальный интерес интегрирует в общество “низы”, давая им положительный жизненный тонус, и одновременно обеспечивает лояльность элит по отношению к обществу. *Во-вторых*, – это качество управления, осуществляемое Центральным комитетом Коммунистической партии Китая, которому удается демонстрировать высокий уровень компетентности и ответственности кадров за результаты работы. Имея возможность планировать и действовать на десятилетия вперед, он выступает субъектом стратегии социально-экономического развития. *В-третьих*, – это обретение ниши в мировом хозяйстве, что позволило Китаю, имея большой внутренний рынок и доступ к внешним рынкам западных стран, оптимальным для себя образом встроиться в конструкцию мировой экономики.

Названные факторы успеха Китая критически важны для формирования модели модернизации в Беларуси и России. Очевидно, их следует учитывать, но вряд ли – копировать найденные формулы решений. По каждой из трех позиций, России и Беларуси следует выработать свои модели успеха, с учетом стартовых позиций, активов и пассивов, коридора экономических и социальных возможностей в каждой из стран. Модернизация, по типу «догоняющей», безусловно, отягощает решение возникающих технологических и социальных проблем, которых можно было бы избежать при органической модернизации. Проблемы технологического плана невозможно решать без внедрения инноваций в массовое производство, а проблемы социального плана – без активного включения в экономику всех трудовых ресурсов при грамотной государственной политике. Эти универсальные принципы являются залогом успеха любого национального проекта модернизации.

Библиография

- Bogomolov O. (2007) *Mirovaia ekonomika v vek globalizacii*. M.: Ekonomika. (In Russian)
- Soros Dzh. (1999) *Krizis mirovogo kapitalizma. Otkrytoe obshchestvo v opasnosti*. M.: INFRA-M. (In Russian)
- Kastel's M. (1999) Stanovlenie obshchestva setevykh struktur. Novaia postindustrial'naia volna na Zapade. Inozemtsev V. (ed.) *Antologiya*. Moskva: Academia. (In Russian)
- Sokolova G. (2012) Modernizaciia kak tekhnologicheskii i social'nyi fenomen: Belarus' – Rossiia. *Sociol. issledov.*, № 5, str. 3–12. (In Russian)
- Dombrovskii V. (2000) O nauchno-promyshlennoi politike Rossii na rubezhe vekov. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, № 1, str. 15–31. (In Russian)
- Simchera V. (2008) V Rossii deneg khvataet, v Rossii deficit effektivnykh reshenii. *Ekonomicheskoe vozrozhdenie Rossii*, № 3, str. 32–47. (In Russian)
- Glaz'ev S. (2009) Mirovoi ekonomicheskii krizis kak protsess smeny tekhnologicheskikh ukladov. *Voprosy ekonomiki*, № 3, str. 26–37. (In Russian)
- Shimov V. (2010) Strukturnaia transformaciia promyshlennogo kompleksa strany: imperativy i napravleniia realizatsii. *Sotsiologiya*, № 1, str. 9–16. (In Russian)

Summary

Galina Sokolova

Modernization as the “Answer” of Society to “Call” of the Global Changes in the World: Methodological Aspect

The analysis of economic and social sides of globalization as new condition of economic life internationalization in the world is presented. It is shown, that new economic and social forms are constructing around network structures of the capital, management and information. The logic of modernization process is developed in triad context: starting positions of the subjects, the actives and passives of available resources, the corridor of economic and social possibilities. The problems that narrow this corridor of possibilities for formation of national modernization project are revealed. The essence of *technological problem* of Post-Soviet countries inclusion in uniform information field consists in absence of competitive atmosphere in the majority of economy branches and their considerable backlog in innovative activity. The essence of *social problem* of Post-Soviet countries inclusion in globalization process is that new stages of modernization demand occurrence of new social and professional groups which actively participating in modernization and having interest to this process as a source of intellectual and material well-being level increase. At the same time, the great mass of occupied population in Russia and Belarus (over 70 per cent) is made by the representatives of mass trades who connected with traditional branches of economy and dividing traditional values in economy and social sphere. Accepted in the both countries “strategy of innovative and technological break” when the innovations act as “the growth points” in cyclic process of general modernization, is represented as problematic one in *technological* context, owing to incompatibility of present (fourth) and future (the fifth and the sixth) technological ways. The given strategy is represented as problematic one in *social* plan owing to it is carried out in the form of limited modernization experiment that is not mentioning the great mass of the population, occupied in traditional branches of economy. The problems of *technological* plan cannot be solved without introduction of innovations in mass industry, and the problems of *social* plan – without active inclusion of all manpower in economy under the competent state policy.

Kopsavilkums

Galina Sokolova

Modernizācija kā sabiedrības atbilde uz globālo izmaiņu “izaicinājumu” pasaulē: metodoloģiskais aspekts

Dotajā rakstā tiek īstenota globalizācijas kā pasaules saimnieciskās dzīves internacionālās jaunā stāvokļa ekonomisko un sociālo aspektu analīze. Tiek parādīts, ka jaunās ekonomiskās un sociālās formas veidojas ap kapitāla pārvaldes un informācijas tīkļveida struktūrām. Sabiedrības modernizācijas procesa loģika (uz Krievijas un Baltkrievijas kā postpadomju valstu piemēra) – priekš “atbildes” uz globalizācijas “izaicinājumu” – tiek izskaidrotā šādas triādes kontekstā: subjektu starta pozīcijas, esošo resursu aktīvi un pasīvi, ekonomisko un sociālo iespēju koridors. Tiek identificētas problēmas, kas sašaurina iespēju koridoru, veidojot modernizācijas nacionālo projektu. Postpadomju valstu iesaistīšanās nopējā informācijas telpā tehnoloģiskās problēmas būtība ir tā, ka vairākumā ekonomikas nozaru nav konkurences vides un ir vērojama atpalcība inovāciju darbībā. Postpadomju valstu iesaistīšanās globalizācijas procesā sociālās problēmas būtību veido tas, ka modernizācijas jaunie etapi prasa jauno sociāli profesionālo grupu izveidi, kuras aktīvi piedalītos modernizācijā un būtu ieinteresētās šajā procesā kā sava intelektuālās un materiālās labklājības līmeņa paaugstināšanas avotā. Tajā pat laikā

Krievijas un Baltkrievijas iedzīvotāju pamatdaļa (vairāk par 70%) veido masu profesiju pārstāvji, kuri ir saistīti ar ekonomikas tradicionālajām nozarēm un kuriem ir tradicionālās vērtības ekonomikā un sociālajā sfērā. “Inovatīvi tehnoloģiskā izrāviena stratēģija”, kas ir pieņemta abās valstīs (kad inovācijas tiek uztvertas pār “izaugsmes punktiem” vispārējās modernizācijas cikliskajā procesā), liekas par problemātisku tehnoloģiskajā kontekstā, jo esošā – ceturrtā – tehnoloģiskā dimensija neiet kopā ar nākotnes – piekto un sesto – tehnoloģiskajām dimensijām. Augstāk minētā stratēģija tiek uztvertā par problemātisko arī sociālajā aspektā, jo īstenojas norobežotā modernizācijas eksperimenta veidā, kas neskar iedzīvotāju lielāko daļu, kas ir nodarbinātā ekonomikas tradicionālajās nozarēs. Tehnoloģiskās problēmas nevar būt atrisinātas bez inovāciju ieviešanas masveida ražošanā, bet sociālās problēmas – bez visu darba resursu aktīvās iekļaušanās ekonomikā, realizējot efektīvo valsts politiku.

Naveed Yazdani, Abdul Rasheed Kausar

IKUJIRO NONAKA: A KNOWLEDGE MANAGEMENT GURU

This theoretical paper traces Ikujiro Nonaka's managerial writings over a period of 25 years from 1984 to 2009. It is generally acknowledged by the academics that it was Ikujiro Nonaka who pioneered the field of Knowledge Management (KM). This paper highlights how gradual and slow was this process of developing a new field. Many academics and corporate managers have exposure of working in many cultures but rarely do their thoughts penetrate the cultural and contextual equation of the work. Nonaka however from the very outset focused on cultural and philosophical differences between American and Japanese ways of work especially in the context of managing and organizing. It was during this long discourse of over two decades that he developed many key concepts like SECI, hypertext design, rugby style management, and middle-up-down approach to management. Over the years these key concepts emerged as backbone of the KM field which surfaced formally somewhere in the mid-1990s. This paper traces the thought progression of Nonaka over a period of 20 years through his original writings published in various journals.

Key words: Knowledge Management, SECI Model, Ikujiro Nonaka, Hypertext Organizations, Middle-Up-Down Managing

Introduction

Gurus are the wise men or expert or legends of an area, field or domain (1). Before choosing a KM guru it is pertinent to ask the question: what would make someone a guru in the field of KM? A quick survey of the literature revealed some characteristics of KM gurus which include being in the KM spotlight for quite long, being 'leading edge' thinker of KM, number of publications (at least two books) to his/her credit, conference appearances, blog establishment, having first-hand corporate experience in a big company, ability to develop own language/jargon and, originality of ideas (Burton 2007). Ikujiro Nonaka far exceeded all of these criteria, more than any other authority in KM. We therefore picked him as our KM guru.

As a child he lived through the Japanese defeat in World War II. These years probably left a lasting nationalistic impression on him which was later reflected in his passion for highlighting differences between Japanese and American ways of managing work (Wikipedia 2012). Nonaka is Professor Emeritus of Hitotsubashi University Graduate School of International Corporate Strategy since April 2000 (Bloomberg Business Week, 2012). He earned his PhD in Business Administration from University of California Berkeley in 1972 (JAIMS 2012).

This paper has two aims: firstly to capture the KM- related thought progression of Nonaka over a period of 25 years (1984 to 2009) and secondly to demonstrate that Nonaka was not trying to develop a separate academic field intentionally but only highlighting the foundational differences in cultural and philosophical assumptions between Japanese and American discourses which have resulted in different managerial practices over the years.

This paper has three sections. The first section captures Nonaka's thought progression through Literature Survey spanning his major published articles in the time period 1984–2009. The second section briefly spells out the major limitations of this study while the third section, a brief Conclusion section, depicts Nonaka's comparative thought progression.

1. Literature Survey

In his early writings Nonaka focuses on the difference between two management styles: the traditional sequential and the non-traditional holistic approach. He and Takeuchi (Nonaka, Takeuchi 1984) explain new product development in organizations under these two approaches by employing two metaphors. In the traditional sequential approach to product development the process moves from one group of specialists to another and from the phase of concept development to testing to design and then pilot production. The metaphor of “relay race” best fits with this approach. The holistic non-traditional approach is depicted through the “rugby” metaphor because the process of product development emerges as loosely controlled interplay among diverse team members. From his research on Japanese companies he learnt that such product development teams exhibit six characteristics: built-in instability, self-organizing project teams, overlapping development phases, “multilearning”, subtle control, and organizational transfer of learning. These notions are briefly explained below.

According to the author, teams show built-in instability because they are not given clear cut goals or new product concept. Teams are self-organizing because they operate like start-up companies surrounded by ambiguity and uncertainty. Since the project structure is loosely built, its phases show considerable overlap and each member in his/her quest to know more and more merges with the whole in such a way that the two become inseparable. The holistic team members acquire broad knowledge and skills through trial and error and therefore learn by doing. The learning occurs at both dimensions of multiple levels and across multiple functions. This bi-dimensional learning is termed multilearning by Nonaka. These teams are largely on their own but not totally uncontrolled. Subtle controls in the form of selecting right people, encouraging learning by doing, tolerating mistakes and encouraging suppliers to be part of the team are applied throughout the project life. Nonaka uses the “osmosis” metaphor to capture the spirit of teach transfer which occurs from the project team to other divisions of a company in the form of organizational routines and to suppliers who learn by being a part of the team.

It is of interest to note that none of the six characteristics of “rugby” way of work are taught formally to Japanese workers and managers. They come naturally to them because they are rooted in the Japanese cultural value system. The ‘relay race’ sequential way of managing work however claims to be value-neutral and universal and is acquired through formal education and training.

It is important to note that the managerial implications of Nonaka's product development approach would demand extensive changes in the anatomy and physiology of traditional management styles and approaches. It is obvious that ‘rugby’-

styled project management cannot be accomplished through traditional sequential and functional processes embedded in vertical hierarchical and top-down management styles.

Keeping his focus on product development, Nonaka stressed in the mid-1980s that difference in country of origin impacts the process of product development and evaluation (Nonaka, Sullivan 1985; Nonaka, Johansson 1985). He echoed the concerns of industrial marketers that country of origin shapes the perception of both buyers and sellers. He conducted an empirical study of attributes of consumer attitudes in three countries Germany, Japan and United States. Findings of this study were non-conclusive but that falls beyond the main theme of the present text. The important issue is the thought tilt of Nonaka during this period which clearly had a focus toward highlighting the cultural and national “differences”. It was a sort of challenge to the claims of universality of Western management theories and practices which is important to note. This challenge seems continuous with the differences depicted in managing projects as described through the above mentioned metaphors of “relay race” and “rugby”.

During the late 1980s Nonaka continued to focus on the dysfunctional aspects of Western scientific management theory. He presented the emergent and chaotic nature of organizational process as more appropriate to align with the environment which was thought to be inherently chaotic. He linked Ilya Prigogine’s arguments that non equilibrium was source of order and organization to organizational strategy making process. The equating of organizational order with creation of information was a critical milestone in the thought development of Nonaka. But his focus was more on the semantic rather than syntactic nature of information and meaning had a much larger role to play than mere transfer of information through routine processes. Stress on semantic and not syntactical aspects of language and emergent and chaotic style of management is again rooted in Japanese linguistic and cultural norms. It is in sharp contrast to the syntactical preference of most of western languages and their affinity for order, predictability and control which are the outcomes of western project of Modernity. As opposed to contemporary theories of that time, Nonaka placed middle management in the center seat of strategy making and information creation:

“Middle management occupies a key position, equipped with its ability to combine strategic macro (context-free) information and hands-on micro (context specific) information. Middle management is able to most effectively eliminate the fluctuation and chaos within the organization’s information creation structure by serving as the starting point for action to be taken by upper and lower levels” (Nonaka 1988).

Nonaka sharply differentiated between information processing and information creation within organizations. He observed that Simon’s recognition of cognitive limits of human being explain why Weberian- style bureaucracy and supremacy of the system was deemed essential for organizations: simply to make the information processing easy and digestible for cognitively limited organizational members. He challenged this kind of information-processing paradigm by developing the information-creating paradigm where human beings, though limited in terms of cognition, were able to create meaningful (semantic) information. He termed this paradigm as the self-or-

ganizing paradigm which demanded the conditions of instability through chaos and fluctuation, allowing a certain fluctuation to amplify to create information through self-organizing teams and creation of a new order where organizational information is created and converted into knowledge (Nonaka 1985, 1988; Nonaka, Johansson 1985; Nonaka, Sullivan 1986).

During the 1980s Nonaka found his place among a group of Japanese management scholars developing a frame of reference strikingly different from that of American scholars writing about business administration. He presented a stiff challenge to the prevalent management styles based on top-down and bottoms-up approaches by coining the philosophy of “middle-up-down” management in his article “Toward Middle-Up-Down Management: Accelerating Information Creation” which was published in the Spring 1988 issue of *Sloan Management Review*. The basis for his challenge was rooted in theory of information processing. The top-down approach assumes that information belongs to the elite group of management from where it trickles down in the form of strategy, directives and procedural orders. Bottoms-up approach on the other hand assumes a reverse direction of information flow. Both of these approaches are centered on information processing and not its creation. In this article he used the example of “Honda City” to illustrate the “middle-up-down” approach of management.

It was during the late 1970s that the top management of Honda decided to cater to the younger generation of Japanese car users. A young engineering team with an average age of 27 was selected to develop a new concept which was later called Honda City. Instability and chaos were interjected in the team from the beginning when it was left entirely on its own to develop and finalize the concept of the new car. The team came up with “automobile evolution theory” which in nutshell called for maximizing human space and minimizing the machine parts while developing the automobile. The diverse group did not purely consist of engineers but also sales, production and development personnel who were “genuine car maniacs”. They had autonomy and freedom to make their decisions. The group created information through informal meetings held at different time and places and usually lasted from morning to mid-night.

The overall managerial continuum of the Honda example encompassed the individual, group and organizational levels. The individuals came up with actionable ideas, the group with deliberations, dialogue and, the organization allocated resources in a highly competitive manner. Nonaka highlights the difference between this compressed or middle-up-down management and the two traditional management styles by using four key elements: resource allocation, interaction, knowledge and how problems are addressed. In compressed management style the key resource is time which is managed through challenging deadlines given to self-organizing teams. The interactions view top management as catalyst by interacting with designated members of the team. The direction of these interactions are therefore middle-up-down as opposed to traditional management styles. The knowledge generated is neither purely explicit (as in top-down approach) nor tacit (as in bottoms-up approach) but a combination of the two through constant conversion from one state to another. The

problems are identified and solved in an exhaustive manner free of much analytical details and ambiguity (Nonaka, Takeuchi 1984).

The dominant paradigm in organization theory assumes that organizational information and decisions are carried out in an “input-process-output” linear sequence. Nonaka’s 1991 and 1994 papers however presented a theory of organizational knowledge creation based on a different paradigm underpinned by tacit and explicit epistemological and extent of social interaction (individual, group, organization, society) ontological dimensions of knowledge creation. Based on these sets of assumptions four modes Socialization, Combination, Internalization and Externalization (SECI model) convert and create organizational knowledge. The conversion of knowledge through SECI was wonderfully captured with a vivid illustration (Externalization) of Matsushita Electric example which strived to build a better bread-making machine and tapped the unarticulated tacit knowledge of workers to explicit and verbal knowledge which enabled the concept to be converted to a tangible product.

According to Nonaka, the process of organizational knowledge creation starts at the individual level and ‘spirals’ out and enlarges across organization depending on variety, high quality and depth of individual thoughts. Knowledge sharing and conceptualization occurs through Autopoietic and self-referencing system which are managed through creating dialectic. The shared knowledge is crystallized or internalized to form further tacit knowledge at individual level in a perpetual way. The whole process of organizational knowledge creation requires enabling conditions of creative chaos, information redundancy interjected through creating information overlaps and, requisite variety whereby organizations create parallels between its structural and information processing capacity complexity and diversity. The 1994 paper revisited the earlier presented “middle-up-down management” model to lead and manage parallel processes. The practical implication of “middle-up-down”, through “hypertext” design (non-hierarchical and heterarchical) with the ability to carry out tasks of Socialization and Externalization in addition to the traditionally used ways of Combination and Internalization in creating organizational knowledge was a new insight in the 1994 article “A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation”.

These papers proved to be pivotal for the KM field and drew from multiple perspectives of organization theory. Internalization, for example, drew from the theory of organizational learning, Socialization from theories of culture and, Combination from information processing. These writings advanced the KM field by providing sound model of knowledge creation and dissemination (Spiral Model), spelling out the conditions required to sustain the spiral and, by providing a unique combination of management style and hypertext structure to manage the created knowledge. So far the mainstream debate about knowledge had missed organizational structural and design contexts. The suggestion of hypertext design (which is closely related with traditional matrix organizational structure) however filled this vacuum and aligned the emerging field of KM with hardcore issues of organization theory. That was a major step forward.

Once more these papers used hands-on and practical experience-based research in the context of Japanese companies and their work philosophy of “experientism”.

These works were highly relevant with other areas of management research like cognitivist and humanist psychology, linguistics, artificial intelligence, transformative learning, critical premise reflection, chaos theory, Autopoietic systems theory, organizational development, organizational learning, culture and design and, philosophy of thought and mind.

During 1990s Nonaka used the Japanese concept Ba (Nonaka, Konno 1998) which is translated as “place” or “space” in English language in the context of knowledge management. In case of knowledge creation Nonaka defined ba as shared space for emerging relationships within organizations. This space could be physical (office, environment), virtual (internet) and mental (ideas, perspectives, shared experience). Ba was considered as shared space or context among various stakeholders of organizational knowledge. Without shared context knowledge becomes merely information. The SECI model entailed the concept of ba in the ontological forms of individual, group and organization because all levels needed a space (physical, mental and virtual) for interaction and ‘spiraling’ out of knowledge. Nonaka identified four types of ba in tandem with the four modes of knowledge conversion within SECI model. The four types of ba were embedded in existential, reflective, synthetic and systemic organizational philosophies which fed on face-to-face, peer-to-peer, on-the-site and group-to-group modes of communicating and acquiring knowledge. Nonaka also linked the concept of ba with organizational design through three vivid company examples.

Nonaka presented the SECI model in his earlier papers (Nonaka 1994; Nonaka 1994; Nonaka, Byosiere, Borucki, Konno 1994; Nonaka, Takeuchi 1994). His later work built on the concept further and linked it with notions of Japanese philosophy ba and bashido to provide further ontological context to the sublime SECI model. The issue raised in these writings were grounded in the context of Japanese way of working and managing and further extended the Japanese face of KM.

Nonaka continued to lay his stress on the difference between Western and Japanese perception of knowledge in the fast emerging “knowledge society” of the 1990s. In Western view knowledge was an already given and existed in the organization whereas the Japanese believed it was “a meaningful set of information that constitutes a justified true belief and/or an embodied technical skill” (Nonaka *et al.* 1996). The Japanese stance was that knowledge was largely “embodied technical skill” or unarticulated mental models or tacit in nature.

Nonaka continued to “test” the SECI model and knowledge spiral concept in different settings. In 1996 he studied “Seven-Eleven” the largest convenience store chain in Japan as a knowledge creating company. He explored how IT can facilitate in producing the “enabling conditions” which a company needs to create organizational knowledge. He observed that top management could conveniently disseminate messages across organization through using email messages and hence create an *organizational intent*. Advances in IT had also provided *autonomy to individual and groups* through more user friendly personal computers, development of networks and increase in rate of computer literacy. Internet, on-line services and commercial database enable a company to introduce *fluctuation/creative chaos* in its systems by picking up signals and clues from environment which challenge their traditional ways of work and forces

them to break their routines. *Information redundancy* is another enabling condition for creating organizational knowledge where IT plays its part by exposing employees to more and more information. IT also has the potential to create *requisite variety* in an organization through possible changes in its structure and integration mechanisms. This how Nonaka transformed the role of IT in organizations from mere information processing to that of knowledge creation.

There is an important distinction which Nonaka draws between the Western and Japanese use of IT. In West IT is used at the cost of laying people off but this does not happen in Japan. This is because Western organizational knowledge is more explicit in nature and hence conducive to IT whereas Japanese Organizational knowledge is more inclined towards the tacit element and therefore the companies cannot sacrifice human embodied knowledge for the sake of IT. According to Nonaka “every business organization that wants to prosper in the knowledge society should fuse synergistically IT as knowledge-creation tools and human beings with collaborative knowledge creation capabilities to become a knowledge creating company” (Nonaka, Takeuchi 1995).

According to Nonaka the knowledge-based-view of the firm is the firm’s ability to create knowledge. Knowledge also becomes source of its competitive advantage because of the isolating mechanisms as detailed by RBV literature. Firms can create knowledge through the SECI process through which the tacit knowledge of individuals is converted and converged through socialization, combination, externalization and internalization of knowledge. The rate of knowledge conversion is not an independent process but contingent upon certain organizational variables such as vision, organizational structure, incentive and reward systems, company culture and routines and leadership. The knowledge-creating-view of the firm looks inside the company for creating knowledge and liberates the firm from neoclassical transaction cost economics burdens of creating a fit between external environment and internal strengths through a “black-box” process (Nonaka, Toyama, Nagata 2000).

Nonaka visualized a firm as a dialectical being because it faced so many contradictions such as the tension of globalization versus the need to adapt locally, meeting stakeholders’ diverse and competing expectations, simultaneous need for efficiency and creativity, exploitation and exploration, speed and time-consuming resource building, are all examples of positing the firm as a being acted upon by multiple, multidirectional and diverse forces. Nonaka and Toyama (Nonaka, Toyama 2002) argue that a firm can survive this challenge only through its synthesizing capability which is developed by its visionary distributed leadership, creative routine, incentive systems and above all correctly creating, understanding and utilizing its *ba*. *Ba* makes a firm boundary less in the sense that it transcends legal boundaries and includes the “space” or domain within which a firm operates and functions. This space not only includes the firm itself but also its suppliers, customers and all other stakeholders joined seamlessly to synthesize a collective *ba* for all (Nonaka, Umemoto, Senoo 1996; Nonaka 1994; Nonaka 1994; Nonaka, Byosiere, Borucki, Konno 1994; Nonaka, Takeuchi 1994; Nonaka, Reinmoellor 2002; Nonaka, Toyama, Nagata 2000; Nonaka, Toyama, Konno 2001).

Nonaka and Toyama (Nonaka, Toyama 2003; Nonaka, Toyama 2005) further built on their initial work to build a new knowledge-based theory of the firm and organization and explained the dynamic process of knowledge creation and utilization by revisiting the theory of knowledge creation through SECI process and *ba*. They highlighted the entity of a firm as a dialectical being in the earlier paper and attempted reconciliation by incorporating the notion of dialectic thinking and dynamic interactions among individuals, the organization, and the environment. They attacked the general understanding of a firm as an information-processing machine where small tasks are carried out in isolation to achieve bigger tasks and functions. Their work conceptualized organizations as shared contexts (organic configuration of *ba*) which transcend time and space and artificial boundaries to create knowledge in tandem with suppliers, customers, competitors and other stakeholders.

During the same period Nonaka's paper with Peltokorpi (Nonaka, Peltokorpi 2006) described the evolution of KM from the theoretical traditions of philosophy, computer science and economics. Their rebuttal of transaction cost economics and information-processing paradigm of knowledge creation in organizations is already described above. In 2006 Nonaka focused on the philosophical basis of KM and suggested that Western philosophical (epistemological and ontological) assumptions of either/or need to be replaced by and/both approach which is embedded in the SECI process and knowledge spiral framework of knowledge conversion rather than treating explicit and tacit knowledge as separate and static entities. They challenged the traditional view of knowledge either as an objective asset (RBV and KBV of the firm) or as pure subjective contextual process as proposed by the interpretative view of philosophy. The way to achieve synthesis between the two opposing and contrasting views was proposed through SECI and knowledge spiral framework where both epistemological and ontological progression occurs in tandem as knowledge gets converted through SECI and spirals out from individual to group, organizational and ultimately societal levels (Nonaka, Krogh, Voelpel 2006; Nonaka, Peltokorpi 2006).

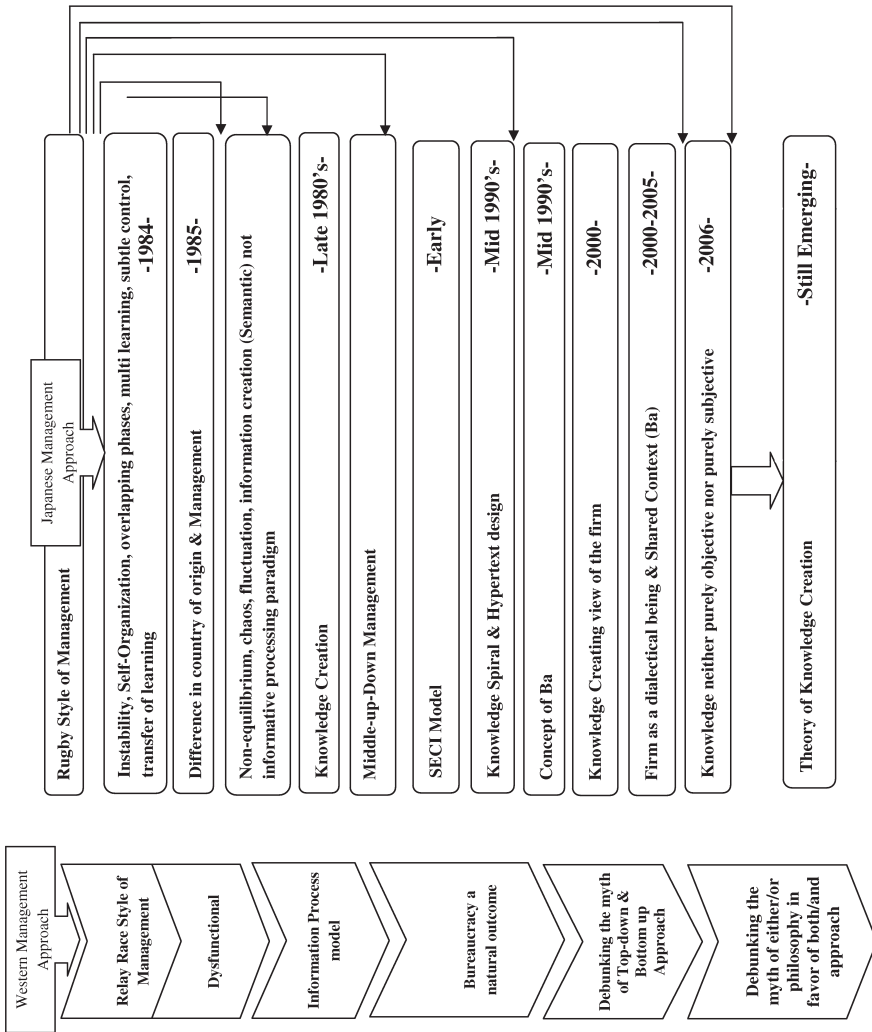
Since his 1994 paper which contributed to the concepts of tacit knowledge and knowledge conversion in organization theory science Nonaka's thoughts have shaped the development of organizational knowledge creation theory and identified two premises upon which more than 15 years of extensive academic work has been conducted. These premises are that tacit and explicit knowledge can be conceptually distinguished along a continuum and that knowledge conversion explains the interaction between tacit and explicit knowledge. His current work (Nonaka, Krogh 2009) has continued to comment on the debate about organizational knowledge creation theory. He has raised several important future research questions to continue building on his theory of knowledge creation.

The following Figure presents the thought progression of Nonaka on both Japanese and American management perspectives from 1984 to 2009.

Figure 1

Nonaka's Thought Progression from 1984 to 2009

2. Limitations

The study is not an exhaustive meta-analysis covering all the published articles of Nonaka. It however covers about 20 of his articles published between 1984 and 2009. This study also does not cover more than 21 of his books written in the same period and another 30 books in which he contributed book chapters (JAIME 2012).

3. Conclusion

As shown in Figure 1 the major departure point of Nonaka's writing from an early stage has been to highlight the differences between Japanese and Western (mainly American) style of management. His earliest articles use the metaphor of 'relay race and rugby' to differentiate between two distinct cultural-based managing styles. Relay race metaphor aptly describes the sequential, input-output orientation, either/or underpinning philosophy and top-down or bottom-up objectivist management approaches of the West. The Rugby metaphor on the other hand captures the in-built instability, fluctuations, chaos, information redundancy, middle-up-down management style and hypertext organization design, dialectical nature of firm, and/both philosophical approach, information creation, knowledge creation and knowledge conversion approaches of Japanese ways of management.

Throughout the span of 25 years Nonaka's thoughts have centered round differentiating between Western and Japanese managing styles. In the process of doing so he has been able to develop a full-fledged theory of organizational knowledge creation along with providing KM paradigm the required philosophical and theoretical support.

(1) Term Guru is not be confounded with Max Weber's notion of "charisma" which he used to depict "gift of grace" (Swedberg, Agevall 2005) seen in Religious and Societal prominent figures of his times. Guru simply means an expert and a renowned name in a particular field.

References

- Burton G. (2007) KM Gurus: The path to enlightenment? *Inside Knowledge*, Vol. 10 (6), p. 16–19.
- Bloomberg Business Week (2012) *Ikujiro Nonaka*. Pieejams: <http://investing.businessweek.com/research/stocks/people/person.asp?personId=11750494&ticker=6702:JP&previousapId=415302&previousTitle=Sumitomo%20Mitsui%20Banking%20Corp> (accessed 02.07.2012)
- JAIME (2012) *Ikujiro Nonaka Bio*. Pieejams: www.jaime.org/ikujiro_nonaka.html (accessed 02.07.2012)
- Nonaka I. (1985) Toward a self-organization paradigm: Managing the creation of information. Working paper, *Institute of Business Research*, Nr. Hitotsubashi University.
- Nonaka I. (1988) Creating organizational order out of chaos: Self-renewal in Japanese firms. *Strategy & Organization*, Nr. pp. 57–73.
- Nonaka I. (1988) Toward middle-up-down management: Accelerating information creation. *Sloan Management Review*, Vol. 29 (3), pp. 9–18.

- Nonaka I. (1991) The knowledge creating company. *Harvard Business Review*, Nr. pp. 96–104.
- Nonaka I. (1994) A dynamic theory of organizational knowledge creation. *Organization Science*, Vol. 5 (1), pp. 14–37.
- Nonaka I., Byosiere P., Borucki C.C., Konno N. (1994) Organizational knowledge creation theory: A first comprehensive test. *International Business Review*, Vol. 3 (4), pp. 337–351.
- Nonaka I., Konno N. (1998) The concept of “Ba”: Building a foundation for knowledge creation. *California Management Review*, Vol. 40 (3), pp. 40–54.
- Nonaka I., Krogh G. (2009) Tacit knowledge and knowledge conversion: Controversy and advancement in organizational knowledge creation theory. *Organization Science*, Vol. 20 (3), pp. 635–652.
- Nonaka I., Krogh G., Voelpel S. (2006) Organizational knowledge creation theory: Evolutionary paths and future advances. *Organization Studies*, Vol. 27 (8), pp. 1179–1208.
- Nonaka I., Johansson J.K. (1985) Japanese management: What about the “hard” skills? *The Academy of Management Review*, Vol. 10 (2).
- Nonaka I., Johansson J.K., Douglas S.P. (1985) Assessing the impact of country of origin on product evaluation: A new methodological perspective. *Journal of Marketing Research*, Vol. 22 (4), pp. 388–396.
- Nonaka I., Peltokorpi V. (2006) Objectivity and subjectivity in knowledge management: A review of 20 top articles. *Knowledge and Process Management*, Vol. 13 (2), pp. 73–82.
- Nonaka I., Reinmoellor P. (2002) “Knowledge creation and utilization: Promoting dynamic systems of creative routines”, in M.A. Hitt, R. Amit, C.E. Lucier and R.D. Nixon (eds.), *Creating value: Winners in the new business environment*, Oxford: Blackwell.
- Nonaka I., Sullivan J.J. (1985). The application of organizational learning theory to Japanese and American management. *Journal of International Business Studies*, Vol. 17 (3).
- Nonaka I., Takeuchi H. (1984) The new new product development game: Stop running the relay race and take up rugby. Presented at 75th anniversary *Colloquium on Productivity and Technology*, Harvard Business School.
- Nonaka I., Takeuchi H. (1995) *The knowledge-creating company*. New York: Oxford University Press.
- Nonaka I., Toyama R. (2002) A firm as a dialectical being: Towards a dynamic theory of firm. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 11 (5), pp. 995–1009.
- Nonaka I., Toyama R. (2003) The knowledge-creating theory revisited: Knowledge creation as a synthesizing process. *Knowledge Management Research & Practice*, Vol. 1, pp. 2–10.
- Nonaka I., Toyama R. (2005) The theory of the knowledge-creating firm: Subjectivity, objectivity and synthesis. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 14 (3), pp. 419–436.
- Nonaka I., Toyama R., Konno N. (2001) SECI, Ba, and leadership: A unified model of dynamic knowledge creation. Nonaka I., Teece D.J. (eds.) *Managing Industrial Knowledge*, London: Sage.
- Nonaka I., Toyama R., Nagata A. (2000) A firm as a knowledge creating entity: A new perspective on the theory of the firm. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 9, pp. 1–20.
- Nonaka I., Umemoto K., Senoo D. (1996) From information processing to knowledge creation: A paradigm shift in business management. *Technology in Society*, Vol. 18 (2), pp. 203–218.
- Swedberg R., Agevall O. (2005) *The Max Weber dictionary: Key words and central concepts*. Michigan: Stanford Social Sciences.
- Wikipedia (2012) *Ikujiro Nonaka*. Available: http://En.wikipedia.org/Ikujiro_Nonaka (accessed 02.07.2012)

Kopsavilkums

Navīds Jazdanijs, Abduls Rašids Kauzars

Ikudžiro Nonaka: zināšanu menedžmenta guru

Dotajā teorētiskajā rakstā tiek analizēti Ikudžiro Nonaka darbi menedžmentā par 25 gadu periodu – no 1984. līdz 2009. gadam. Akadēmiskajā telpā kopumā ir atzīts, ka tieši Ikudžiro Nonaka ir zināšanu menedžmenta pionieris. Autoru pētījums rāda, cik secīgs un ilgš bija šīs jaunās zinātnes jomas attīstīšanas process. Daudziem zinātniekiem un praktiskajiem menedžeriem ir darba pieredze dažādās kultūrās, bet reti kurš no tiem pamatīgi saskaņo savu darbu ar kulturālajiem un kontekstuālajiem priekšnosacījumiem. Tajā pat laikā Nonaka, jau sākot no pašiem agrīnajiem darbiem, akcentēja amerikāņu un japāņu darba menedžmenta un organizācijas veidu kulturālās un filozofiskās atšķirības. Vairāk nekā divu desmitgadu ilglaicīgajā periodā viņš attīstīja atslēgas konceptus – tādus kā SECI, hipertekstuālais dizains, regbi stila menedžments, kā arī middle-up-down pieeja menedžmentam. Pēc daudziem gadiem šie atslēgas koncepti izveidoja zināšanu menedžmenta, kas formāli noformējas ap 1990.-to gadu vidus, pamatu. Dotais pētījums izsekoja Nonaka domu progresu augstāk minētajā periodā, balstoties uz viņa oriģinālajiem darbiem, kas tika publicēti dažādos žurnālos.

Резюме

Навид Яздани, Абдул Рашид Каузар

Икуджиро Нонака: гурю менеджмента знаний

Представленная теоретическая статья анализирует работы Икуджиро Нонака в области менеджмента за 25 летний период с 1984 по 2009 год. В академической среде именно Икуджиро Нонака признан пионером в сфере менеджмента знаний. Данная статья показывает, как медленно и постепенно проходил этот процесс становления новой области знания. Многие ученые и менеджеры-практики имеют опыт работы во многих культурах, но редко кто из них достаточно серьезно соотносит свою работу с требованием культурного контекста. Нонака же с самых ранних своих работ фокусировал внимание на культурных и философских различиях американского и японского способов управления и организации труда. Это происходило на протяжении более чем двух десятилетий, в течение которых он разрабатывал основные понятия – такие как SECI, гипертекстуальный дизайн, менеджмент стиля регби, а также middle-up-down подход в менеджменте. Через многие годы эти ключевые понятия стали основой менеджмента знаний, который формально появился примерно в середине 1990-х годов. В данной статье прослеживается ход развития мысли Нонака в течение вышеназванного периода на основе его оригинальных работ, опубликованных в различных журналах.

Vera Boroņenko, Jeļena Lonska, Andris Spūlis

REĢIONA KONKURĒTSPĒJAS UN ATTĪSTĪBAS ILGTSPĒJAS EKONOMISKO NOSACĪJUMU IZPĒTE

Piedāvātā raksta zinātnisko novitāti veido reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas savstarpējās saistes analīze nacionālās identitātes un reģionu rīcībspējas kontekstā. Veicot reģiona konkurētspējas un reģionālās attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpēti, autori izmanto resursu pieeju (*resources approach*), kas balstās uz šādu teorētiski metodoloģisko pamatnostādni: reģiona rīcībā esošie resursi to izmantošanas rezultātā var tikt pārveidoti reģiona aktīvos, kuri, savukārt, var dot reģionam sociāli ekonomisko atdevi, t.i., kļūt par reģiona kapitālu. Resursu-aktīvu-kapitāla pieejas pielietošanu var sastapt dažādos pētījumos socioloģijā, psiholoģijā, ekonomikā un citās sociālajās zinātnēs, dažreiz atklājot inovatīvus resursus vai inovatīvus to aktivizācijas un kapitalizācijas veidus. Piedāvātā raksta ideja – reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomiskie nosacījumi ir, pirmkārt, resursu esamība reģionā un, otrkārt, reģionālo aģentu spēja tos pārveidot reģiona kapitālā. Autori pieņem, ka reģionu rīcībā esošo un potenciālo resursu aktivizācijas un kapitalizācijas sociālo tehnoloģiju vāja attīstība visvairāk bremzē Latvijas reģionu konkurētspēju un attīstības ilgtspēju. Šī hipotēze tika pierādīta, empīriski nosakot Latvijas reģionu atsevišķu resursu potenciālu un Latvijā pieejamās statistikas iespēju robežās noskaidrojot, cik lielā mērā reģionu rīcībā esošie resursi tiek pārveidoti aktīvos un tālāk – labumu nesošajā kapitālā. Pielietojot gadījuma izpētes metodi Latgales reģiona ezeros esošajā sapropelja resursu aktivizācijas un kapitalizācijas problēmu analīzē, autori pierāda sociālo tehnoloģiju nozīmi materiālo tehnoloģiju veiksmīgā ieviešanā, kā arī ieskicē sociālās tehnoloģijas algoritmu Latgales reģiona sapropelja resursa aktivizācijai un kapitalizācijai.

Atslēgas vārdi: reģiona konkurētspēja, reģiona attīstības ilgtspēja, resursu-aktīvu-kapitāla pieeja, resursu aktivizācija un kapitalizācija, sociālās tehnoloģijas.

Ievads: pētījuma pamatnostādnes

Veicot reģiona konkurētspējas un reģionālās attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpēti, autori izmanto resursu pieeju (Tihonova 2006), kas balstās uz šādu teorētiski metodoloģisko pamatnostādni: reģiona (kā arī jebkura reģionālā aģenta – vietējās pašvaldības, uzņēmuma, mājsaimniecības, cilvēka u.c.) rīcībā esošie resursi efektīvas izmantošanas rezultātā var tikt pārveidoti reģiona aktīvos, kuri, savukārt, var dot reģionam sociāli ekonomisko atdevi, t.i., kļūst par reģiona kapitālu – tā konkurētspējas un attīstības ilgtspējas priekšnosacījumu. Izpētes ģeogrāfiskais mērogs raksta teorētiskajā daļā aptver visas pasaules reģionus, taču empīriskajā daļā pāriet uz Latvijas plānošanas reģioniem un pēdējā raksta daļā tiek izpētīts Latgales reģiona gadījums.

Veiktā pētījuma pamatjēdzieni, uz kuriem balstās visa tālākā izpēte un kuri prasa precīzu definēšanu, ir šādi: reģions, reģiona konkurētspēja, reģiona attīstības ilgtspēja, resurss, aktīvs un kapitāls.

Par reģionu šajā pētījumā empīriskajos nolūkos tiek ņemta teritorija, kuras konkurētspēja un attīstība, kā arī dažādu resursu esamība tajā ir kvantitatīvi izmērīta, proti, raksta teorētiskajā daļā tas ir pasaules valstis (kas pēc reģionālās ekonomikas metodo-

loģijas arī var būt dēvētas par reģioniem (Boronenko 2007, 2009), kas ietilpst Globālās konkurētspējas pārskatos (*The Global Competitiveness Report*), bet raksta empiriskajā daļā – Latvijas plānošanas reģioni, par kuriem ir pieejama statistiskā informācija.

Par reģiona konkurētspēju šajā pētījumā empiriskajos nolūkos tiek uzskatīta reģiona rezultējoša pozīcija Pasaules ekonomikas foruma (*World Economic Forum*) globālās konkurētspējas reitingā salīdzinājumā ar citiem reģioniem, kas ietilpst tajā pašā reitingā (Lopez-Claros et al. 2006; Schwab 2012). Kaut gan teorētiski reģiona konkurētspēja autoru izpratnē ir tā spēja veidot un atbalstīt konkurences vidi savā teritorijā (Boronenko 2007, 2009).

Par reģiona attīstības ilgtspēju šajā pētījumā tiek uzskatīta reģiona konkurētspējas, t.i., reģiona pozīcijas globālās konkurētspējas reitingā stabilitāte vai izaugsme, kas liecina par attiecīga reģiona konkurētspējīgo priekšrocību ilglaicīgumu, kas nodrošina reģionam ilgtspējas attīstību, nevis īslaicīgu izplaukumu (kā bija Latvijā “treknajos gados”).

Par resursu šajā pētījumā tiek uzskatīts materiāls (nauda, nekustamie īpašumi, izejvielas u.tml.) vai nemateriāls (laiks, uzticība, tiesības u.tml.) priekšmets, kas ir vai var būt reģiona (vai reģionālo aģentu) rīcībā.

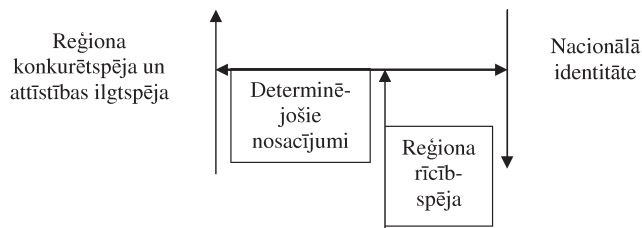
Par aktīvu šajā pētījumā tiek uzskatīts izmantojams jeb iedarbināts resurss, kas vēl nenozīmē, ka tas dod labumu, bet noteikti nozīmē, ka reģions (vai reģionālie aģenti) to reāli izmanto, lai gūtu labumu.

Par kapitālu šajā pētījumā tiek uzskatīts labumu nesošs aktīvs.

Visi šie pētījuma pamatjēdzieni tiek skatīti Latvijas nacionālās identitātes un reģionu rīcības spējas kontekstā, kas nozīmē, ka autori integrē tos vienotā funkcionālajā modelī (skat. 1. attēlu).

1. attēls

Reģiona konkurētspēja un attīstības ilgtspēja nacionālās identitātes un reģionu rīcības spējas kontekstā: funkcionālais modelis

Avots: autoru veidots attēls.

Par vienu no nacionālās identitātes pazīmēm tiek uzskatīta sociāli teritoriālās grupas locekļu līdzības un atšķirības kopizteiksme: “Kādas atsevišķas grupas locekļi ir savstarpēji līdzīgi vienīgi tajos aspektos, kuros viņi atšķiras no citiem, kas neietilpst šajā grupā. Grupas locekļi vienādi ģērbjas, ēd un runā vienā un tajā pašā valodā; visos šajos aspektos viņi atšķiras no citiem, kas ģērbjas, ēd un runā citādi” (Smits 1997). Bet resursu-aktīvu-kapitāla pieejas ietvaros par reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomiskajiem nosacījumiem tiek uzskatīta reģiona spēja piesaistīt

un izmantot/iedarbināt dažus un dažādus resursus, kas nozīmē, ka reģionālajiem aģentiem jāprot citādi ģērbties, ēst, runāt, domāt un rīkoties, kas, paaugstinot reģiona konkurētspēju un nodrošinot attīstības ilgtspēju, neizbēgami pavājina vai “izplūdina” reģionālo aģentu nacionālo identitāti. Tas nozīmē, ka tie paši faktori, kas paaugstina reģiona konkurētspēju un nodrošina attīstības ilgtspēju, tajā pat laikā samazina reģiona iedzīvotāju nacionālo identitāti. Šajā situācijā reģionam jāspēj atrast tādu optimālo punktu jeb reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu, kas nodrošinātu iedzīvotājiem pietiekošu reģiona attīstības līmeni, vienlaikus neļaujot viņu nacionālajai identitātei tik kritiski samazināties, ka var tikt apdraudēta nacionālās valsts pastāvēšana tās iedzīvotāju piederības jeb identitātes dimensijā. Un jāņem vērā, ka reģiona konkurētspēju/attīstības ilgtspēju veicinošus faktoros (proti, spēju “citādi ģērbties, ēst, runāt un domāt”), kas vienlaikus pavājina nacionālo identitāti, vienreiz paaugstinot, jau objektīvi nevar samazināt, t.i., nav iespējams atņemt reģionālajiem aģentiem spēju citādi ģērbties, ēst, runāt un domāt, ja viņi to jau iemācījušies.

Resursu-aktīvu-kapitāla pieejas izmantošanu var sastapt dažādos sociālajos pētījumos socioloģijā, psiholoģijā, ekonomikā un citās sociālajās zinātnēs, piemēram, pētot sociālo un ekonomisko purvu izmantojamību Āfrikā (Maclean et al. 2003), katolisku mācību kā biznesa ētikas izveides resursu (McCann 1997), cilvēku dvēseles resursu aktivāciju ciņā ar ciešanām (Thibault 2010) un daudzos citos, dažreiz atklājot netradicionālus, pat pārsteidzošus resursus, ko var izmantot un izmanto labuma gūšanai, kas noteikti ir vai varētu būt piesaistīti un izmantoti arī Latvijas reģionos. Ir atrodami arī mēģinājumi pielāgot sociālā kapitāla koncepciju resursu-aktīvu-kapitāla pieejai, definējot sociālo kapitālu kā sociālajos tīklos iekļautus resursus, kuri ir pieejami un izmantojami (Pelse 2007; Huber 2009; Kaufmane 2011).

Pamatojoties uz augstākminētu metodoloģisko pamatnostādni, autori savām un citu zinātnieku iepriekšējām iestrādēm reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas jomā (Kosiedowski 2002; Menshikov 2002; Skapars, Sumilo 2006; Boroņenko 2007, 2009) pievienoja resursu-aktīvu-kapitāla pieeju, kas ļauj noskaidrot un, pats galvenais, izmērīt reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomiskos nosacījumus. Tātad, piedāvātā raksta ideja – reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomiskie nosacījumi ir, pirmkārt, resursu esamība reģionā, un, otrkārt, spēja tos efektīvi izmantot, pārveidojot reģiona kapitālā. Šis risinājums, kas balstās uz “resursu-aktīvu-kapitāla” domāšanas, ir lietderīgs ne tikai reģionam kopumā, bet arī katram tā aģentam – uzņēmumam, mājsaimniecībai, atsevišķam cilvēkam, kura rīcībā arī ir resursi, un galvenais reģionālā aģenta uzdevums ir pārveidot šos resursus kapitālā, t.i., efektīvi izmantot, bet zinātnieka uzdevums – palīdzēt reģionālajiem aģentiem noteikt savus resursus un atrast efektīvus, labumu nesošus to izmantošanas veidus jeb tehnoloģijas (1). Lidz ar to resursu-aktīvu-kapitāla pieeja var tikt izmantota arī socioloģiskajos pētījumos reģionālo aģentu resursu potenciāla un to efektīvās izmantošanas reālo un potenciālo iespēju noskaidrošanai.

Raksts ir strukturēts trijās sadaļās, pirmajā no kurām tiek piedāvāta autoru koncepcija resursu-aktīvu-kapitāla pieejas izmantošanai reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpētē, kas ir balstīta gan uz autoru iepriekšējām izstrādēm, gan uz citu zinātnieku idejām un koncepcijām.

Otrajā raksta sadaļā tiek aprakstīti daži piemēri tam, cik ārējo resursu – dabas, cilvēku, politisko – ir Latvijas reģionu rīcībā un cik lielā mērā tie pašlaik tiek aktivēti un kapitalizēti, t.i., cik efektīvi tie tiek izmantoti reģionu konkurētspējai un attīstības ilgtspējai.

Pēdējā raksta sadaļā tiek analizēts Latvijas reģionu rīcībā esošo resursu aktivācijas un kapitalizācijas process uz Latgales reģiona ezeru sapropeļa resursa gadījuma izpētes piemēra, kā rezultātā tiek izstrādātas rekomendācijas sociālo tehnoloģiju izmantošanai Latvijas reģionu rīcībā esošo resursu pārveidošanai aktīvos un tālāk – reģionu kapitālā.

1. Resursu-aktīvu-kapitāla pieejas izmantošana reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpētē

Reģiona definēšana zinātnē kopumā sākas ar kritērija izvēli noteiktās sastāvdaļas izdalīšanai no kopējā veseluma. Šis kritērijs parasti atbilst konkrētās zinātnes priekšmetam. Tam seko reģiona definēšanas process, izdalot teritoriālo sastāvdaļu ar savu specifiku, ņemot vērā iepriekš noteikto klasifikācijas kritēriju. Zinātnē kopumā jēdziens “reģions” tiek saprasts kā teritorijas daļa ar noteiktu īpašu dabas, sociāli ekonomisko, nacionālo, kultūras vai citu apstākļu kopību. Piemēram, ja par reģiona noteikšanas bāzes kritēriju ņem klimatu, tad reģions ir teritorija ar īpašu klimatu; ja par reģiona noteikšanas bāzes kritēriju ņem kultūru, tad reģions ir teritorija ar īpašu kultūru; ja par reģiona noteikšanas bāzes kritēriju ņem dzīves apstākļus, tad reģions ir teritorija ar īpašiem dzīves apstākļiem.

Katra zinātnes nozare izdala to vai citu reģionu veidojošo faktoru. Līdz ar to katrā zinātnes nozarē jēdziens “reģions” pēc satura tiek definēts atšķirīgi – atbilstoši zinātnes nozares vai apakšnozares priekšmetam. Tā ģeogrāfijā reģions ir noteikts teritoriālais komplekss, kas sastāv no zemes, gaisa, faunas un iedzīvotājiem, kam ir īpašas savstarpējās attiecības, visi kopā viņi veido Zemes virsmas īpatnējo daļu. Ekonomikā reģions ir daudzu ražošanas sistēmu un sociālās infrastruktūras saišu sarežģīts apkopojums, kuru apvieno kopīga teritorija, saimnieciskā organizācija un atbilstošas vadības struktūras. Kulturoloģijā reģions ir specifisks kultūras veidojums, kas tiek iekļauts kopējā “ainavā”, kuras pamatu veido viendabīga fiziskā vide un vairāk vai mazāk viendabīga ekonomika, kas veido sabiedriskās dzīves karkasu, vēsturiskās un morālās jeb tikumiskās attīstības kopējo fonu. Kulturoloģijā jēdziens “reģions” bieži tiek saprasts arī kā īpaša “pasaule”, kam ir raksturīga noteikta mentalitāte, domāšanas stils un pasaules uztvere. Politoloģijā reģions ir vienas vai dažu kaimiņvalstu teritorijas daļa ar aptuveni vienādiem dabas, ekonomiskajiem un kultūras apstākļiem. Politoloģijā reģions bieži ir valstu grupa, kas pēc dažiem parametriem ir vairāk atkarīgas viena no otras nekā no citām valstīm. Parasti šīm valstīm ir kāds integrējošs ģeogrāfiskais faktors, piemēram, kopēja izeja pie jūras vai dabīga transportkomunikāciju sistēma. Savukārt, tiesību aktos ir piedāvāts formāls juridisks reģiona traktējums: reģions ir federācijas vai kādas citas subnacionālās vienības subjekts, kura tiesības un pienākumi ir noteikti ar konstitūciju vai citiem likumiem. Eiropas integrālā federālisma doktrīnā termina “reģions” definēšana ietver sevī tādus aspektus, kā kopējā teritorija, noteikts iedzīvotāju kopums, vēstures, dabas apstākļu un risināmo problēmu vienotība (Volkov 2004).

Tātad terminam “reģions”, kas tiek izmantots zinātniskajā literatūrā, ir raksturīga polisēmija jeb daudznozīmība.

Savukārt, reģiona konkurētspēja kā dinamisks process tiek atspoguļots autoru izstrādātajā sistēmiskajā modelī (skat. 2. attēlu). Dažādu faktoru – materiālo, organizatorisko un administratīvo – ietekmē tiek sasniegta noteiktā reģiona konkurētspēja, kas ir reģiona spēja radīt un atbalstīt konkurences vidi, t.i., vidi, kurā valda godīga konkurence. Reģiona konkurētspējas līmeņa un citu faktoru ietekmē reģionālie aģenti, kuri funkcionē reģionā, sasniedz noteiktu konkurētspējas pakāpi. Tātad, reģiona konkurētspēja ir tikai viens no obligātiem, bet ne pietiekamiem reģionālo aģentu konkurētspējas faktoriem.

2. attēls

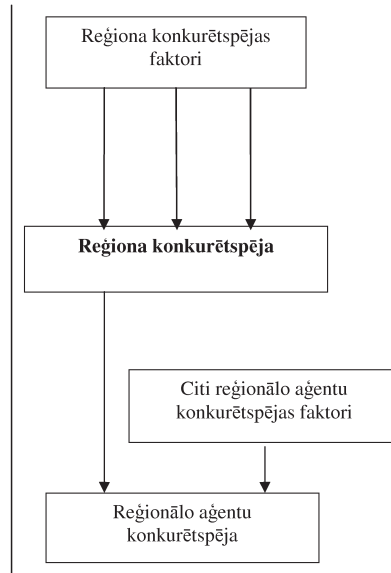
Reģiona konkurētspējas sistēmiskais modelis

Konkurētspējas kā procesa attīstības posmi

RAŠANĀS

SASNIEGŠANA

REZULTĀTS

Avots: Boronenko 2009.

Autoru pozīcija ir vairāk virzīta uz to, ka reģionālo aģentu konkurences priekšrocības ir reģiona konkurētspējas vēlamais rezultāts, nevis faktors. Šādas pieejas argumentēšanai var minēt arī M. Portera tēzes par jaunas reģionu konkurētspējas koncepcijas izstrādes pamatnostādņiem: “Jaunajai teorijai jādod atbildes uz šādiem jautājumiem: kāpēc vienas kompānijas, kas strādā noteiktās valstīs, ievieš vairāk jauninājumu nekā citas un kāpēc dažas valstis nodrošina vidi, kas dod kompānijām iespēju pilnveidot un attīstīt savu darbību ātrāk nekā to ārzemju konkurentiem?” (Porter 2000).

Atbilde uz šiem jautājumiem, pēc M. Portera domām, ir ietverta četrās reģionu raksturojošās pazīmēs, kas veido tā konkurences priekšrocību pamatu – to ekonomisko vidi, ko rada un atbalsta katrs reģions. Šīs pazīmes ir:

- ražošanas faktoru raksturs – reģiona pozīcija saistībā ar ražošanas resursiem, tādiem kā kvalificēta darbaspēka un infrastruktūras esamība, kas ir nepieciešami konkurences cīņai konkrētajā nozarē;
- pieprasījuma raksturs reģionālajā tirgū attiecībā pret nozares produktiem un pakalpojumiem;
- radniecīgas un atbalstošas nozares – globālajā tirgū konkurētspējīgo nozaru piegādātāju vai saistīto nozaru esamība reģionā;
- stratēģija, struktūra un konkurence – reģionā pastāvošie uzņēmumu, organizāciju un iestāžu izveides, organizēšanas un pārvaldes noteikumi, kā arī iekšējās konkurences raksturs.

Šie faktori nosaka tās ekonomiskās vides radīšanu, kurā funkcionē reģionālie aģenti. Katra no augstākminētajām reģionu raksturojošajām pazīmēm un to kopums ilustrē nozīmīgus priekšnosacījumus veiksmes sasniegšanai globālajā konkurencē. Gadījumā, ja reģiona vide ļauj un atbalsta ātrāku inovāciju un praktiskās pieredzes akumulāciju, tad reģionālie aģenti iegūst konkurences priekšrocības. Kad reģiona vide nodrošina labāku informācijas plūsmu un vajadzību izpratni saistībā ar noteikto produktu un ražošanas procesu, reģionālie aģenti arī iegūst konkurences priekšrocības. Ja reģiona vide liek reģionālajiem aģentiem pastāvīgi attīstīties, tad tie ne tikai iegūst konkurētspējīgas priekšrocības, bet ar laiku palielina jau esošās priekšrocības.

Papildinot reģiona konkurētspējas jēdzienu ar laika dimensiju, var saprast jēdziena “reģiona attīstības ilgtspēja” būtību gan teorētiskajā, gan empīriskajā aspektā. Teorētiski reģiona attīstības ilgtspēja ir tāda attīstības pamatpazīme, kas nozīmē, ka šodienas vajadzību apmierināšana neapdraud nākamo paaudžu iespējas apmierināt savējās. Tai ir trīs dimensijas – ekonomiskā, sociālā un apkārtējās vides. Tas nozīmē, ka ekonomiskā attīstība notiek, saudzīgi rīkojoties ar mūsu planētas resursiem un rūpējoties par to, lai uz Zemes tiktu saglabāta bioloģiskā daudzveidība. Ilgtspējīga attīstība veicina sabiedrības kopējo labklājību un sniedz cilvēkam iespēju dzīvot veselīgā vidē, īstenojot savu potenciālu un spējas. Taču autori piedāvā empīriskos nolūkos dēvēt reģiona attīstības ilgtspēju par spēju saglabāt vai paaugstināt savu konkurētspēju dažu gadu garumā. Autori uzskata, ka tāda valsts/reģiona konkurētspējas indeksa stabilitāte vai izaugsme liecina tieši par to, ka kādreiz sasniegta konkurētspēja balstās uz sabalansētu un ilglaicīgu resursu izmantošanu.

Lai uzvarētu konkurences cīņā mūsdienu globalizācijas apstākļos, reģionā jābūt augsti specializētiem inovatīviem ražošanas resursiem, ko citu reģionu konkurenti nevarēs dublēt (Porter 2000). Bet, lai šī reģiona konkurētspēja būtu ilglaicīga, t.i., lai sasniegtu tā attīstības ilgtspēju, reģionam jābūt spējīgam visus savus resursus maksimāli efektīvi izmantot. Vai pasaulē tiešām viskonkurētspējīgākie reģioni, uz kuriem attiecas M. Portera augstākminētā doma, ir spējīgi saglabāt arī savas attīstības ilgtspēju? Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāpievēršas globālās konkurētspējas pārskatiem, lai salīdzinātu tajos iekļauto valstu konkurētspējas rādītājus 2005. un 2012. gadā. Šis salīdzināšanas rezultāti tiek apkopototi nākamajā tabulā.

1. tabula

Globālās konkurētspējas reitingā ietilpstošo valstu vidējie konkurētspējas indeksi sadalījumā pa valsts attīstības stadijām un to izmaiņas 2005.–2012. gadā ballēs no 1 (minimums) līdz 7 (maksimums), n = 114 valstis

Valsts attīstības stadija	Vidējais konkurētspējas indekss (pēc <i>Global Competitiveness Index</i>) no 1 (min) līdz 7 (max)		Vidējā konkurētspējas Indeksa starpība, 2012./2005. gads
	2012. gads	2005. gads	
Ražošanas faktoru stadija* (viszemākā)	3,68	3,41	+0,27
Pārejas stadija	4,11	3,85	+0,26
Efektivitātes stadija** (vidējā)	4,27	4,08	+0,19
Pārejas stadija	4,44	4,49	-0,05
Inovāciju stadija*** (visaugstākā)	5,05	5,18	-0,13

* reģiona attīstības stadija, kurā attīstības dzinējspēks ir tradicionālo ražošanas resursu (darbs, zeme, kapitāls) ekstensīva izmantošana

** reģiona attīstības stadija, kurā attīstības dzinējspēks ir izmantoto resursu produktivitāte

*** reģiona attīstības stadija, kurā attīstības dzinējspēks ir inovācijas

Avots: autoru apkopotie dati pēc Lopez-Claros et al. 2006; Schwab 2012.

Kā var redzēt no 1. tabulā apkopotiem datiem, valstis “uzvarētājas” tomēr nav spējīgas saglabāt savas konkurētspējas pozīcijas, un valstis, kas atrodas tieši inovāciju stadijā un pārejas stadijā uz to, neuzrāda savas attīstības ilgtspēju septiņu gadu garumā, turpretim valstis, kas atrodas zemākās attīstības stadijās, parāda savas konkurētspējas izaugsmi, t.i., attīstības ilgtspēju. Šīs salīdzināšanas rezultāti liek šaubīties par M. Portera izteiktās domas pareizību, jo diez vai viss, kas nodrošina reģiona konkurētspēju mūsdienās, vienlaikus nodrošina arī tā attīstības ilgtspēju – par to liecina arī korelācijas analīzes rezultāti, kas ir parādīti nākamajā tabulā.

2. tabula

Korelācija starp valstu rangiem pēc konkurētspējas indeksa 2012. gadā un to attīstības ilgtspēju (indeksa izmaiņas 2012./2005. gadā), Kendela koeficients, n = 114 valstis

Korelētīe mainīgie	Korelācijas analīzes rādītāji	Valsts rangs pēc konkurētspējas indeksa 2012. gadā	Valsts attīstības ilgtspēja (indeksa izmaiņas 2012.–2005. gadā)
1	2	3	4
Valsts rangs pēc konkurētspējas indeksa 2012. gadā	Kendela korelācijas koeficients	1,000	-0,206(**)
	Nozīmība	–	0,001
	Valstu skaits	114	114

2. tabulas turpinājumu skat. 44. lpp.

2. tabulas turpinājums

1	2	3	4
Valsts attīstības ilgtspēja (indeksa izmaiņas 2012.–2005. gadā)	Kendela korelācijas koeficients	-0,206(**)	1,000
	Nozīmība	0,001	–
	Valstu skaits	114	114

** Korelācija ir nozīmīga ar 99% varbūtību.

Avots: autoru veiktā korelācijas analīze pēc Lopez-Claros et al. 2006; Schwab 2012.

Analizējot korelāciju starp valstu rangiem pēc konkurētspējas indeksa 2012. gadā un to attīstības ilgtspēju (indeksa izmaiņām 2012./2005. gadā), parādījās ļoti interesanta un pat pārsteidzoša likumsakarība – jo augstāks ir valsts konkurētspējas indekss (kas atbilst augstākai valsts konkurētspējai, jo 1. vietā atrodas viskonkurētspējīgākā valsts), jo zemāka ir tās attīstības ilgtspēja. Izrādās, ka tieši valstīm ar zemāku konkurētspējas līmeni, kas pašlaik atrodas zemākajās attīstības stadijās, ir novērota attīstības ilgtspēja. Savukārt konkurētspējīgākām valstīm mūsdienās arvien grūtāk nodrošināt savas attīstības ilgtspēju, kas varētu liecināt par to, ka tās sasniedza augstu konkurētspēju nesabalansētas un pārmērīgas resursu izmantošanas rezultātā.

M. Porters uzsver, ka jaunajai ekonomikas teorijai jānoskaidro, kādu iemeslu dēļ starptautiski konkurētspējīgie aģenti izvēlas par savas fiziskās atrašanās vietas noteiktus reģionus. Tieši šie reģioni rada un atbalsta savā teritorijā tādu vidi, kas ļauj aģentiem būt veiksmīgiem globālajā mērogā. Šajos reģionos funkcionējošie aģenti var izstrādāt un realizēt savu attīstības stratēģiju, tur tiek lokalizēti produktīvākie ražošanas procesi un koncentrēts kvalificētāks darbspēks (Porter 2000). Jāpiebilst, ka jaunajai ekonomikas teorijai būtu jānoskaidro arī, kāpēc pasaulē konkurētspējīgākās valstis, kas atrodas inovāciju stadijā, sāk zaudēt savu konkurētspēju, bet tradicionāli mazāk konkurētspējīgākās valstis tikpat ātri paaugstina savu konkurētspēju. Pirmie jaunās ekonomikas teorijas mēģinājumi atbildēt uz šo jautājumu tika izdarīti XX gadsimta 70. gados, kad tika publicēts pirmais Romas kluba pārskats “Izaugsmes robežas” (*“The Limits to Growth”*) (Meadows et al. 1972), un arī vēlāk otrajā pārskatā, kas izmantoja resursu pieeju un izstrādāja “organiskas izaugsmes” koncepciju, kas uztver katru pasaules reģionu kā atsevišķu šūnu dzīvajā pasaules organismā ar atšķirīgas būtības resursiem un savu funkciju, kuru tai arī jāpilda, nevis jātiecas pēc universāliem kvantitatīvajiem attīstības rādītājiem (Mesarovic, Pestel 1974). Taču šī raksta ietvaros autori neiedziļinās reģionu attīstības koncepciju analizē, bet aprobežojas ar vājas, bet statistiski nozīmīgas tendences konstatēšanu – mūsdienu pasaulē reģionu konkurētspēja un to attīstības ilgtspēja ir savstarpēji saistītas ar atgriezenisku sakarību, kas varētu nozīmēt, ka attīstītākās valstis jau sasniegušas savu “izaugsmes robežu”.

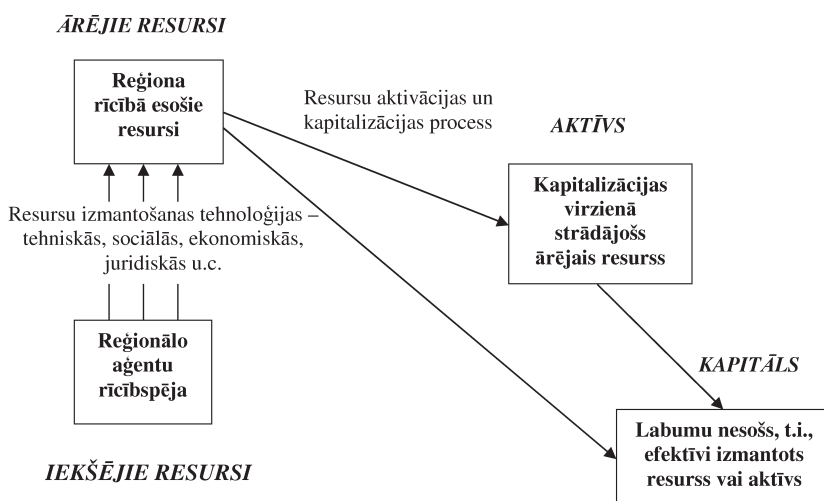
Atgriežoties pie resursu-aktīvu-kapitāla pieejas izmantošanas reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpētē, jāatzīmē, ka resursu efektīvai izmantošanai ir vajadzīga ne tikai “ārējo resursu” fiziskā pastāvēšana reģionā un efektīva to izmantošanas vide, bet arī reģionālo aģentu spēja tos “aktivēt” un “kapitalizēt” – tā saucami “iekšējie resursi” (Giller 2006). Tādējādi resursu-aktīvu-kapitāla pieejas skatījumā reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas politikai ir šādi savstarpēji saistīti uzdevumi:

- 1) reģionu rīcībā esošo resursu, t.i., “ārējo resursu” fiziskā apjoma palielināšana;
- 2) reģionālo aģentu “iekšējo resursu”, t.i., rīcībspējas paaugstināšana;
- 3) “ārējo resursu” un “iekšējo resursu” mijiedarbības mehānismu, t.i., “ārējo resursu” izmantošanas tehnoloģiju (gan inženiertehnoloģiju, gan arī sociālo tehnoloģiju) attīstība un ieviešana dzīvē, nodrošinot resursu izmantošanas efektīvo vidi.

Pēdējo no šiem uzdevumiem autori uzskata par galveno reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas elementu, uz kuru vajadzētu koncentrēties par reģionālo attīstību atbildīgajām institūcijām.

3. attēls

Reģiona resursu aktivācijas un kapitalizācijas procesa modelis

Avots: autoru veidota shēma, balstoties uz J. Gillera idejām (Giller 2006).

Šī raksta ietvaros veiktā pētījuma jēdzieniem autori pielieto šādu empīrisko interpretāciju (skat. 3. attēlu):

- 1) ārējais resurss – materiāls (nauda, nekustamie īpašumi, izejvielas u.tml.) vai nemateriāls (laiks, uzticība, tiesības u.tml.) priekšmets, kas ir reģiona rīcībā;
- 2) iekšējais resurss – reģionālo aģentu spēja rīkoties ar ārējo resursu tā aktivācijas un tālākās kapitalizācijas nolūkā, piemēram, iedzīvotāju spēja izmantot savas politiskās tiesības, lai ietekmētu reģionam svarīgus valdības lēmumus;
- 3) aktīvs – kapitalizācijas virzienā strādājošs ārējais resurss, piemēram, darba tirgū nodarbināts speciālists vai izmantota derīgo izrakteņu atradne;
- 4) kapitāls – sociāli ekonomisko labumu nesošs, t.i., efektīvi izmantots aktīvs vai resurss, piemēram, nodarbināts speciālists, kas sava darba rezultātā piesaista investīcijas savam reģionā funkcionējošam uzņēmumam;
- 5) resursa izmantošanas tehnoloģija – iekšējo resursu iedarbības algoritms uz ārējiem resursiem, kā rezultātā tie tiek aktivēti (resursa aktivācijas tehnoloģija) un tālāk kapitalizēti (resursa kapitalizācijas tehnoloģija), piemēram, konkrēto darbību

- algoritms, kas ļauj reģiona iedzīvotājiem reāli izmantot savas politiskās tiesības, lai ietekmētu reģionam svarīgus valdības lēmumus;
- 6) resursa aktivācija – ārējā resursa pārveidošana aktīvā ar iekšējo resursu palīdzību, pielietojot resursa aktivācijas tehnoloģiju, piemēram, konkrēto darbību algoritms, kas ļauj reģionālajiem uzņēmējiem uzsākt ieguves darbību līdz šim neaktīvajā derīgo izrakteņu atradnē;
  - 7) resursa kapitalizācija – ārējā resursa pārveidošana kapitālā ar iekšējo resursu palīdzību, pielietojot resursa kapitalizācijas tehnoloģiju, piemēram, konkrēto darbību algoritms, kas ļauj darba tirgū nodarbinātajam speciālistam ne tikai strādāt, t.i., būt aktīvam, bet arī sava darba rezultātā piesaistīt investīcijas savam reģionā funkcionējošam uzņēmumam.

Īpaša uzmanība jāpievērš tādām procesam kā resursa kapitalizācija, apejot resursa aktivācijas stadiju, ko autori nosauktu par mazrentablu resursa kapitalizāciju, ko bieži izmanto vāji attīstīti reģioni, pārdodot savus resursus uz ārzemēm izejvielu veidā, kur, pielietojot inovatīvas tehnoloģijas, notiek to aktivācija un tālāka kapitalizācija ar daudz lielāku rentabilitāti.

Autori pieņem, ka tieši reģionu rīcībā esošo un potenciālo resursu efektīvās izmantošanas tehnoloģiju – tehnisko, politisko, sociālo, juridisko, ētisko, ekonomisko, lingvistisko u.c. – vājā vai nesaskaņotā attīstība visvairāk bremsē resursu aktivācijas un kapitalizācijas procesu. Un te ir īstais darbības lauks sociālo zinātņu pētniekiem un pārvaldes speciālistiem, jo dažreiz reģionā dzīvojošie cilvēki vienkārši nepieņem un neizmanto tehniski izcilu tehnoloģiju, jo tā ir pretrunā ar reģionā valdošajām tradīcijām vai arī ir vienkārši ekonomiski neizdevīga pastāvošajos reģiona tehnoloģiskās attīstības apstākļos.

2. Latvijas reģionu resursi, to aktivizācijas un kapitalizācijas pakāpe

Lai gūtu konkurences priekšrocības un attīstīties ilgtermiņā, visiem Latvijas reģioniem noteikti ir dažādu resursu – dabas, cilvēku, organizatorisko un citu – potenciāls, kas saskaņā ar resursu-aktīvu-kapitāla pieeju var būt izmantojams un pārveidojams reģiona aktīvos (aktīvets) un tā rezultātā – kapitālā (kapitalizēts). Kaut gan šajos divos resursu pārveidošanas posmos – no resursiem uz aktīviem un no aktīviem uz kapitālu – pāreju var bremsēt vai stimulēt pavisam dažādi faktori, pētnieciskajā praksē, strādājot ar empirisko materiālu, bieži ir grūti un dažreiz pat neiespējami atdalīt resursu aktivizāciju no resursu kapitalizācijas, tāpēc parasti nākas strādāt ar resursu izmantošanu, kas metodoloģiski tuvāka tieši to aktivizācijai.

Reģionu resursu potenciāla analīzi parasti sāk ar dabas resursiem – zemes, derīgajiem izrakteņiem, ūdens u.tml. Šis raksta sadaļas mērķis ir parādīt Latvijas reģionu dažu resursu apjomu un to izmantošanas pakāpi, balstoties uz pieejamo statistiku. Datus par tādu Latvijas dabas resursu esamību un izmantošanu kā derīgie izrakteņi, piedāvā Latvijas derīgo izrakteņu atradņu reģistrs. Šī pētījuma ietvaros analīzei tika ņemti dati tikai par būvmateriālu izejvielām (skat. 3. tabulu) – par atradņu skaitu katrā reģionā un to izmantošanas pakāpi procentos.

3. tabula

**Derīgo izrakteņu atradņu izmantošana Latvijas plānošanas reģionos,
būvmateriālu izejvielu atradnes, 2011. gads**

Būvmateriālu izejvielu veidi	Rīgas reģions		Kurzemes reģions		Latgales reģions		Vidzemes reģions		Zemgales reģions	
	Atradņu skaits	Izmanto- šanas %	Atradņu skaits	Izmanto- šanas %	Atradņu skaits	Izmanto- šanas %	Atradņu skaits	Izmanto- šanas %	Atradņu skaits	Izmanto- šanas %
Ģipšakmens	13	9%	Nav		Nav		3	0%	2	0%
Kaļķakmens	Nav		13	8%	Nav		Nav		3	0%
Saldūdens kaļķis	20	0%	26	0%	62	0%	24	0%	7	14%
Šūnakmens	1	0%	1	0%	Nav		2	0%	1	100%
Dolomīts	48	19%	8	0%	31	10%	21	19%	47	13%
Laukakmeņi	Nav		1	0%	1	0%	Nav		1	0%
Smilts	326	24%	387	23%	442	22%	311	20%	282	27%
Smilts-grants	199	29%	356	24%	355	23%	233	22%	183	26%
Māls	19	5%	63	3%	42	98%	34	6%	72	6%
Kvarca smilts	4	0%	4	0%	Nav		14	14%	1	0%
Aleirīts	8	38%	3	33%	Nav		2	50%	4	75%
Smilšmāls	7	43%	6	67%	2	0%	1	0%	1	0%
Mālsmilts	6	33%	3	33%	1	0%	2	50%	4	25%
Kopā/vidēji	649	24%	871	21%	936	19%	647	19%	608	23%

Avots: LR Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas agentūra 2011

Kā redzams no 3. tabulas datiem, esošo derīgo izrakteņu izmantošanas vidējais līmenis Latvijas reģionos variē no 19% Latgales un Vidzemes plānošanas reģionā līdz 24% Rīgas plānošanas reģionā. Tas liecina par ārkārtīgi zemu esošo derīgo izrakteņu resursu aktivizāciju, nerunājot pat par to kapitalizācijas pakāpi. Dabas bagātība, viens no Latvijas reģionu konkurētspējas un attīstības ilgtspējas resursiem gandrīz 80% apmērā paliek neizmantota, un tā nav tikai Latvijas tradicionāli atpalikušo reģionu problēma – derīgo izrakteņu resursus nepietiekoši izmanto visi Latvijas reģioni.

Jāpiebilst, ka derīgo izrakteņu atradņu neizmantošanas, t.i., dabas resursu nepārveidošanas aktīvos un tālāk – Latvijas reģionu kapitālā, problēmai ir dažādas nianšes, ko var nesaprast ģeoloģijas nespeciālists, taču, skatoties no ekonomikas viedokļa, šai situācijai var būt divi skaidrojumi: vai nu Latvijas reģioni neizmanto pilnībā savus dabas resursus, vai nu Latvijā nav šo resursu adekvātas uzskaites sistēmas.

Pētot situāciju dziļāk, izrādās, ka viens no derīgo izrakteņu atradņu neizmantošanas šķēršļiem var būt nesakārtotā likumdošana vides jomā. Tā LR Saeima tikai 2010. gada 17. jūnijā apstiprināja likumprojektu “Grozījumi likumā “Par zemes dzilēm””, kas “atvērts” stāvēja gandrīz gadu (Bierande 2010). Šajos grozījumos tiek precizēti zemes dziļu izmantošanas veidi un attiecīgi arī noteikti zemes dziļu izmantošanas termiņi, kā arī tiek apvienoti un atviegloti konkursa nosacījumi uzņēmējiem, kā arī licencēšanas un atļauju saņemšanas nosacījumi zemes īpašniekiem un pašvaldībām.

No citas puses, ir arī ne pārāk iepriecinoši jaunumi zemes īpašniekiem – tā kā no likuma “Par zemes lietošanu un zemes ierīcību” izslēgtas normas, kas noteica zaudējumu atlīdzību zemes lietotājiem, šādas normas izslēgtas arī no likuma “Par zemes dzīlēm”. Zemes īpašniekiem netiks kompensēta arī nogabalu izpēte, kaut gan par izpētes darbu veikšanu zemes īpašniekam jāinformē valsts institūcijas. Vispārīgā situācijas izpēte ar dokumentu un ekspertu publicēto viedokļu analīzes metodi ļāva secināt, ka šajā likumdošanas un administratīvajā vidē nedz uzņēmējiem, nedz pašvaldībām Latvijas reģionos nav īpašas motivācijas izmantot un kapitalizēt viņu rīcībā esošos dabas resursus, kā arī ārzemju un iekšējiem investoriem nepietiek stimulu investēšanai derīgo izrakteņu atradņu izpētē un izmantošanā.

Vēl viens reģionu konkurētspējai un attīstībai svarīgs resurss ir lauksaimniecībā izmantojamā zeme. Un šeit galvenais rādītājs, kas ir analizējams resursu-aktīvu-kapitāla pieejas kontekstā, ir izmantotās lauksaimniecībā izmantojamās zemes (LIZ) īpatsvars Latvijas reģionos.

4. tabula

Lauksaimniecībā izmantojamās zemes izmantošana Latvijas statistiskajos reģionos, 2010. gads

Teritorijas	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme, tūkst. ha	Izmantotā lauksaimniecībā izmantojamā zeme	
		Tūkst. ha	%
Pierīgas reģions	241,6	226,9	93,9
Vidzemes reģions	414,1	381,4	92,1
Kurzemes reģions	366,7	348,6	95,1
Zemgales reģions	414,3	391,1	94,4
Latgales reģions	497,1	448,3	90,2
LATVIJA	1933,8	1796,3	92,9

Avots: autoru aprēķini pēc LR Centrālās statistikas parvalde, 2010a.

Kā redzams no 4. tabulas datiem, vidēji 7,1% Latvijas LIZ 2010. gadā netika izmantota un šis lielums variē no 4,9% Kurzemes reģionā līdz 9,8% Latgales reģionā. It kā nelieli cipari, taču aktīvā diskusija medijos, konferences, pētījumi un 2010. gada 13. jūlijā pieņemtie Ministru Kabineta noteikumi Nr. 635 “Kārtība, kādā apseko un nosaka neapstrādātās lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību un sniedz informāciju par to” un līdz 3% paaugstinātais nodoklis par neapstrādāto un neizmantoto LIZ liek domāt, ka LIZ resursa izmantošanas problēma Latvijas reģionos ir ļoti aktuāla un tai aktīvi meklē risinājumus. Salīdzinot Latviju ar citām Eiropas valstīm, dokumenta “Zemes politikas pamatnostādnes 2008.–2014. gadam” Informatīvajā daļā izteikts atzinums: “Ja Latvijā par problēmu ir uzskatāma neefektīva zemes izmantošana un pārpalikums, tad citās Eiropas valstīs tiek runāts par izmantojamās zemes trūkumu” (LR Ministru kabinets 2008).

2010. gadā laika periodā no 1. septembra līdz 1. novembrim Lauku atbalsta dienests veica visu Latvijas LIZ platību apsekojumu, kura rezultāti parādīja, ka gandrīz

15% jeb 370 tūkstoši hektāru no LIZ netiek izmantoti, bet 20% no tiem ir pilnībā aizauguši. Apbraukājot 2,43 miljonus hektāru, kas reģistrēti kā LIZ, Lauku atbalsta dienesta darbinieki konstatējuši, ka visaizaugušākā teritorija ir ap Rīgu, bet simtprocentīgi sakopta LIZ ir Tērvetes novadā (Lasmanis 2010).

Latvijā veiktie zinātniskie pētījumi par zemes resursu izmantošanas problēmu liecina, ka neizmantotā LIZ platība strauji palielinājušies, sākoties un attīstoties agrārājam reformai. 1994. gadā neizmantotās LIZ platība jau pārsniedza 0,5 miljonus hektāru, bet 2002. gadā sasniegusi gandrīz miljonu hektāru (Dobeļe 2004). Sējumiem un stādījumiem Latvijā tiek izmantoti tikai 36%, bet kopā ar ekstensīvi izmantotām pļavām un ganībām – 50% no LIZ kopplatības. Pārējā platībā – vairāk kā miljons hektāros – aug nezāles un mazvērtīgi krūmi, daļa no kuriem pavasaros tiek dedzināti (Dobeļe 2004).

Kā problēmas risinājumu A. Dobeļe piedāvā zemes īpašniekiem sadarbībā ar Lauku atbalsta dienesta reģionālajām pārvaldēm pilnībā ieguldīt Eiropas Savienības un nacionālo finansiālo atbalstu zemes izmantošanas jauno funkciju iedarbināšanai, piemēram, rekreācijas vajadzībām vai individuālajai apbūvei. Taču pagaidām vieniem zemes īpašniekiem nav kapacitātes aktivēt un kapitalizēt savus zemes resursus, pārējiem – katastrofāli trūkst LIZ platības darbības paplašināšanai, bet Lauku atbalsta dienesta darbība vairāk atgādina kontrolējošās un sodu uzlikošās, nevis atbalsta institūcijas darbību. Šajā situācijā loģiska šķiet ierobežojumu atcelšana no 2011. gada 1. maija, kas ļautu ārzemniekiem pirkt zemi Latvijā. Tas varētu būt viens no risinājumiem Latvijas zemes resursa efektīvākai izmantošanai, taču jau tagad “lauksaimnieki ir nobažījušies, ka pēc nepilna gada, kad ārvalstu pilsoņiem nebūs ierobežojumu zemes iegādē, Latvijas laukus, pļavas, tīrumus un mežus izpirks ārzemnieki un Latvijas zemnieki būs spiesti nomāt zemi no svešzemniekiem” (Steinfeldē 2010). Kaut gan esošajā situācijā, kad Latvijas zemniekiem nepietiek kapacitātes pilnībā apsaimniekot zemi, tas liekas pietiekoši adekvāts un efektīvs problēmas ekonomiskais risinājums; pretestība tam no Latvijas iedzīvotāju puses var būt izskaidrojama tieši no nacionālās identitātes skatupunkta: savu dzimto zemi nāksies nomāt no svešiniekiem un Latvijas zemnieki nebūs saimnieki savas dzimtenes zemei.

Nākamais Latvijas reģionu resurss, kas tiek analizēts šī pētījuma ietvaros, ir cilvēkresursi. Tie ir tie resursi, kuri noteikti var dot kapitalizēto, t.i., materiālo ieguldījumu Latvijas reģionu konkurētspējas celšanā un attīstības ilgtspējā, ražojot iekšzemes produktu preču un pakalpojumu veidā. Arī viens no pēdējiem LU Sociālo un politisko pētījumu institūta izstrādātajiem pārskatiem par tautas attīstību Latvijā jau nosaukumā ietver atzinumu “mans zelts ir mana tauta” (Zobena 2007). Kaut gan jāatzīmē, ka šis atzinums pārskata nosaukumā parādījās ar jautājuma zīmi, kas liek šaubīties, vai tas reāli Latvijā tā ir. 5. tabula apkopo dažus statistiskus datus par cilvēkresursu izmantošanas efektivitāti Latvijas reģionos. Autori pārrēķināja LR Centrālās statistikas pārvaldes datus par iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti, noteicot nodarbināto iedzīvotāju % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, kas parāda ekonomiski aktīvo cilvēkresursu izmantošanas līmeni, nevis no visiem iedzīvotājiem, kā to parasti dara LR CSP, aprēķinot iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmeni.

5. tabula

Cilvēkresursu izmantošanas efektivitāte Latvijas statistisko reģionu darba tirgū, 2007.–2011. gads

Cilvēkresursu izmantošanas rādītāji	2007. gads	2008. gads	2009. gads	2010. gads	2011. gads
<i>Rīgas reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	391,5	391,5	387,0	379,6	374,5
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	94,1	91,8	82,4	78,5	83,7
<i>Pierīgas reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	190,5	197,2	195,8	198,4	196,6
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	95,0	94,0	84,6	82,9	86,2
<i>Kurzemes reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	147,6	147,6	145,8	145,1	142,2
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	94,5	93,3	85,0	84,5	85,6
<i>Latgales reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	169,4	174,8	168,6	161,1	160,5
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	91,8	91,4	82,4	81,3	82,1
<i>Vidzemes reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	109,5	112,3	112,0	109,9	110,1
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	93,2	90,7	80,1	85,2	88,0
<i>Zemgales reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	138,1	144,2	143,5	139,8	141,4
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	93,3	92,0	80,3	78,1	82,1

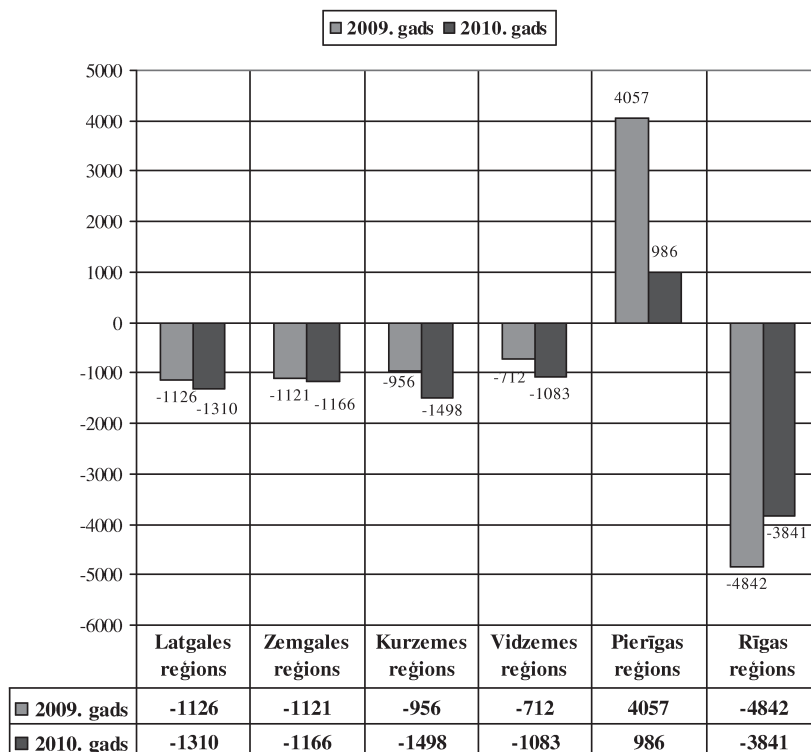
Avots: autoru aprēķināts pēc LR Centāla statistikas parvalde, 2010b.

Kā parāda 5. tabulas dati par piecu gadu periodu, līdz ar krīzes iestāšanos visos Latvijas reģionos ievērojami samazinājās cilvēkresursu aktivācijas pakāpe, un 2009. gadā tā bija robežās no 80,1% Vidzemes reģionā līdz 85,0% Kurzemes reģionā. Interesanti, ka arī saistībā ar cilvēkresursu izmantošanu situācija tradicionāli atpalikušajos Latvijas reģionos neatšķiras no situācijas Rīgas reģionā. Jāatzīmē, ka līdz ar Latvijas ekonomikas pēc krīzes atdzīvināšanos ir novērota pozitīva tendence arī cilvēkresursu aktivizācijas procesā Latvijas reģionu darba tirgū 2011. gadā un līderos ir Vidzemes reģions ar 88%-go darbaspēka aktivizāciju (skat. 5. tabulu).

Taču saistībā ar cilvēkresursu aktivizāciju darba tirgū Latvijas reģionos ir vērojama arī negatīva tendence – to aizplūde no reģioniem jeb ilgtermiņa migrācija, un tas ir vēl viens resursu zaudēšanas veids, kas kļūst arvien aktuālāks gadu gaitā (skat. 4. attēlu).

4. attēls

Iedzīvotāju ilgtermiņa migrācija Latvijas statistiskajos reģionos, migrācijas saldo 2009.–2010. gadā

Avots: autoru izveidots attēls pēc LR Centraļa statistikas parvalde, 2010c.

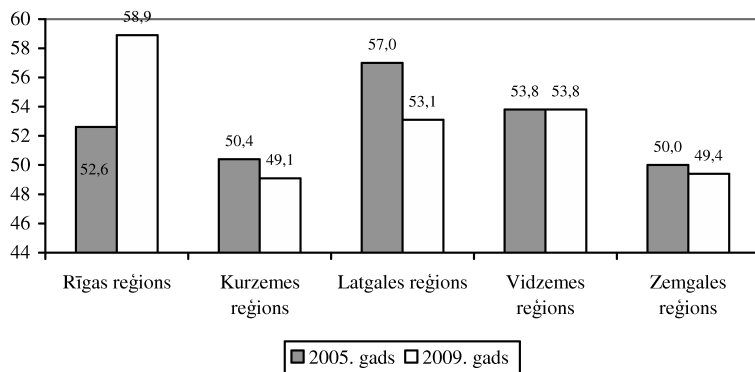
Kā parāda 4. attēla dati, migrācijas saldo 2009. gadā visos Latvijas reģionos bija negatīvs, izņemot Pierīgas reģionu, kurš vienīgais Latvijā pat krīzes laikā piesaista cilvēkresursus (cik lielā mērā tas šos cilvēkresursus izmanto darba tirgū, tika parādīts 5. tabulā).

Bez tradicionāli pētāmajiem dabas, cilvēku un citiem resursiem ir arī tādi resursi, kuriem gan pētnieki, gan paši šo resursu īpašnieki parasti nepievērš uzmanību, piemēram, politiskais resurss, kas izpaužas tiesībās piedalīties vēlēšanās un balsot par to politisko spēku, kas atbilstu bals īpašnieka interesēm. Vēlētāju aktivitāte, t.i., sava politiskā resursa izmantošanas pakāpe, 2005. un 2009. gada pašvaldību vēlēšanās Latvijas plānošanas reģionos tiek parādīta 5. attēlā.

Kā parāda 5. attēla dati, savu politisko resursu Latvijas reģionu iedzīvotāji izmanto ne visai aktīvi – 49–59% 2009. gadā. Pie tam, ja Rīgas reģionā piecu gadu periodā iedzīvotāju politiskā resursa izmantošanas pakāpe palielinājās, tad vairākumā citu Latvijas reģionu, it īpaši Latgales reģionā, tā samazinājās.

5. attēls

Vēlētāju aktivitāte 2005. un 2009. gada pašvaldību vēlēšanās Latvijas plānošanas reģionos

Avots: Valsts reģionālās attīstības agentūra 2010.

Tātad, šīs raksta sadaļas ietvaros veiktā statistikas izpēte par dažiem Latvijas reģionu resursiem parādīja, ka tie tiek izmantoti nepilnīgi. Pie tam, ir vēl virkne resursu, kurus neaptver statistika un diez vai Latvijas sabiedrība tos uztver par attīstības ilgtspējas resursiem, piemēram, laika resursi, kas ir viens no galvenajiem resursiem, kurus savai attīstībai izmanto bezdarbnieki. Kā parādīja Daugavpils universitātes Socioloģisko pētījumu laboratorijas pētījumi, Latgales iedzīvotāji parasti neuztver laiku kā aktivējamo un kapitalizējamo resursu (Gorbacevica, Boronenko 2005; Boronenko 2006).

3. Latgales reģiona ezeru sapropeļa resursa aktivizācijas un kapitalizācijas problēmas: gadījuma izpēte

Šajā raksta sadaļā autori uz pašlaik ļoti aktuālās un medijos plaši diskutējamās (Drezins 2010; Lacis 2011; Latgales regionāla televīzija 2011; Petkevich 2011) tēmas piemēra – Latvijas reģionu ezeru sapropeļa resursa izmantošanas izaicinājumiem – parāda sociālo tehnoloģiju attīstības stāvokli Latvijā pretstatā biotehnoloģiju attīstības stāvoklim (uz Latgales reģiona piemēra).

Sapropeļi ir organogēni ezera nogulumu, kas veidojas no ūdensaugu un ūdensdzīvnieku atliekām, kurām piejauktas minerāldaļiņas (smilts, māls, kalcija karbonāts un citi savienojumi) (Lacis 2011). Vienkāršāk runājot, tās ir dūņas, kas sastopamas lielākajā daļā Latvijas ezeru un vairāk kā trešdaļā purvu un izmantojamas lauksaimniecībā, medicīnā, rekreācijā, kosmetoloģijā utt.

Ezeru sapropeļa atradnes Latvijas teritorijā ir izvietotas nevienmērīgi. Lielākais sapropeļa atradņu skaits ir augstieņu rajonos (sevišķi Latgales augstienē). Visvairāk ezeru ar sapropeļa atradnēm ir Krāslavas, Rēzeknes, Daugavpils, Madonas un Ludzas rajonos (Lacis 2011) – vienās no Latvijā visvājāk attīstītajām teritorijām. Speciālisti uzskata, ka, piemēram, Ludza nākotnē varētu kļūt par pilsētu, kurā kā eksporta

produktu ražotu Latgales “melno zeltu” jeb sapropeļa mēslojumu. Uzņēmējs, kurš uzsācis sapropeļa iegūšanu atzīst, ka tas ir perspektīvs bizness, jo Latgales ezeros ieguvei šīs vielas pietiks vismaz simts gadiem (Latgales regionāla televīzija 2011).

Informācijas par sapropeļa apjomiem un izmantošanas iespējām ļauj pārliecināties par šī resursa sociāli ekonomisko potenciālu Latgales reģiona konkurētspējai un attīstības ilgtspējai – tas ir eksporta produkts, kura ieguve un pārstrāde dos reģionam papildus ienākumus, ekonomiski aktīvus uzņēmumus un darba vietas. Pašlaik sapropeļa resursa aktivizācijas un kapitalizācijas situācija ir tāda, ka Latgalē 2009. gadā uzceltās rūpnīcas gada ražīgums ir 18 tūkstoši tonnu gatavās produkcijas gadā. Jaunās rūpnīcas jauda, ko tika plānots ieviest ekspluatācijā 2010. gada beigās, ražīgums ir 40 tūkstoši tonnu “BioDeposit” produkta gadā. Pie tam, pasaules tirgus pieprasījums tikai pēc sapropeļa mēslojumiem veido ap 500 miljoniem tonnu gadā. Savukārt, Latvijas ezeros sapropeļa koloīda krājumi veido 2,5 miljardus tonnu, no kuriem var saražot līdz 5 miljardiem tonnu augsti kvalitatīva produkta (EHT Engineering 2011).

Taču, izņemot paša resursa potenciālu, ir vēl tā aktivizācijas un kapitalizācijas process, kas ir iedarbināms ar resursa izmantošanas tehnoloģijām ar reģionālo aģentu iekšējo resursu palīdzību (skat. 3. attēlu).

Pēc Latvijas Valsts ģeoloģijas dienesta speciālista A. Lāča sniegtās informācijas, 1990. gadā ģeologi uzsākuši sistemātiskus sapropeļa atradņu meklēšanas darbus Latvijas ezeros. Bet šobrīd Latvijā ir tikai nedaudzas detāli izpētītas atradnes, kurās varētu uzsākt sapropeļa rūpniecisko ieguvei (Lacis 2011). Tātad var secināt, ka ģeoloģiskās tehnoloģijas, kas ir vajadzīgas sapropeļa kā resursa aktivizācijai un tālākai kapitalizācijai, ir izstrādātas un aprobētas, taču nav plaši ieviestas Latvijas reģionos, un tas pašlaik arī bremzē sapropeļa rūpniecisko ieguvei.

Biotehnoloģijas ir vienas no resursu izmantošanas tehnoloģijām. Latvijas SIA “EHT Engineering” izstrādāja, patentēja un Latvijā aprobēja biotehnoloģiju, ar kuras palīdzību tā iegūst sapropeļa koloīdu no ekoloģiski nelabvēlīgiem ezeriem un ražo produktu “BioDeposit”, ko var plaši izmantot gan lauksaimniecībā mēslojuma un barības bagātinātāja veidā (AGRO sērija), gan medicīnā SPA un ārstnieciskā produkta veidā (“Elixir” un SPA sērija) (EHT Engineering 2011). Tātad, patentētas biotehnoloģijas sapropeļa kā resursa aktivizācijai un tālākai kapitalizācijai Latvijā ir.

Tālāk apskatīsim ekonomiskās tehnoloģijas, ko arī daļēji piedāvā kompānija “EHT Engineering” saviem potenciālajiem biznesa partneriem. Kompānija redz sapropeļa resursa aktivizācijai un kapitalizācijas procesu Latgalē kā jaunu rūpnīcu būvēšanu ar ražošanas jaudām līdz 1 miljonam tonnu gadā. Tas ir īstenojams ar franšīzes līgumu slēgšanu par pilnīgi gatavu rūpnīcu nodošanu, piesaistot nopietnus investorus, spējīgus investēt ap 50 miljoniem eiro (EHT Engineering 2011). Jāatzīmē, ka vēl jāatrod tāds investors un jāsaņem attiecīgo ezeru īpašnieku atļaujas. Tātad, franšīzes līgums ir tikai ekonomiskās tehnoloģijas viena ķēde.

Tātad var konstatēt, ka sapropeļa resursa veiksmīgai aktivizācijai un kapitalizācijai Latgales reģionā ir izstrādātas un aprobētās ģeoloģiskās un bioloģiskās tehnoloģijas, kā arī dažas ķēdes no ekonomiskās tehnoloģijas. Bet ar to vien nepietiek resursa reālai pārveidošanai reģiona aktīvā un tālāk kapitālā. Ir vajadzīgas vēl sociālās tehnoloģijas, ko spilgti parāda “Latvijas Avīzē” publicētie žurnālista A. Drēziņa izpētes rezultāti par notikumiem ap Notras ezeru Viļānu novadā Latgales reģionā, no kura iecerēts

iegūt spropeli (Drezins 2010). Šajā gadījumā Viļānu novadā dzīvojošo pensionāri X apmeklēja uzņēmējs V. Podņebess un viņas zemi piedāvāja nopirkt par Latgalē pasākainu cenu, atklājot augstās cenas iemeslu: pie zemes piegulošo Notras ezeru, no kura iecerēts iegūt spropeli. Pensionāres dēls Y zemi pārdot negribēja, tā vietā piedāvājot kopīgi attīstīt spropēja biznesu un noslēgt zemes nomas līgumu. Abi vīrieši nodibināja kopīgu uzņēmumu SIA "Eleonotra", kas lūdza Viļānu domei atļauju ķerties pie Notras ezera izstrādes.

Un tad sākas etaps, kas pierāda to, ka sociālo tehnoloģiju attīstības vājums var bremsēt visu pārējo tehnoloģiju ieviešanu dzīvē. SIA "Eleonotra" iesniegums izskatīts jau divās Viļānu novada domes sēdēs un abās noraidīts. Pirmajā – lielākoties pašvaldības deputātes, iepirkumu komisijas priekšsēdētājas iebildumu dēļ, bet otrajā – tāpēc, ka uz Notras ezera izmantošanu bija pieteicies vēl viens uzņēmums, AS "Lopkopības izmēģinājumu stacija Latgale", kur par galveno grāmatvedi strādā augstākminētā pašvaldības deputāte. V. Podņebess pieļauj, ka viņa grib dabūt nomas tiesības uz ezera izmantošanu, lai tās pēc tam pārdotu viņam: "Neko citu jau viņa nevar. Tehnoloģiju no SIA "EHT Engineering" viņa nedabūs, tāpat es neticu, ka viņa dabūs naudu spropēja ieguvei pēc jebkuras citas tehnoloģijas" (Drezins 2010). Tas viss liecina par to, ka reģionālajiem aģentiem Latgalē nepietiek prasmes sadarboties reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas labā, un šis pretošanās rezultātā Notras ezera spropēja resursi paliek neaktivētie un nekaptalizētie.

Cits Latgales reģiona spilgts piemērs, kas rada sociālo tehnoloģiju vājo attīstību spropēja resursa aktivizācijai un kaptalizācijai, ir Daugavpils pilsētas Gubišes ezera piemērs, ap kuru Daugavpili izveidojās iniciatīvas grupa bijušā Daugavpils celtniecības arodskolas vadītāja A. Beinara vadībā, kuras mērķis ir glābt Gubišes ezeru ar spropēja ieguves palīdzību (Petkevich 2011). Tā pati SIA "EHT Engineering" var pārdot spropēja ieguves un pārstrādes tehnoloģiju, kā arī aprīkot rūpnīcu, bet problēma ir tā, ka jāpiesaista investors. Tā kā Gubišes ezers nav pašvaldības īpašums, tad arī ES fondu naudu privātajam īpašumam Daugavpils pilsētas pašvaldība piesaistīt un virzīt nevar. Un pašlaik Daugavpils iniciatīvas grupa organizē iedzīvotāju un speciālistu sanāksmes, aicinot "glābt Gubišes ezeru" un meklēt investoru.

Kas tomēr īstenībā traucē izmantot Latgales "melno zeltu", spropeli, tās attīstības ilgtspējas labā? Autoru atbilde ir: zinātniski pamatotu sociālo tehnoloģiju vājums, kā rezultātā reģionā esošie dabas resursi netiek aktivēti un kaptalizēti Latgales reģiona attīstības labā.

Kā vienu no būtiskākām problēmām Latvijas sociālo tehnoloģiju attīstībā autori var atzīmēt sociālā tehnologa profesijas neesamību Latvijā un līdz ar to sociālo tehnoloģiju studiju programmu neesamību Latvijas augstskolu sociālo zinātņu fakultātē (2). Latvijā pieņemto profesijas standartu izpēte parādīja, ka mums ir tādas profesijas kā vides tehnologs, pārtikas un dzērienu tehnologs, kokapstrādes tehnologs (Valsts izglītības satura centrs 2011), taču sociālā tehnologa profesijas Latvijā nav. Un tas, pēc autoru domām, izskaidrojams vispirms ar to, ka Latvijā šīs sociālās tehnoloģijas nav nedz pienācīgi izpētītas, nedz vispār nosauktas un sistēmiski apzinātas, kaut gan pasaulē sociālajām tehnoloģijām, tāpat kā visām citām eksakto zinātņu tehnoloģijām, ir gan savi nosaukumi, gan ir apzināti konkrēto pielietojumu lauki. Kā piemēru var minēt GIS (*geographic information system*) tehnoloģiju, kas ir izmantojama reģionālajā

dabas resursu pārvaldē, kas ļauj pārnest zinātniskās izstrādes reālajā praksē, kur pārsvarā strādā nezinātnieki (Wright et al. 2009), *Geospatial* un *Social Web* tehnoloģijas, kas ir izmantojamas saslimšanu uzskaitē veselības aprūpē reģionos ar ierobežotajiem finanšu resursiem (Cinnamon, Schuurman 2010), kā arī diskusijas moderēšanas *DoTalk* tehnoloģiju, ko izmanto Vidzemes Augstskolā (Vidzemes Augstskola 2011).

Līdz ar to var ieskicēt sociālās tehnoloģijas vispārīgu secīgo algoritmu Latgales reģiona sapropeļa resursa aktivēšanai un kapitalizēšanai:

- 1) pārliecināties un iegūt attiecīgo dokumentu par konkrēta ezera sapropeļa derīgumu rūpnieciskai ieguvei un pārstrādei (piemēram, gadījumā ar Gubišces ezeru Daugavpilī iniciatīvas grupa grib sameklēt investoru un piespiest pašvaldību uzcelt rūpnīcu, kaut gan vēl nav analizēts Gubišces ezera sapropeļa ķīmiskais sastāvs, jo padomju laikos lielās rūpnīcas iepludināja šajā ezerā notekūdeņus ar smago metālu piejaukumiem, un ir šaubas, vai šis sapropelis vispār ir izmantojams). Pārliecināties par sapropeļa ķīmiskā sastāva kvalitāti var, izmantojot Daugavpils Universitātes ķīmisko laboratoriju un tās pētnieku potenciālu (tāda veida zināšanu pārneses nozīmi veiksmīgi pamatoja un aprobēja Latvijas sociālie zinātnieki projekta "Augstskolu pētnieciskais potenciāls reģionālās attīstības veicināšanai" ietvaros (Tisenkopfs u.c. 2011), un sapropeļa labas kvalitātes gadījumā var vērsties pēc dokumenta reģionālajā dabas resursu pārvaldē;
- 2) izstrādāt biznesa plānu sapropeļa aktivizācijai un kapitalizācijai, lai pārliecinātu potenciālo investoru, ka viņa nauda nevis "glābs ezeru", bet dos viņam peļņu, jo tirgus ekonomikas apstākļos investoru ar miljoniem eiro ne īpaši interesē kāda ezera glābšana (nav pareizi domāt, ka nav investoru ar tādu lielu naudu, jo, piemēram, koncertzāles "Dzintari" remontam investors ar 8 miljoniem LVL ir, jo viņš ir pārliecināts, ka tas ir ekonomiski izdevīgs projekts, nevis "koncertzāles glābšana"). Biznesa plāna izstrādei var izmantot arī Daugavpils universitātes ekonomistu-pētnieku un ekonomikas maģistrantu un doktorantu potenciālu;
- 3) iegūt licenci uz sapropeļa ieguvei un atļaujas no ezera īpašniekiem (licenci var iegūt tā pati SIA "EHT Engineering", kas izstrādājusi sapropeļa rūpnieciskas ieguves un pārstrādes tehnoloģijas);
- 4) piedāvāt potenciālajam investoram sapropeļa aktivizācijai un kapitalizācijas biznesa plānu ar visu papildus dokumentāciju (sapropeļa ķīmiskā sastāva analizēm, licenci, ezera īpašnieku atļaujām utt.);
- 5) visu etapu garumā noteikti sadarboties un apmainīties ar pieredzi ar tām trim Latvijā funkcionējošajām sapropeļa pārstrādes rūpnīcām, kurām jau ir reālā investoru meklēšanas un darba pieredze tieši Latvijas reģionu apstākļos.

Paliek jautājums: kam tas viss jādara un jāorganizē? Ideāli – profesionālam sociālajam technologam, izmantojot dziļas un gadu desmitiem ilgi uzkrātas zināšanas par Latvijas sabiedrības stratifikāciju un tajā notiekošajiem sociālajiem procesiem (Bela, Tisenkopfs 2006; Rozenvalds, Ijabs 2009; Tisenkopfs 2010; Muiznieks 2010), bet tā kā Latvijā tādus negatavo, tad jebkuram uzņēmīgam reģionālajam aģentam, kas nākotnē grib kļūt par rūpnīcas vadītāju un tādējādi ir ieinteresēts šī procesa veiksmē,

veidojot sev augsti specializētu un kvalitatīvu darba vietu, kaut gan īstenībā tāds uzņēmējs veido darba vietas daudziem cilvēkiem un veicina reģiona konkurētspēju un attīstības ilgtspēju, bet, pēc klasiskās ekonomikas teorijas (Smith 1970), viņš ir motivēts, galvenokārt, ar personīgajiem ieguvumiem – peļņu, darba vietām savai ģimenei, savu bērnu nākotni utt.

Secinājumi

Autoru veiktā jēdzienu “reģiona konkurētspēja” un “reģiona attīstības ilgtspēja” savstarpējās saistes analīze nacionālās identitātes un reģiona rīcības spējas kontekstā ļāva secināt, ka tie paši faktori, kas paaugstina reģiona konkurētspēju un attīstības ilgtspēju, vienlaikus pavājina reģionālo aģentu nacionālo identitāti, un tas ir neatgriezenisks process – tāpat, jāņem vērā, ka Latvijas reģioniem par savas konkurētspējas paaugstināšanu un attīstības ilgtspēju būs “jāmaksā” ar pazeminātu reģionālo subjektu nacionālo identitāti. Tāpat reģiona rīcības spējai ir regulējošā nozīme, kas palīdz atrast to optimālo punktu, kurā reģions sasniedz tik augstu konkurētspēju, kas, nodrošinot iedzīvotāju dzīves kvalitāti, tomēr nepazemina viņu nacionālo identitāti zem kritiskā līmeņa.

Savukārt, globālās konkurētspējas reitingos ietilpstošo valstu konkurētspējas un attīstības ilgtspējas kvantitatīvo rādītāju analīze ļāva atklāt statistiski nozīmīgu tendenci, kas liecina par to, ka pasaulē konkurētspējīgākās valstis, kas atrodas inovāciju stadijā, laika periodā no 2005. līdz 2012. gadam neuzrādīja attīstības ilgtspēju, pamazām zaudējot savas pozīcijas globālās konkurētspējas reitingā. Bet tajā pašā laikā valstis, kas atrodas zemākajās attīstības stadijās un ir samērā nekonkurētspējīgas, parādīja savas attīstības ilgtspēju, proti, konkurētspējas rādītāju palielināšanu septiņu gadu periodā, kas liek sociālajiem zinātniekiem uzmanīgāk skatīties uz šīm valstīm kā potenciāli konkurētspējīgākiem reģioniem pasaulē (tās pārsvarā ir Āzijas un Āfrikas valstis). Latvijai, kas arī samazināja savas konkurētspējas pozīcijas, neuzrādot attīstības ilgtspēju, tas varētu nozīmēt, ka būtu aktīvi jāizmanto šo reģionu potenciāls arī savai attīstībai, sadarbojoties ar tiem un pētot to sabiedrības un ekonomikas.

Latvijas reģionu konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpētē autori piedāvā izmantot resursu-aktīvu-kapitāla pieeju, kuras pamatā ir ideja, ka divi galvenie faktori reģiona ilgtspējīgai attīstībai ir, pirmkārt, resursu esamība, bet otrkārt, reģionālo aģentu spēja tos efektīvi izmantot, t.i., aktīvēt – ieviest pievienotās vērtības ražošanas procesā – un kapitalizēt tos – veiksmīgi iegūt no resursa šo pievienoto vērtību. Šī pieeja metodoloģiski apvieno gan paša reģiona, gan tajā funkcionējošo reģionālo aģentu konkurētspēju un attīstības ilgtspēju, kā arī ļauj dziļāk un sistēmiskāk izprast situāciju Latvijas reģionos un meklēt efektīvākus un praktiskus risinājumus, pētot, kādu resursu un kādu to izmantošanas spēju un tehnoloģiju nepietiek Latvijas reģionos.

Empīriskās izpētes rezultāti parādīja, ka Latvijas reģionos ir dažādu veidu – dabas, cilvēku, politisko un citu – resursu potenciāls, kas tomēr nepietiekami efektīvi tiek izmantots, piemēram, derīgo izrakteņu resursu izmantošanas līmenis dažādos Latvijas

reģionos svārstās no 19% līdz 24%, lauksaimniecībā izmantojamās zemes resursu izmantošanas līmenis – no 90,2% līdz 95,1%, darba resursu izmantošanas līmenis – no 82,1% līdz 88,0%, balsošanas tiesību resursa pašvaldību vēlēšanās izmantošanas līmenis – no 49,1% līdz 58,9%.

Pētot Latvijas reģionus dažu to rīcībā esošo resursu zemas izmantošanas, t.i. aktivizācijas un kapitalizācijas, līmeni, autori izmantoja gadījuma izpēti, par objektu ņemot sapropeļa resursu potenciālu un izmantošanu Latvijas reģionos un īpaši Latgalē, kuras rezultāti parādīja, ka, pastāvot šo resursu aktivizācijas un kapitalizācijas ģeoloģiskajām, bioloģiskajām un ekonomiskajām tehnoloģijām, to ieviešanu bremzē sociālo tehnoloģiju zems izstrādes un pielietošanas līmenis Latgalē.

Par tālākās resursu-aktīvu-kapitāla pieejas pielietošanas visaktuālāko nepieciešamību autori uzskata gan sociologu, gan ekonomistu, gan politologu, gan sociālo psihologu un citu sociālo zinātņu speciālistu iespēju apvienošanu, jo reģionu rīcībā esošajiem resursiem, kuri šajā rakstā tiek dēvēti par “ārējiem resursiem”, vienmēr blakus stāv reģionālo aģentu – vietējās pašvaldības, uzņēmuma, mājsaimniecības, cilvēka u.c. – iekšējie resursi, kā arī resursu izmantošanas tehnoloģijas, kas var būt gan objektīvi, gan subjektīvi maz pieejamas reģionālo resursu potenciālajiem izmantotajiem. Lai noskaidrotu, kur tieši šajā ķēdē ir vislielākās problēmas, un meklētu adekvātus sistēmiskus risinājumus, kas ņemtu vērā gan reģiona rīcībā esošos resursus, gan reģionālo aģentu spējas tos izmantot, gan arī eksistējošās resursu izmantošanas tehniskās, sociālās, juridiskās u.c. tehnoloģijas, ir vajadzīgi starpdisciplināri pētījumi.

Eksakto zinātņu izstrādāto tehnoloģiju ieviešanas problēmas reālajā dzīvē, kas neveicina reģionu konkurētspēju un attīstības ilgtspēju, bremzējot tās ekonomisko nosacījumu izmantošanu – resursu aktivizāciju un kapitalizāciju, kļūva par imeslu šo tehnoloģiju apzināšanai sociālajās zinātnēs, meklējot risinājumus dilemmai: vai nu tehnisko artefaktu sociālā nozīme ir svarīgākais to praktiskās ieviešanas aspekts, ko jāmeklē un jāveido tehnisko inovāciju realizēšanas procesā, vai nu esošie tehniskie artefakti paši par sevi jau ir sociālo attiecību objektivizētā forma (Schulz-Schaeffer, 1999). Autori uzskata, ka Latvijas sociālajām zinātnēm jāatrod atbilde uz šo dilemmu, attīstoties konkrēto un praksē lietojamo sociālo tehnoloģiju izstrādes virzienā, pirmām kārtām sagatavojot profesionālus sociālos tehnologus Latvijas augstskolās, kas ir spējīgi paši sev un arī citiem veidot darba vietas, tādējādi aktivējot un kapitalizējot Latvijas reģionu rīcībā esošus resursus.

(1) Par spilgtu reālo piemēru, kad veselam reģionam tika atrasts efektīvs resursu ekonomiskās izmantošanas veids, var minēt Ēģiptes pilsētas Šarmelšeihas gadījumu, kur vienmēr bija saule un jūra, taču tikai pirms apmēram 50 gadiem pēc pēdējā kara ar Izraēlu ēģiptieši pārveidoja šos resursus reģiona un veselās valsts kapitālā, attīstot Šarmelšeihu kā kūrortvietu (pēc bijušo ienaidnieku padoma).

(2) Kaut gan Latvijā no 1991. gada funkcionē pat Sociālo tehnoloģiju augstskola, kura joprojām negatavo sociālos tehnologus, bet realizē tādas programmas kā “Nekustamā īpašuma pārvaldīšana”, “Uzņēmējdarbības ekonomikas un administratīvais darbs”, “Tiesību zinātnes”, “Tulks – tulkotājs”, “Mazo un vidējo uzņēmumu vadība” (www.sta-edu.lv).

Bibliogrāfija

- Bela B., Tisenkopfs T. (red.) (2006). *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga: LU Akademiskais apgads "Zinatne". (In Latvian)
- Bierande R. (2010) Zemes dzīļu izmantošana – jaunas un labas nianšes. *Latvijas Vestnesis*, 21. jūlijs. (In Latvian)
- Boronenko V. (2006) *Working Time as an Economic Resource and Quality of Its Use*. XVI ISA World Congress of Sociology. The Quality of Social Existence in a Globalising World. Abstracts. July 23–29, 2006, Durban, South Africa, pp. 256.
- Boronenko, V. (2007) *Klasteru pieeja reģionu attīstībai zināšanu ekonomikas apstākļos*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akademiskais apgads "Saule". (In Latvian)
- Boronenko, V. (2009) *Klasteru loma reģiona konkurētspējas paaugstināšanā: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte. (In Latvian)
- Cinnamon J., Schuurman N. (2010) Injury Surveillance in Low-Resource Settings Using Geospatial and Social Web Technologies. *International Journal of Health Geographics*, Nr. 25(9), pp. 26–49.
- Dobele, A. (2004) *Zemes resursu izmantošana Latvijā: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte. (In Latvian)
- Drezins A. (2010) Sāpņotais brīnums vai mīts. *Latvijas Avīze*, 6. maijs. (In Latvian)
- Giller, Iu. (2006) *Sociologija samostoiatel'noi lichnosti*. Moskva: Akademicheskii Proekt. (In Russian)
- Gorbacevica L., Boronenko V. (2005) Darba laika efektīvas izmantošanas problēmas strādājošo Latgales iedzīvotāju skatījumā. *Regionālais ziņojums*, No. 2, pp. 5–75. (In Latvian)
- Huber F. (2009) Social Capital of economic Clusters: Toward a Network-Based Conception of Social Resources. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, No. 100(2), pp. 160–170.
- Kaufmane, D. (2011) *Sadarbības sistēmas turisma: Zemgales reģiona piemērs: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte. (In Latvian)
- Kosiedowski W. (2002) Metodologiskie voprosy otsenki konkurentosposobnosti reģiona (po materiālam projekta "Konkurentosposobnost' reģiona v period perekhoda k rynochnoi ekonomike. Mezhdunarodnyi sravnitel'nyi analiz"). *Reģiona konkurētspēja. 1. daļa: starptautiskās zinātniskās praktiskās konferences rakstu krājums. 2002. gada 6.–7. septembris, Daugavpils, Latvija*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte; Toruņa Nikolaja Kopernika Universitāte, Vilņas Pedagoģiskā Universitāte, s. 8.–16. (In Russian)
- Lacis A. *Sāpņotais Latvijā*. (In Latvian) Pieejams: www.ezeri.lv/blog/DownloadAttachment?id=666 (skat. 02.08.2011)
- Lasmanis J. *Novarta pamesti 15% lauksaimniecība izmantojamās zemes*. (In Latvian) Pieejams: <http://db.lv/tr/474-visas-zinas/231858-novarta-pamesti-15-proc-lauksaimnieciba-izmantojamazemes> (skat. 02.08.2011)
- Latgales reģionālā televīzija. *Ludza uzsaķi pirmie mēģinājumi sāpņotais iegūšanai*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.lrtv.lv/node/240> (skat. 02.08.2012)
- Lopez-Claros A., Porter M.E., Schwab K. (eds.) (2006) *The Global Competitiveness Report 2005–2006: Policies Underpinning Rising Prosperity*. Geneva: World Economic Forum.
- LR Centrālā statistikas pārvalde (2010a) *LIZ izmantošana rajonos, novados, pagastos*. (In Latvian) Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp> (skat. 02.08.2012)

- LR Centraļa statistikas parvalde (2010b) *Iedzīvotāji pēc ekonomiskās aktivitātes statistiskajos reģionos*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html-0> (skat. 02.08.2012)
- LR Centraļa statistikas parvalde (2010c) *Ilgttermiņa migrācija statistiskajos reģionos, republikas pilsētas un novados*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html-0> (skat. 02.08.2012)
- LR Ministru kabinets (2008) *Zemes politikas pamatnostādnes. 2008.–2014. gadam. (Informatīva daļa). Rīkojums Nr. 613*. (In Latvian) Pieejams: http://www.zm.gov.lv/doc_upl/pamatnostadnes.pdf (skat. 02.08.2011)
- LR Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas aģentūra (2011) *Latvijas derīgo izrakteņu atradņu reģistrs*. (In Latvian) Pieejams: <http://mapx.map.vgd.gov.lv:8082/Cadaster/13.asp> (skat. 02.08.2012)
- Macleay I., Tinch R., Hassall M., Boar R. (2003) Social and Economic Use of Wetland Resources: A Case Study from Lake Bunyonyi, Uganda. *Working Paper – Centre for Social and Economic Research on the Global Environment*, No. 1, pp. 1–20.
- McCann D.P. (1997) Catholic Social teaching in an Era of Economic Globalization: A Resource for Business Ethics. *Business Ethics Quarterly*, No. 7(2), pp. 57–70.
- Meadows D.H., Meadows D.I., Randers J., Behrens III W.W. (1972) *The Limits to Growth: A Report to the Club of Rome*. Washington: Potomac Associates.
- Menshikov V. (2002) Regional'noe razvitie v usloviiakh globalizatsii. *Regiona konkuretspeja. 1. daļa: starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. 2002. gada 6.–7. septembris, Daugavpils, Latvija*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte; Toruņa Nikolaja Kopernika Universitāte, Viļņas Pedagoģiskā Universitāte, str. 17.–25. (In Russian)
- Mesarovic M., Pestel E. (1974) *Mankind at the Turning Point: The Second Report of the Club of Rome*. New York: E. P. Dutton & Co., Inc.
- Muiznieks N. (red.) (2010) *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU apgāds “Zinātne”. (In Latvian)
- EHT Engineering (2011) *Presentation BioDeposit*. Pieejams: www.sapropel.lv (skat. 02.08.2012)
- Pelse M. (2007) *Sociālā kapitāla attīstības iespējas Zemgale: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte. (In Latvian)
- Valsts reģionālās attīstības aģentūra (2010) *Reģionu attīstība Latvija 2009*. Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra. (In Latvian)
- Petkevich O. (2011) Iz Gubishcha khotiat dobyvat' sapropel'. *Seichas*, 26 maii. (In Russian)
- Porter M. (2000) *Konkurentsia*. Sankt-Peterburg, Moskva, Kiev: Vil'iams. (In Russian)
- Rozenvālds J., Ijabs I. (red.) (2009) *Parskats par tautas attīstību. Latvija 2008/2009*. Rīga: LU SPPI. (In Latvian)
- Schulz-Schaeffer I. (1999) Technology and the Duality of Resources and Routines: On the Social Meaning of Material Technology. *Zeitschrift fur Soziologie*, No. 28(6), pp. 409–428.
- Schwab K. (ed.) (2012) *The Global Competitiveness Report 2012–2013*. Geneva: World Economic Forum.
- Smith A. (1970) *The Wealth of Nations*. London: Dent.
- Smits E.D. (1997) *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB. (In Latvian)

- Skapars R., Sumilo E. (red.) (2006) *Latvijas ekonomikas un sabiedrības parstrukturizācijas ietekme uz uzņēmējdarbības konkurentspeju un iedzīvotāju dzīves kvalitāti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgads. (In Latvian)
- Steinfeld I. (2010) *Arzemnieki izperk Latgali*. (In Latvian) Pieejams: <http://zinas.nra.lv/ekonomika/latvija/29980-arzemnieki-izperk-latgali.htm?cshow=1> (skat. 02.08.2011)
- Thibault J.M. (2010) Activating the Resources of the Soul: A Psycho-Spiritual Intervention for Pain and Suffering in Later Life. *Journal of Religion, Spirituality and Aging*, No. 22(4), pp. 245–253.
- Tihonova N. (2006) Resursnyi podkhod kak novaia teoreticheskaia paradigma v stratifikatsionnykh issledovaniikh. *Sociologicheskie issledovaniia*, № 9, str. 28–41. (In Russian)
- Tisenkopfs T. (red.) (2010) *Sociologija Latvija*. Rīga: LU apgads “Zinatne”. (In Latvian)
- Tisenkopfs T., Bela B., Kunda I. (red.) (2011) *Augstskolas regionos: zinasanu un prakses mijiedarbe*. Rīga: LU apgads “Zinatne”. (In Latvian)
- Vidzemes Augstskola (2011) *Turisma strategiska vadiba: Pietiekums studiju programmas akreditēšanai*. (In Latvian) Pieejams: www.aiknc.lv/zinojumi/lv/ViaTurSVI.doc (skat. 02.08.2012)
- Valsts izglītības satura centrs (2011) *Profesiju standarti*. (In Latvian) Pieejams: http://visc.gov.lv/saturs/profizgl/stand_registrs.shtml (skat. 02.08.2012)
- Volkov, Iu. (2004) *Regionovedenie*. Rostov-na-Donu: FENIKS. (In Russian)
- Wright D.J., Duncan S.L., Lach D. (2009) Social Power and GIS Technology: A Review and Assessment of Approaches for Natural resource Management. *Annals of the Association of American Geographers*, No. 99(2), pp. 254–272.
- Zobena A. (red.) (2007) *Latvija. Parskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvekkapitals: mans zelts ir mana tauta?* Rīga: LU SPPI. (In Latvian)

Summary

Vera Boronenko, Jelena Lonska, Andris Spulis

The Research of Economic Determinants of the Regional Competitiveness and Development Sustainability

Scientific novelty of the paper is the analysis of interconnection of the regional competitiveness and development sustainability in the context of national identity and regional capability. For researching economical determinants of the competitiveness and sustainability authors used the resources approach based on the following methodological path: resources available in the region can be transformed into assets as a result of its activation, that, in turn, can give to region socially economic benefits, i.e., becomes a region capital. Usage of the resources-assets-capital approach can be found in different social sciences studies, sometimes revealing innovative resources or innovative forms of their activation and capitalization. The idea of this paper – economic determinants of the regional competitiveness and development sustainability are, firstly, resource availability in the region, and, secondly, ability of the regional agents to transform them into region's capital. The authors assume that weak development of social technologies for activation and capitalization of resources is the most important reason for hindering the competitiveness and development sustainability of Latvia's regions. This hypothesis was proved in the framework of statistics available in Latvia by analyzing how much resources available in the regions are transformed into assets and further – into capital which provides benefits for the region. By using the case study method for analyzing problems of sapropelis resource's of the lakes of Latgale region of Latvia activation and capitalization,

authors proved that social technologies are significant for successful realization of material technologies and outlined the algorithm of social technologies for sapropelis resource activation and capitalization.

Резюме

Вера Бороненко, Елена Лонская, Андрис Спулис

Изучение экономических предпосылок конкурентоспособности региона и долгосрочности его развития

Научной новизной представленной статьи является анализ взаимосвязи конкурентоспособности региона и долгосрочности его развития в контексте национальной идентичности и дееспособности региона. Для изучения экономических предпосылок конкурентоспособности региона и долгосрочности его развития авторы используют ресурсный подход (*resources approach*), имеющий следующее теоретико-методологическое обоснование: ресурсы, имеющиеся в распоряжении региона, в результате их задействования могут быть преобразованы в активы региона, которые, в свою очередь, могут дать региону социально-экономическую отдачу, т.е. стать капиталом региона. Применение подхода ресурсы-активы-капитал встречается в различных исследованиях в социологии, психологии, экономике и других социальных науках, позволяя открывать иногда инновационные ресурсы или инновационные способы их активации и капитализации. Идея данной статьи состоит в том, что экономическими предпосылками конкурентоспособности региона и долгосрочности его развития является, во-первых, наличие ресурсов в регионе и, во-вторых, способность региональных агентов преобразовать эти ресурсы в капитал. Авторы полагают, что слабая развитость социальных технологий активации и капитализации уже имеющихся в распоряжении региона и потенциальных ресурсов больше всего препятствует конкурентоспособности и долгосрочности развития регионов Латвии. Эта гипотеза была доказана, эмпирически определив потенциал регионов Латвии по некоторым ресурсам и в пределах возможностей латвийской статистики выяснив, в каком масштабе ресурсы, наличествующие в латвийских регионах, преобразуются в активы и далее — в приносящий благо капитал. Используя метод глубинного изучения случая (*case study*) при анализе проблемы активации и капитализации ресурсов сапропеля, имеющихся в большом количестве в озёрах латгальского региона Латвии, авторы доказали значение социальных технологий в успешном введении материальных технологий. Авторы обозначили также алгоритм социальной технологии активации и капитализации ресурсов сапропеля латгальского региона Латвии.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Banku Augstskolas doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. ESF Nr. 2009/0164/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/012

Viktorija Šipilova, Guido Baldi

CAN INTERREGIONAL BRANDING STRATEGIES WORK? IMPACT OF THE “BALTIC SEA REGION’S UMBRELLA BRAND” ON THE BALTIC COUNTRIES IN AN ECONOMIC CONTEXT

According to the “Vilnius Declaration”, the Baltic Sea Region should become one of the most prosperous, innovative and competitive regions in the world by 2020. Achieving this goal is a challenge, because the Baltic Sea Region consists of countries that considerably differ in size and economic development. As Minister of Foreign Affairs of Lithuania Audronius Azubalis said: “The Baltic Sea Region continues to be amongst the most competitive and innovative areas in the world. However, there are still significant disparities in a competitive advantage in different parts of the region”. The Latvia, Lithuania and Estonia, which are in focus of this research, are characterized with limited economic power and country size, what could make providing successful national brand more difficult. But strengthening such an umbrella brand could have highly beneficial effects for Latvia, Lithuania and Estonia, because the development of an own successful nation brand associated with quality and competence usually takes a long time. The research aim of this paper is to evaluate whether the “umbrella” brand of the Baltic Sea Region is associated with positive economic connotations and can benefit Latvia, Lithuania and Estonia. To this aim, content analysis is used. Articles in themes of economics, business and finance from the independent weekly newspaper “The Baltic Times”, covering all three Baltic countries are analyzed and screened for the key word “Baltic Sea Region”. Standard techniques are used to evaluate whether the key word is mentioned in a positive or negative context. The findings imply that the Baltic Sea Region is often mentioned within a positive context. The mentions relate e.g. to the region’s economic potential and the possible benefits of a stronger cooperation among the individual countries. However, the research results do not indicate that there are already substantial positive spill-over effects (benefits from “umbrella brand”) from one country to another.

Key words: Baltic Sea Region, Interregional Branding, Latvia, Lithuania, Estonia.

1. Introduction

There is a large literature on the branding of nations and destinations. However, this literature usually focuses on one country or regions within a country. The theoretical part of this paper tries to develop the currently small literature on interregional or international branding strategies across different nations. In the empirical part, is investigated an interregional “umbrella” brand using the Baltic Sea Region with a focus on the three Baltic countries (Latvia, Lithuania, and Estonia) as a case study.

Nowadays, the borders within Europe and especially within the European Union are less important than in earlier times. This raises new opportunities regarding interregional and international branding strategies across nations, which is also fostered by the European Commission (European Commission 2011). Since the branding of locations is already very complex, interregional branding can be expected to be associated with even more complex issues.

A successful brand is associated with quality, competence and trust, which is difficult to develop. Developing a brand involves the process of differentiation and identification (Kotler, Keller 2006). An umbrella brand can be referred to as a brand when a group of products possess the same brand name which is known as a family brand or an “umbrella” brand. Different products having different images are put together under one major brand or parent brand and are marketed by the firm. However, a brand must also be well known. This poses significant challenges for the Baltic countries. On their own, the size of their population and their economic power are limited and raising awareness for their countries is difficult. This suggests that further cooperation between these countries regarding the strengthening of a “Baltic Sea Region” “umbrella” brand may be useful. Under such a cross-national branding strategy, the Baltic Sea Region brand would then serve as an “umbrella” brand. In general, an “umbrella” brand comprises a group of products that are related to the same brand (a good example for an “umbrella” brand is Johnson&Johnson that sells many products under the “umbrella” brand name (e.g. Johnson’s Baby Powder, Johnson’s Baby soap, Johnson’s Baby Shampoo) – in our case, this would be the Baltic Sea Region brand.

At the same time, countries can still maintain their own country-specific brand. Only some key characteristics are shared among the nations that establish an “umbrella” brand. However, relying on a cross-national “umbrella” brand also entails that a country may lose its specificities and identities in the eye of the outside world. There might be also the risk of negative spillover effects associated with cross-national branding. If one country gets a negative image, this could spill over to the other countries in the Baltic Sea Region and deteriorate their own nation brand.

The rest of this paper is organized as follows: section 2 gives an overview of the factors that determine the success of a cross-national brand; in section 3 is described methodology used, section 4 contains empirical research results, finally section 5 offers conclusions.

2. What Factors Determine the Success of a Cross-National “Umbrella” Brand?

Developing a regional brand requires a high level of coordination between potentially heterogeneous stakeholders since they all represent the region (Kirchgeorg 2005). The successful implementation of a regional brand should therefore make use of the combination of the individual characteristics of a country and balance the interests of the various stakeholders. The idea behind this is to create synergies for the individual countries participating in the “umbrella” brand to strengthen existing qualities and to add value to their products and services.

In a cross-national “umbrella” brand, the individual characteristics will ideally reinforce each other. If a cross-national brand can strengthen or give rise to unique qualities, it will lead to a competitive advantage in the sense of Porter (Porter 1990) for the participating countries. Therefore, “umbrella” brands are supposed to provide additional values to each country. However, the challenge for the countries under an

“umbrella” brand is to develop a consistent “umbrella” brand image that serves all products and brands equally well. Similarity across branding partners is an important condition for this. The characteristics of country associations influence their ability to reveal perceived similarities between products. Increased similarity will lead to increased transfer of country equity. A national “umbrella” brand can only be successful if the values a national “umbrella” brand is transmitting are transcendent across a variety of product categories. In the following, we are going to describe crucial characteristics a cross-national brand should possess. Successful “umbrella” brands must show strength, favorability, uniqueness and importance (Keller 1993; Iversen, Hem 2001; Kaufmann, Durst 2008).

Cross-national brand image shows *strength* when it embraces a variety of products, because this increases the probability of exposure to umbrella brand information. At the same time, however, the core values of the brand need to be accessible and transparent. Applied to countries, this means that countries whose population or economic size is relatively small may benefit from establishing an “umbrella” brand in order to increase the awareness of their products.

Associations with country brands differ according to their *favorability*. The combination of favorable and unfavorable associations with a country influences the image of a country. The relative amount of positive versus negative affect in a country image will determine its ability to influence product evaluations in a beneficial way. Countries should therefore form cross-national brands when a common brand between the countries can either reinforce their individual favorable associations or when a favorable association of one country can serve to cover an unfavorable association for another country.

Crucially, a cross-national brand should communicate *uniqueness* and *importance* to consumers in order to induce them to buy products from that country. Each country or even region differs from one another due to its underlying culture. Out of the culture and history of a country, unique advantages or disadvantages may develop for a nation brand. For cross-national “umbrella” brands, this unique advantage should provide added value to each partner country. Ideally, it will benefit each member country in an equal way. A brand must also be perceived to be important by consumers. Countries that are small from an economic point of view or that have a small population may therefore have a particular interest in creating an “umbrella” brand with other countries in order to raise the importance of their brand.

3. Methodology of Research

The research aim is to evaluate whether the perception of the Baltic Sea Region (brand) has a positive economic context, and whether it could serve like “umbrella” for the region’s economically less developed countries – in this research for Latvia, Lithuania and Estonia.

The problem of research is evaluating at level of the Baltic Sea Region. There are no precisely determined boundaries of the Baltic Sea Region. Authors of research cor-

respond with classification of the Baltic Sea Region programme 2007–2013. In conformity with the Baltic Sea Region programme 2007–2013 Baltic Sea Region includes 11 countries: Sweden, Norway, Denmark, Finland, Germany, Poland, Russia, Belarus, Latvia, Lithuania, and Estonia (Baltic Sea Region Programme 2007–2013 (2012b)).

The base for choosing economic dimension of the problem is the fact, that in cross-border economic cooperation are interested economically strong developed countries, as well as economically less developed countries, while on the values such culture, history, and nature countries want to keep the monopoly rights.

The period analyzed covers 4 years from 2008 till 2011 – the global economic downturn period. Choice of the period analyzed is based on the fact that the global economic downturn is the time, when sustainability of national economic performance is vividly seen, as well as score of public perception may be more appropriate (realistic) during this period, because it shows how much positive is public perception, when around we can see such negative external conditions.

Content analysis for evaluating of perception (brand) of the Baltic Sea Region and for countries of the region is used. Key word is the Baltic Sea Region. Articles by themes of economics, business, and finance are taken into account.

For analysis is used content of independent weekly newspaper The Baltic Times during period from 01.01.2008 till 01.01.2012. It is the only English language print newspaper covering all three Baltic states. Internet resources of The Baltic Times from newspaper library www.news.lv in research are used.

In the selected items for the period under consideration, taking into account key word of research (Baltic Sea Region) and themes of the research (economics, business, finance) 189 articles automatically are offered, in which, by using content analysis key word Baltic Sea Region and region's countries (Sweden, Norway, Denmark, Finland, Germany, Poland, Russia, Belarus, Latvia, Lithuania, and Estonia) are evaluated.

For providing calculations by ratio of positive and negative mentions by theme analyzed, Janisa coefficient is used. Evaluation, if mentions are positive or negative, is the subjective opinion of authors, based on generally accepted norms and the current economic situation in the region and the world. Janisa coefficient is calculated by the following formula:

$$c = (f^2 - f*n)/r*t \quad (1)$$

where

c – Janisa coefficient,

f – amount of positive mentions

n – amount of negative mentions

r – specific textual content (taking into account research problem)

t – the total amount of text to be analyzed (Manaev 1991).

The results of research are presented using: logical methods (analysis, synthesis), monographic method; economic method – institutional analysis; statistical methods – analytical grouping, state series; content analysis.

4. Empirical Research Findings

The Baltic Sea Region is an interesting object for researching, because it includes countries, which are different by level of economic development. In addition, the sea, which essentially geographically forms the region, due to irrational economic activities, as well as due to weak environmental protection policy of some countries of region, has lost the greater part of its resources (Baltic Sea Region Programme 2007–2013 2012a). The recent economic crisis has demonstrated the need for cooperation, and the region's countries have effectively responded in this respect (Eiropas Komisija 2011).

The most appropriate indicators for illustrating economic inequality within region at the global and regional levels are complex indexes such Global Competitiveness Index and Baltic Sea Region Index.

Table 1

Ranking of countries of the Baltic Sea Region* in conformity with Global Competitiveness Index and Baltic Sea Region Index, in scores

Global Competitiveness Index 2010–2011			Baltic Sea Region Index 2011		
Countries	Score	Rank	Countries	Score	Rank
Sweden	5.56	2	Denmark	8.8	1
Germany	5.39	5	Finland	8.6	2
Finland	5.37	7	Sweden	8.6	2
Denmark	5.32	9	Norway	8.5	3
Norway	5.14	14	Estonia	7.8	4
Estonia	4.61	33	Germany	7.6	5
Poland	4.51	39	Lithuania	6.7	6
Lithuania	4.38	47	Latvia	6.6	7
Russia	4.24	63	Poland	6.2	8
Latvia	4.14	70	Russia	4.1	9

*Data about Belarus are not available

Source: World Economic Forum 2010, Swedbank 2011.

According to available data, it can be concluded that countries of the Baltic Sea Region are more or less equivalent at regional level. Values of Baltic Sea Region Index indicate that within region the differentiation of countries (except Russia) are very weak. Denmark and its result 8.8 points (1st place in region) is higher than Poland's result 6.2 points (7th place in region) only by 2.6 points (Swedbank 2011). Different situation of economic performance of the Baltic Sea Region is in the analysis worldwide.

According to the Global Competitiveness Index countries of the Baltic Sea Region by their economic competitiveness are divided into two groups. In one category, which include four countries from the top most competitive countries in the world are – Sweden 5.56 points (2nd place in the world), Germany 5.29 points (5th place in the

world), Finland 5.37 points (7th place in the world), Denmark 5.32 points (9th place in the world), as well as Norway 5.14 points (14th place) (World Economic Forum 2010). After assessing this group of countries, it should be noted, that it includes one of the world's strongest economy – Germany, as well as economically powerful and innovative Scandinavian countries (Sweden, Finland, Denmark and Norway).

Second group includes countries, which in conformity with Global Competitiveness Index rank from 33rd to 70th place in the world. In this group of countries the highest 33rd place comes to Estonia with 4.61 points, while the lowest 70th place is taken by Latvia with 4.14 points (World Economic Forum 2010). This group covers Poland, Russia and Lithuania also.

The analyzed data confirm the above mentioned fact that according to the economic development, countries of the Baltic Sea Region have high differences in economic performance, results and potential.

The similar situation is with brands of countries of the Baltic Sea Region. “In a world of ever increasing competition brand reputation has become a crucial differentiator. All countries should be actively managing their nation brands to gain value” (Brand Finance 2011).

Empirical research about country's brand at the world level shows the similar high differences among countries of the Baltic Sea Region. In conformity with “Brand Finance National Brand 100” data the Top 20 of the world covers 3 countries from the Baltic Sea Region – Germany 2nd place, Russia 12th place and Sweden 18th place (Brand Finance 2011).

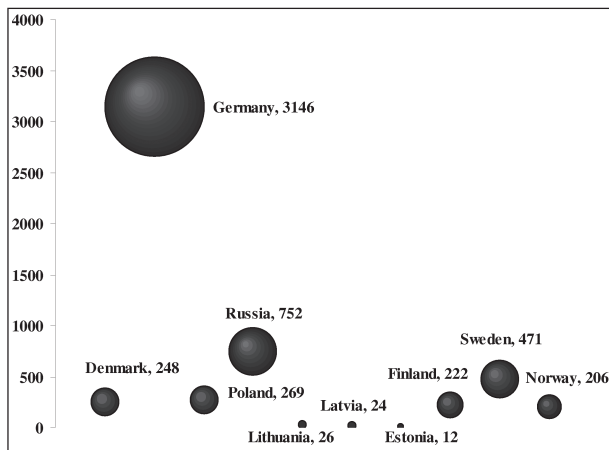
Among Top 10 winners this research shows Estonia with 3rd place (Brand Finance Nation Brands 100 2011). Estonia's image as technologically developed, law-abiding, and low-tax society has allowed the country to maintain a strong image abroad (Brand Finance 2011). But here is actual another issue – Estonia's desire to move closer to the Nordic countries, distancing themselves from the term “Baltic”. Andrus Ansip, the country's prime minister, has worked to rebrand his country as “Nordic” rather than “Baltic” (Brand Finance 2011).

“Brand Finance National Brand 100” offers national brand value in terms of money. The calculations took into account quality of a country's workforce, and ability to attract foreign talent, perceptions of its quality of life, and its projected GDP growth (Brand Finance 2011).

Data at Figure 1 shows preponderance of brand value of Germany in the region, as well as significant national brand value differentiation. In conformity with brand values it can be concluded that Germany is a leader in the region, but there is doubt whether Germany will always be associated with the Baltic Sea Region. Taking into account brand value of Germany 3146 millions USD and 2nd place in the world (after USA) (Brand Finance 2011) it would be logical to conclude that Germany could be brand of the Baltic Sea Region, not the other way around.

The other 9 countries in the region can be grouped together, where leader positions have Russia – brand value 752 millions USD and Sweden – the brand value 471 millions USD.

Figure 1
Brand value in countries of the Baltic Sea Region* in 2011, in million USD \$

*Data about Belarus are not available

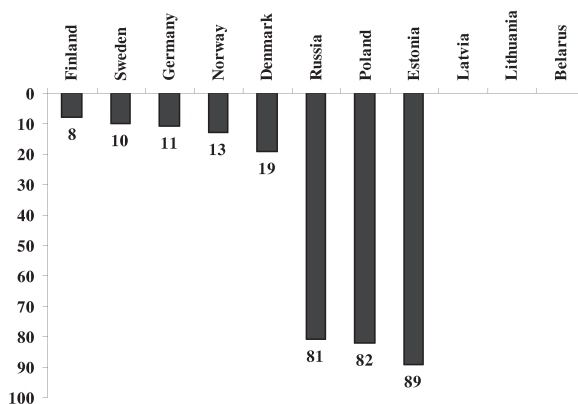
Source: Brand Finance 2011.

Equivalent positions have Poland, Denmark, Finland and Norway, respectively 269, 248, 222 and 206 millions USD. The lowest brand value have Latvia, Lithuania and Estonia, respectively 24, 26 and 12 millions USD (Brand Finance 2011).

Even more sharply on weak brand position of Latvia and Lithuania in the world indicates research “2010 Country Brand Index”, where these countries are not mentioned at all (Future Brand 2010).

Figure 2

Ranking of countries of the Baltic Sea Region* according with 2010 Country Brand Index

*Data about Latvia, Lithuania, Belarus are not available

Source: Future Brand 2010.

According to the study “2010 Country Brand Index” (Future Brand 2010) leading position among the region’s countries worldwide the Scandinavian countries and Germany occupy, while Latvia and Lithuania are not mentioned at all. Estonia occupies a modest 89th location.

Two different and independent studies indicate and reinforce the fact that the German and Scandinavian brands are the base of brand of the Baltic Sea Region.

Summarizing the above mentioned, it can be concluded that the Baltic Sea Region covers unequal countries by economic performance with very different reputation worldwide. It would therefore be useful to examine the extent to which the Baltic Sea Region’s brand includes positive impact of brands of strongest region’s countries and whether it can be a “umbrella” to less developed countries.

Despite such wide variations Vilnius Declaration states that the Baltic Sea Region should become one of the most prosperous, innovative and competitive regions in the world by 2020.

What is more, the activities are focused not only on improving the region’s economic competitiveness, but also to the establishment of the brand in the region.

BaltMet Promo or “Creating promotional Baltic Sea Regional products for tourists, talents and investors in the global markets”, based on the collaboration of the Baltic Metropolises Network and Baltic Development Forum are going to achieve the aim – to join forces in marketing the entire Baltic Sea Region on a global scale (BaltMet Promo. Baltic Development Forum 2010).

In conformity with European Union Strategy for the Baltic Sea Region (Baltic Sea Region Programme 2007–2013 2012a) there are several priorities with greatest importance for the branding of the Baltic Sea Region: “Research and Innovation”, “Implementing Small Business Act” and “Tourism, Health and Education” (BaltMet Promo. Baltic Development Forum 2010).

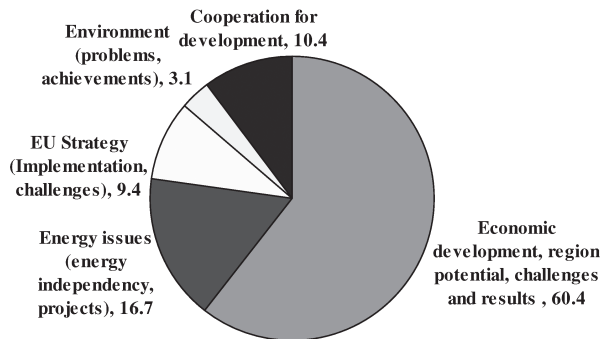
The European Union’s Baltic Sea Region programme 2007–2013 promotes regional development through transnational cooperation. Countries around the Baltic Sea are working together to find joint solutions to common problems. The strategic objective of the programme is to make the Baltic Sea Region an attractive place to invest, work and live (BaltMet Promo. Baltic Development Forum 2010).

To meet the targets need a strong interest and co-operation between the countries of the region. Developed strategies and progress of the projects indicate a positive trend, but it also reveals a lot of unfinished work.

In parallel with the coordinated activities of the region’s branding, in mass media uncoordinated activities (information flows) take a place, which form perception of the region and region’s countries.

It would be usefull to evaluate the perception of the Baltic Sea Region and countries of the Baltic Sea Region in articles in *The Baltic Times* on economic themes. Using content analysis helps us find perception of the Baltic Sea Region and perception of region’s countries.

Figure 3
Total amount of mentions about the Baltic Sea Region by themes, %

Source: authors calculations by The Baltic Times articles.

Absolutely the biggest amount of mentions 60.4% (58 times) is attributable to theme “Economic development, region potential, challenges and results”, within which the untapped potential of the region very optimistically are shown, what can contribute to the acceleration of economic development. In this context, reference is made to the high goals, such to become – top of Europe economically; the most rapidly growing market area in Europe; prosperous, innovative and competitive regions in the world by 2020.

Second biggest amount of mentions 16.7% (16 times) is attributable to theme “Energy issues (energy independency, projects)”. This theme emphasizes the focus on the region’s increasing needs in energy independence, opportunities, challenges, as well as a large-scale projects.

Equal attention is divided among themes “EU Strategy (implementation, challenges)” and “Cooperation for development”, respectively 9.4% (9 mentions) and 10.4% (10 mentions). The EU’s role in the using and promoting of region’s potential is mentioned within theme “EU Strategy (implementation, challenges)”, in turn necessity of strong co-operation for achieving common goals, as well as of co-operation between region and countries, which lie outside region is highlighting in theme “Cooperation for development”.

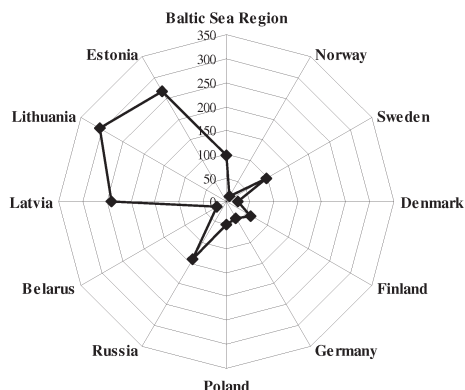
The lowest amount of mentions, despite the urgency of the problem within the framework of region is attributable to theme “Environment (problems, achievements)” 3.1% (3 mentions).

Generally, selected articles from The Baltic Times on economic theme inform about the Baltic Sea Region’s high potential and opportunities in economic development, and relatively little attention paid to the economic problems. Particular attention is paid to the energetic independence of region and region’s countries, and relatively little attention is paid to threats for the environment, as well as is strongly emphasizing the need for close international co-operation for achieving common goals.

It would be useful evaluate, on which region’s countries in selected edition attention is focused and how strong attention is paid to the Baltic Sea Region as a whole unit.

Figure 4

Total amount of mentions about the Baltic Sea Region and region's countries from 2008 till 2011 in The Baltic Times articles

Source: authors calculations by The Baltic Times articles.

The Baltic Times is the edition, which thematic profile is Latvia, Lithuania and Estonia, and it is logically that the greatest amount of mentions belong to these countries.

In accordance with Figure 3 can be concluded that in the period from 2008 till 2011 in The Baltic Times, in selected text in conformity with certain criteria (according to key word “Baltic Sea Region”, and into consideration were taken only articles that are attributable to economics, business, and finance) most times Lithuania is mentioned 307 times, followed by Estonia 266 times and Latvia 259 times.

Other Baltic Sea Region's countries are mentioned less frequently – Russia 141 times, Sweden 96 times, Finland 56 times, Poland 43 times, Germany 39 times, Denmark 24 times, Belarus 23 times, Norway 12 times.

From these data can be inferred, that more frequently in context of the Baltic Sea Region (except Latvia, Lithuania and Estonia) on economic themes Russia, Sweden and Finland are mentioned, while Poland, Germany and Denmark are significantly less.

So, while reading The Baltic Times articles on the study period and for certain topics, in the reader's mind, like country of the Baltic Sea Region, except Latvia, Lithuania and Estonia, which is the basic theme of the edition, Russia, Sweden and Finland will associate, and less Poland, Germany and Denmark.

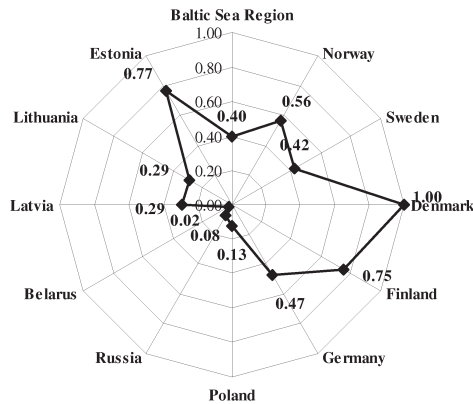
There is certain framework for measuring how much positive or negative information is provided about the research theme.

Calculated values for Janisa coefficient indicate that positive information about the Baltic Sea Region and region's countries is dominated in selected articles.

Calculated value for Janisa coefficient for the Baltic Sea Region 0.40 shows, that within articles analyzed we can find much more positive information and much less negative information about the region. Mostly, positive views incorporate the information about the region's potential for improving economic situation, increasing

energy independence. Mentions with negative shades include themes such as security of nuclear energy, limited access to finance, unfavorable business environment, a strong dependence on export markets, negative impact of the global economic downturn.

Figure 5
Values of Janisa coefficient in the Baltic Sea Region and region's countries

Source: authors calculations by The Baltic Times articles.

The highest value of Janisa coefficient 1.0 and absolute lack of mentions with negative connotation belong to Denmark. Denmark in selected articles is mentioned very seldom, but all mentions are with a positive connotation – Denmark as an example of green energy development and its application.

The second highest value of Janisa coefficient Estonia has 0.77. This suggests that perceptions of Estonia with a positive connotation repeatedly higher than perceptions with negative connotation. In most cases Estonian success in economic development is shown, as well as successful cooperation with the Nordic countries and China. High value of Janisa coefficient Finland has 0.75. Finland is often mentioned relating to energy issues and business opportunities.

Norway has the lowest value of Janisa coefficient among Scandinavian countries, but despite this, total amount of positive information is 5 times higher than total amount of negative information.

Estimated values of coefficient for other region's countries are much lower. Values of Janisa coefficient for economically strong Sweden and Germany are 0.42 and 0.47, but still indicate that information about these countries have positive connotation. The biggest amount of positive information is attributable to energetic issues.

The lowest values of Janisa coefficient Poland, Russia and Belarus have, respectively 0.13, 0.08 and 0.02. Negative information about Russia shows energy issues and environmental protection, while about Poland negative information mostly shows environmental protection, as well as about Belarus safety of nuclear energy plans.

Value of Janisa coefficient for Latvia and Lithuania is equal 0.29. However, given, that Lithuania in selected text was mentioned more often, it is possible to assume,

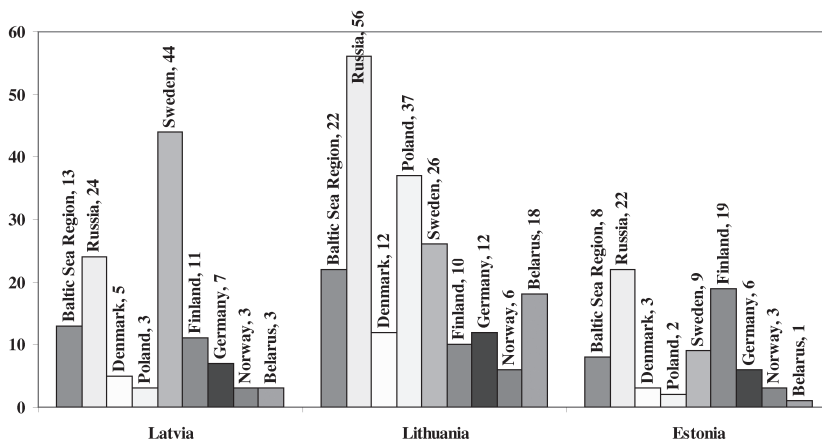
that the value of Janisa coefficient for Latvia indicates a more positive result than for the case of Lithuania.

Both positive and negative opinions about Latvia and Lithuania frequently are mentioned in context of energy issues and economic crisis.

Evaluation of economic performance, as well as values of Janisa coefficient point to a strong regional differentiation and division of region's countries on groups – countries, whose name carries more positive information and countries, whose name carries less positive information. Latvia, Lithuania and in the majority of cases Estonia are associated with a less positive information in the field of economics.

To what extent perception of economically strong countries with significant amount of positive information can provide positive influence on Latvia, Lithuania and Estonia.

Figure 6
Total amount of mentions about the Baltic Sea Region and region's countries in articles about Latvia, Lithuania, Estonia

Source: authors calculations by The Baltic Times articles.

From The Baltic Times text analyzed articles, which can be thematically attributed to Latvia, Lithuania, and Estonia by frequency of mentions about these countries, were selected. Frequency of mentions about other region's countries, as well as about the Baltic Sea Region as whole unit was counted in context of Latvia, Lithuania and Estonia in selected articles.

After the analysis it can be concluded that much more the Baltic Sea Region was mentioned in the text about Lithuania, but much less in the text about Estonia.

Countries with the highest Janisa coefficient, and thus with the highest concentration of positive information – Denmark 1.0 and Finland 0.75, together with Latvia, Estonia and Lithuania are mentioned modestly. Mostly, Finland is mentioned together with Estonia 19 times, while mentions about Latvia and Lithuania are equal, respectively 11 and 10 times. Denmark is mentioned the least – 5 times in articles about

Latvia, 3 times in articles about Estonia, while in articles about Lithuania mentions about Denmark increase up to 12 times. The same data are shown by Norway and Belarus. Norway and Belarus are mentioned only 3 times each in context of Latvia, 3 and 1 times in context of Estonia, while total amount of mentions seriously increased in context of Lithuania, respectively 6 and 18 times.

Economically strong country Germany is most commonly mentioned with Lithuania, but much less with Estonia. The absolute leader in the number of mentions is Russia. In articles about Lithuania Russia is mentioned 56 times, in articles about Estonia and Latvia nearly two times lower and roughly equivalent, respectively 24 and 22 times. A large number of mentions have Sweden. Leader in this respect is Latvia – 44 mentions.

Latvia mostly is mentioned with Sweden and Russia, but much less with Poland and Denmark. Lithuania mostly is mentioned with Russia and Poland, but much less with Finland and Denmark. Estonia mostly is mentioned with Russia and Finland, but much less with Denmark and Poland.

Summarizing the Figure 6 data, it can be concluded that at inter-regional level in the economic field in selected articles Latvia is associated with Sweden and Russia, Lithuania with Poland and Russia, as well as Estonia with Russia and Finland. According to calculations the Baltic Sea Region mostly is associated with Sweden, Russia and Finland.

Conclusions

1. The Baltic Sea Region includes 11 dramatically different in terms of economic development and the global “reputation” (perception) countries, but in spite of this, actively high potential of the region’s in economies and energy issues is discussed, as well as the need for strong cooperation of region’s countries to reach common goals.
2. Without coordinated action, which includes the promotion of the region in global markets as a single economic space and a successful unit, there is also a non-coordinated flow of information, which provides a certain perception of the region as a whole and region’s countries.
3. Evaluating selected articles from The Baltic Times edition in conformity with certain methodology may be noted that in spite of a common high potential of the region, as well as the economic success of region’s strongest countries, about such countries as Latvia, Lithuania and in most cases Estonia, their own perception was developed, in which, the Baltic Sea Region takes a little place, as well as there is considerable amount of information with negative shades (except Estonia – Janisa coefficient 0.77).
4. Economically developed countries with a high concentration of positive information in the context of Latvia, Lithuania and Estonia are rarely mentioned, and comparing Janisa coefficient values, it can be concluded that each region’s country has its own perception, which is not influenced from other countries in the region.

5. The Baltic Sea Region as a whole economic unit is characterized by positive information and generally it is attributable to theme “Economic development (region potential, challenges and results)”, but the Baltic Sea Region is rarely mentioned in articles not only about Latvia, Lithuania and Estonia, but also in total selected text.

References

- Baltic Development Forum (2012) *Branding the Baltic Sea Region – In between Global and European Trends*. Available: <http://www.bdforum.org/branding-bsr-trends/> (accessed 20.08.2012)
- Baltic Sea Region Programme 2007–2013 (2012a) *EU Strategy for the Baltic Sea Region*. Available: http://eu.baltic.net/Baltic_Sea_Region_Strategy.7428.html (accessed 20.08.2012)
- Baltic Sea Region Programme 2007–2013 (2012b) *Country specific information*. Available: http://eu.baltic.net/Country_Specific_Information.1397.html (accessed 20.08.2012)
- BaltMet Promo. Baltic Development Forum (2010) *Place Branding and Place Promotion Efforts in the Baltic Sea Region – a Situation Analysis*. Available: http://www.baltmetpromo.net/wpcontent/uploads/2011/04/Branding_report_BDF_Final.pdf (accessed 20.08.2012)
- Brand Finance (2011) *Brand Finance Nation Brands 100. The Brand Finance Report on the 100 Most valuable Nation Brands*. Available: http://brandfinance.com/images/upload/bfnb_100_2011_web_sp.pdf (accessed 20.08.2012)
- European Commission (2011) *Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the Implementation of the EU Strategy for the Baltic Sea Region (EUSBSR)*. Available: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com%282011%290381/com_com%282011%290381_en.pdf (accessed 20.08.2012)
- European Union Regional Policy. Panorama Inforegion (2009). *The EU Baltic Sea Region Strategy. Towards a sustainable, prosperous future*. Available: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag30/mag30_en.pdf (accessed 20.08.2012)
- Future Brand (2010) *2010 Country Brand Index. Executive summary*. Available: http://www.futurebrand.com/wp-content/uploads/2010/11/CBI_BBC_2010_execsummary.pdf (accessed 20.08.2012)
- Iversen N., Hem L. (2001) Country Image in National Umbrella Branding: Effects of Country Associations on Similarity Judgments. Tidwell P., Muller T. E. Provo (eds.), *Asia Pacific Advances in Consumer Research*. Volume 4, Association for Consumer Research.
- Kaufmann H. R., Durst S. (2008) Developing Inter-Regional Brands, *EuroMed Journal of Business*, Vol. 3, Issue 1, pp. 38–62.
- Keller K.L. (1993) Conceptualizing, Measuring and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, Vol. 57, pp. 1–22.
- Kirchgeorg M. (2005) Identitätsorientierter Aufbau und Gestaltung von Regionenmarken. Meffert H., Burmann, C., Koers M. (eds.) *Markenmanagement: Identitätsorientierte Markenführung und praktische Umsetzung*. Wiesbaden, Gabler. (In German)
- Kotler P., Keller K. L. (2006) *Marketing Management*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hill.

Lursoft. News.lv (2012) *The Baltic Times*. Available: <http://news.lv/search/results?q=Baltic+Sea+region&date+from=01.01.2008&date+from=01.01.2008&date+to=01.01.2012&date+to=01.01.2012&author=&sources+search+in=73&section+search+in=all&rubrics+search+in=all&order=date+desc&limit=10> (accessed 20.08.2012)

Manaev T. O. (1991) Kontent-analiz. *Sociologicheskii slovar'*. Minsk: Universitetskoe, str. 75–79. (In Russian)

Porter M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.

Swedbank (2011) *Swedbank Baltic Sea Report. Swedbank's analysis of the economic conditions and structure of the countries around the Baltic Sea from a corporate perspective*. No 28. 19 October 2011. Available: <http://www.swedbank.lv/lib/en/Swedbank%20Baltic%20Sea%20Report%202011.pdf> (accessed 20.08.2012)

World Economic Forum (2010) *Global Competitiveness Report 2010–2011*. Available: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf (accessed 20.08.2012)

Kopsavilkums

Viktorija Šipilova, Guido Baldi

Vai starpreģionālās zīmola stratēģijas darbojas? “Baltijas jūras reģiona zīmola lietussarga” ietekme uz Baltijas valstīm ekonomiskajā kontekstā

Saskaņā ar “Viļņas Deklarāciju” Baltijas jūras reģionam 2020. gadā jāklūst par vienu no attīstītākajiem, inovatīvākajiem un konkurētspējīgākajiem reģioniem pasaulē. Šī mērķa sasniegšana ir izaicinājums, jo Baltijas jūras reģions iekļauj atšķirīgas pēc izmēra un ekonomiskās attīstības līmeņa valstis. Lietuvas Ārlietu ministrs Audronius Azubalis teica: “Baltijas jūras reģions turpina būt viskonkurētspējīgākais un inovatīvākais reģions pasaulē. Kaut gan joprojām pastāv nopietnas atšķirības konkurētspējas priekšrocībās dažādās reģiona daļās”. Latvija, Lietuva un Igaunija, kuras ir pētījuma pamatā, tiek raksturotas ar ierobežotu ekonomisku spēku un valsts izmēriem, kas padara nacionāla zīmola attīstības iespējas sarežģītākās. Savukārt zīmola “lietussarga” izmantošana var nest pozitīvu efektu Latvijai, Lietuvai un Igaunijai, jo sava veiksmīga nacionālā brenda izveide, kas asociētos ar kvalitāti un kompetenci, parasti prasa ilgu laiku. Raksta mērķis ir izvērtēt vai Baltijas jūras reģiona zīmols “lietussargs” asociējas ar informāciju, kurai būtu pozitīva konotācija ekonomiskajā kontekstā un vai tas var pozitīvi ietekmēt Latviju, Lietuvu un Igauniju. Mērķa sasniegšanai tiek pielietota kontentanalīze. Raksti no iknedēļas neatkarīgas avīzes “The Baltic Times” tika analizēti, par atslēgas vārdu izmantojot “Baltijas jūras reģions”. Aprēķinot Janisa koeficienta vērtības tika vērtēts vai atslēgas vārds tiek minēts pozitīvajā vai negatīvajā kontekstā. Pētījuma rezultāti norāda, ka Baltijas jūras reģions biežāk tiek minēts pozitīvajā kontekstā. Minējumi ir attiecināmi uz tādām tēmām, kā reģiona ekonomiskais potenciāls un iespējamie ieguvumi no ciešākās starpvalstu kooperācijas. Kaut gan pētījuma rezultāti nav atklājuši, ka jau pastāv pastāvīga pozitīva ietekme (“zīmols lietussargs”) no vienas valsts uz citu valsti.

Резюме

Виктория Шипилова, Гуидо Балди

Работают ли стратегии межрегионального брендинга? Влияние “бренда зонтика региона Балтийского моря” на Балтийские страны в экономическом контексте

В соответствии с “Вильнюсской декларацией” регион Балтийского моря в 2020 году должен стать одним из самых развитых, конкурентоспособных и инновативных регионов мира. Достижение этой цели является вызовом, так как регион Балтийского моря включает в себя различные по уровню экономического развития и размера страны. Министр иностранных дел Литвы Аудруниус Азубалис сказал: “Регион Балтийского моря продолжает быть самым конкурентоспособным и инновативным регионом в мире. Хотя, до сих пор существуют серьёзные различия в конкурентоспособных преимуществах в различных частях региона”. Латвия, Литва и Эстония, находящиеся в центре исследования, характеризуются ограниченной экономической силой и размерами страны, что делает развитие национального бренда более сложным. В свою очередь, использование “бренда зонтика” может дать позитивный эффект для Латвии, Литвы и Эстонии, так как развитие национального бренда, который ассоциировался бы с качеством и компетенцией, обычно требует длительного времени. Цель статьи оценить ассоциируется ли “бренд зонтик” региона Балтийского моря с информацией с позитивной коннотацией в экономическом контексте и может ли это позитивно влиять на Латвию, Литву и Эстонию. Для достижения цели используется контент-анализ. Статьи из еженедельной независимой газеты “Балтийское время” анализируются с использованием ключевой фразы “регион Балтийского моря”. При расчете коэффициента Яниса оценивалось, в каком контексте упоминается ключевая фраза — позитивном или негативном. Результаты исследования показывают, что регион Балтийского моря чаще упоминается в позитивном контексте. Упоминания относятся к таким темам, как экономический потенциал региона, возможные выгоды от более тесной кооперации между странами. Хотя, результаты исследования не показали, что уже существует постоянное позитивное влияние (“бренд зонтик”) с одной страны на другую.

This work has been supported by the European Social Fund within the Project
«Support for the implementation of doctoral studies at Daugavpils University»
Agreement Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2/09/PIA/VIAA/015

PSIHOLOĢIJA

Sandra Mihailova

POVERTY AND MONEY: A PSYCHOLOGICAL VIEW

The basic goal of this article is to show the psychological aspects of money problems analysing exactly the psychological causes leading to poverty. Through literature analysis and various poverty theories the article focuses on causes stimulating dysfunctional relations with money, and consequently – with poverty. The article summarises the opinions of a number of psychologists and therapists about the causes and reasons of money problems, and about the determinants of human behaviour and choice. The article analyses the possible people's relations with money, and answers are sought to the question – how to avoid facilitating “inheritance of poverty” so that the dysfunctional model of monetary relations would not be transferred from generation to generation. The article analyses how dysfunctional or psychologically wrong relations with money (money relations) lead to despair and material poverty. The author offers her own view on constructive and destructive monetary relations, and the answer is sought to the question – how to change these relations from destructive to constructive ones. The author of this article has developed her own model of human monetary behaviour; she distinguishes four behavioural groups indicating the characteristic features of these groups and problems that the representatives of each group have to encounter. At the end of the article the author has worked out recommendations for poverty prevention in Latvia.

Keywords: poverty, money, monetary behaviour, inheritance of poverty, social benefits.

Introduction

In Western culture a traditional view is that the money phenomenon is associated only with economics. However, during the last century, with the development of social sciences, including psychology, also the sociological and psychological aspects of money have been researched; it has been acknowledged that a man bears some inner, intimate and very individual attitude towards money. These psychological aspects are associated with fantasies created by the presence of money, and with the wish to find also an aesthetic and conceptual content in money.

In Latvia monetary relations research is not widely spread, obviously except economics – only few sociological studies of monetary relations have been carried out (Mensikovs 2002; Litauniēks 2011). Until now, money has not been researched in Latvia using the approaches of psychology.

To some people money brings freedom, to other ones – power, but yet to others – entertainment, but for everybody it is a necessity, an inalienable part of life (Dmitrievskaia 2000). This is found in all levels of our existence – the physical, psychological, social and the spiritual one. Since nowadays a person cannot satisfy all his basic needs that are vital for survival only by his own work, there is unavoidable necessity to use

money as a means of exchange. Simultaneously money becomes an equivalent of human opportunities as well as of development and responsibility (Grava, Storigvo 2010). Moreover, in an adult age it is practically impossible to avoid encountering money, its effect and use. However, the form of this encounter will depend on each person's perception and concepts that, on their turn, are influenced by previously acquired experience, person's behaviour and universal mechanisms of the activity of psyche. As indicated by the Russian psychologist M. Morozova (Morozova 2011), most frequently the reason of people's wrong relationships with money is attributed to the influence of their parents' family, since with his birth a man finds himself in a definite social economic situation in which a definite model for relations with money is already dominating. Whether it is the only reason stimulating dysfunctional money relations and thus also poverty – this is a question that will be analysed further in this article.

The aim of the research is to investigate the psychological aspects of money problems analysing exactly the psychological causes leading to poverty. The objectives of the research are: to analyze scientific psychological literature about poverty and money; to develop a model of human monetary behaviour; to work out recommendations for poverty prevention.

The research questions are: what are the possible people's relations with money; how dysfunctional or psychologically wrong relations with money (money relations) lead to despair and material poverty; how to avoid facilitating "inheritance of poverty" so that the dysfunctional model of monetary relations would not be transferred from generation to generation.

Poverty in the psychological aspect

Poverty issues have been of interest to people long ago – several theories have been created to interpret the poverty phenomenon. However, all these theories can be joined on the axis of an individual – the society where on the one side theories would be grouped that explain poverty basically with personal factors, but on the other side – those explaining poverty with social factors (Turner, Lehning 2007). Beginning with the 18th century till mid 20th century, two approaches were popular. The first approach – social Darwinist poverty conception – viewed poverty as an inevitable consequence in the struggle for survival where the poor were personally responsible for their material difficulties. The other approach deemed poverty as a great social evil to be combated. Two kinds of poverty were distinguished – the absolute and the relative, and the primary and secondary ones. Primary poverty could be encountered in families with insufficient means for satisfaction of their basic needs, while the secondary poverty is characteristic of those who have money but they spend it too quickly, i.e., they are not able to save it. Thus, in the first case one can speak about poverty as a social responsibility, but in the second case – as a personal responsibility.

In mid-20th century, research studies showed that poverty interpretation is non-unambiguous and the problem is complicated; a systemic approach was introduced in poverty research including the following notions: relative poverty, structural poverty,

poverty culture. Relative poverty implies comparison of a person's material condition with that of other people, or his own condition in the past. Structural poverty explains poverty as a definite structural element of the social system, which is impossible to be solved; whereas poverty culture is a certain life style of poor people facilitating "reproduction of poverty".

As indicated by researchers of psychological poverty theories (Turner, Lehning 2007), views within these theories have changed, too, during the course of time, moving from the pole of "individual" towards the pole of "society". Until 1980, psychological poverty theories laid emphasis on the role of the person or a group, to explain the causes and the effect of poverty. From 1980 to approximately 2000, psychologists started to consider the role of structural and social factors, which facilitate poverty and individual pathologies. At the beginning of the 21st century, more and more psychology theoreticians began to acknowledge the role of social, political and economic factors in the creation and maintenance of poverty.

Economical poverty theories explain actual poverty with the low value of separate individuals in the labour market. Also psychologist E. Fromm writes about a man as a commodity with a definite value in his theory of social characters (Fromm 1993). He mentions "the character of a tradesman" as the most characteristic social character for the industrial society, when each person becomes a commodity which needs to be correctly packaged and sold, and thus the individual value becomes dependent on the amount that someone else is ready to pay for it.

To conceive the attitude towards poverty and the poor, two types of approaches are used: a general attitude towards the poor, without specifically distinguishing the components of attitude, and the other approach distinguishing between the affective, cognitive and behavioural component (Landmane 2008). As indicated in the 2009 Eurobarometer study, people's opinion of what it means to be poor mostly refers to so much restricted means that people are unable to fully participate in the social life, they are incapable to provide the life essentials for themselves or are dependent of charity organisations or state support.

University of Latvia psychologist D. Landmane (Landmane 2008) has summarised various studies about poverty attributions (i.e. the way people explain their own or other people's poverty) and made the conclusion that three groups of poverty causes can be distinguished:

1. Individualistic causes where laziness, lack of skills, efforts or thrift of the poor are blamed for their poverty;
2. Structural causes where economic or social conditions are blamed for people's poverty;
3. Fatalistic causes where the fate (diseases) or lack of good luck or opportunities are blamed for people's poverty.

The first group of causes are characterised by internal behaviour when the poor are themselves responsible for their state, while the second and the third group of causes can be referred to external behaviour when the conviction dominates that the conditions are beyond the control of the poor. D. Landmane found that in different groups and countries poverty is interpreted in a different way, for example, structural

attribution is basically used by people with low income and those receiving social benefits. Whereas the respondents in socio-economically more developed countries and people with medium and high income, as well as the conservative ones according to their political belonging, have a tendency to explain poverty by individualistic factors (internal poverty attribution), which in its turn creates anger and disgust in their attitude towards the poor, and little or no wish to help them.

The difference in these life approaches lies in the fact that in the second and third cases a person blames everybody else in his problems and cannot cope with them, thus as a result he loses his heart and falls into even greater despondency. As noted by the psychotherapist G. Ancāne (Ancane 2001), the person with an inner sense of fatality lives with a belief that he will be unable to acquire anything, and therefore, he becomes helpless and deeply passive. Whereas in the case of internal behaviour he does not seek for the guilty one and looks for a solution himself, thus instead of falling into depression he takes action.

A research of poverty attributions of another type was carried out in Russia (Fen'ko 2005). In this research four strategies of poverty explanation were distinguished, which are used as behaviours of psychological defence:

1. A person explains his material condition blaming other people;
2. A person sees the cause of problems in himself, considers that he does something wrong and is ready to change, but never does this (for example, spends money inconsiderately, his attitude to life is light-minded);
3. Exaggerated thrift, a person never throws out old things but repairs and improves them recurrently;
4. Dreams about what he could do if he would get huge money, but is not ready to save it for a long time, he wants all at once.

As shown by the 2009 Eurobarometer research on poverty and social non-admission, in Latvia 89% people consider poverty to be a widespread phenomenon, and only 10% deem it not to be widespread. In Europe poverty is explained with both social and personal factors. The most frequently observed explanations of poverty include high level of unemployment, inadequate payment and salary, social benefits and pensions, as well as excessive costs of a proper dwelling-place, whereas widely observed personal causes of poverty are lack of education or skills as well as "inherited" poverty and addictions. Some are poor because they are discouraged to stick to their needs, or they lack knowledge. Others are poor because they are affected by economic crises or the actions of unskilful superiors. However, in the broadest aspect the cause of poverty is lack of people's mutual responsibility which is the consequence of human selfishness.

A similar idea is expressed by M. Lindholm (Lindholm 2011) who points out that poverty is a special state of mind when a person has no wishes or plans, he does not dream about anything, he does not make attempts to change his life. The person lives in accordance with his state, which manifests in that he does not change anything.

In this context it should be indicated that the concepts of the previous generations and the past experience about what is good or bad is inherited by children with fairy tales, or wonder tales. Therefore, from fairy tales a child learns to make a choice and

make decisions (Jirgena 2006). Russian scientists (Zhuravlev, Dobrysheva 2009) found that in the process of information transfer about rich and poor characters, which the fairy tale comprises, the social conception is reflected that forms not only the knowledge about the behavioural norms, ways of earning money characteristic of the rich and the poor, but also the attitude towards the rich and the poor.

As indicated by cultural sociologist D. Beitnere (Beitnere 2006), in Latvian folk tales one cannot find many good things about the rich, sooner they are shown as cheats and scoundrels, but the information contained in folklore leave a powerful effect on the unconscious level, it affects and forms the attitude towards oneself as a nation, its mentality, and teaches how to make relations with money. In ancient times a view prevailed that devil is the one who has sent money, therefore it is “dirty”, and this view has remained in the consciousness of a number of people till nowadays. Such an attitude causes hatred and scorn not only towards money itself but also towards those owning it. During the Soviet time, such people’s attitude towards money forming the psychology of poverty was supported, since in this way people were instructed to rejoice at a little bit. Therefore, the majority of those who were brought up at that time, especially people of the older generation, unconsciously feel reluctance and negligent attitude towards money, and aggression towards those who are richer than other people. The negative attitude towards people who had money and who were able to acquire it led those persons to money-related failures, and this attitude towards money and its owners they passed as “inheritance” to their children (Morozova 2011).

In line with the observances of the cultural sociologist D. Beitnere (Beitnere 2006), Latvians are a bit afraid of money. When reading *dainas* (Latvian folk songs/poems) about money most frequently longing for money is observed and uncertainty what to do with it, as well as the idea that richness spoils people, therefore money is dangerous for a man. A rich person in *dainas* is boyar, he has been spoilt by money because he is superior and he is rich. Also in literature the words *richness* and *prosperity* are usually mentioned with an evident pejorative attitude of the authors towards these phenomena, whereas from the compulsory literature at school the pupils get acquainted more with characters that have a miserable childhood and the position of passive losers instead the stories of successful businessmen (Beitnere 2003).

Today a view is rather widespread that it is noble, patriotic and good to be poor, while to be rich – it is bad. Thus there are two choices – either to be honest and poor, or to be rich and dishonest. As noted by psychologist A. Stabings (Stabings 2003), people somehow exclude the third option – to be rich and honest. All these prejudices have their historical roots, because during the Soviet time it was dangerous to be rich. Therefore, some time should pass until the aspect of collective consciousness that “all rich people are not cheats” as well as each person’s individual consciousness – “I can change, too, and be rich” will change. But notably, in order to have much money one should respect money itself and those who own it (Morozova 2011).

Psychotherapists E. Grava and L. Staligvo (Grava, Staligvo 2010) link the existing money problems with a historically developed situation when people in several generations lived in the socialist environment where the ability to make a realistic evaluation of one’s resources was not demanded, and neither was the competitiveness

in the labour market, priorities and making of an individual budget, therefore, this skill was not formed for the major part of society during multiple generations. To live well, the amount of money was not the decisive factor, connections and mutual cooperation was much more important. Thus the ideology of a low-income person was cultivated and even pride in their own poverty and contemptuous attitude towards the rich. Since a number of people were exiled, cruelly tortured or even killed only because they were richer and more successful, a conception was formed in society that “it is bad or even dangerous to be rich”, and this belief has been retained in the consciousness or subconsciousness of many people and creates anxiety as soon as some spare money appears.

Thus, as a result of folklore inheritance and due to the historical situation, people have deep fear from money. As pointed out by M. Lindholm (Lindholm 2011), exactly this fear and anxiety concerning the future are the main obstacles on the way to happiness. It is possible to avoid anxiety only in case a person knows how life is structured, if he has resources and reserves and has confidence in future, he feels competent. A man can be competent in his profession, and also in his life. The one who is really competent sees the situation as it is, is able to change himself following the situation, can learn, endure changes in life with self-esteem and is capable to change the situation itself around him. As indicated by M. Lindholm: “In order to become competent, a person needs himself to lead his personal car that is called life” (Lindholm 2011).

With the change of the economic situation in the country – also the money situation has changed – the state does not ensure the necessary minimum to people any more, does not guarantee work places, pension fund etc.; whereas money has become a criterion of person’s social status and successfulness (Grava, Storigvo 2010), although sometimes it is difficult to separate motivation for money from motivation for the status (Kniffin 2006). According to the opinion of lawyer A. Vilks (Vilks 2009), material values as symbols of the acquired social status imply being an important indicator of institutionalised behaviour. The accumulated wealth can be the only symbol of success, while success and achievements in life are like certificates of competence (Lindholm 2011). Also social values and mass media are dictating whom to consider rich and whom – poor; how to earn money, for what and how to spend it; who are the heroes and anti-heroes of finance.

At the beginning of the 21st century, a consumer / consuming society was forming in Latvia: the offer of products and services became wider and wider, the number of trading places grew, which urged people more and more to spend and enjoy the goods. The society that had lived for a long time in the conditions of deficit and indigence rapturously acquired new forms of consumption – went shopping, took mortgage loans, bought goods on credit, travelled, obtained automobiles on leasing, etc.

During “the fat years” people felt an urge – to acquire money quickly and to spend it. The general ideology of consumption was declared and correspondingly implemented by state and local government investors. The Latvian prudence, originating from national wisdom, precaution and frugality often failed to resist the overall boom of consumption. Especially the generation of 20–30-year-olds, city dwellers and those who earned well in state and private jobs became real avant-gardists of

spending, without any foresight about the next day... A universal feeling of life characteristic of the political elite was wasting public money and also misappropriating it (Lindholm 2011). Thousands of people became enslaved by their comfort: they had money and wanted to live even better, they bought on credit and obtained things that constantly improved their comfort, and then again started to wish something more, and again took credits without a second thought that actually they became the slaves of their credits. Very soon people got used to a definite comfort level, which did not allow them to earn less, but instead, urged for even greater comfort. According to psychologist A. Stabings (Stabings 2003), “if you spend the huge money you have earned to buy comfort, with this you literally sell yourself as a slave to your own comfort”. In this “marathon for comfort and a better life” relatives and friends were lost, children and parents were neglected, and life had lost its essence. And then came the crisis that made people to stop at last and withdraw from the marathon, and also made some to start thinking.

The present economic crisis makes the individual to change his behaviour and life strategies. Some of these are difficult to be continued (to spend and earn), while others help to survive the hard times (to love oneself and your neighbour, to associate). Also a new strategy was observed, for example, saving, since during the crisis time you cannot proceed with the habitual spending (Tisenkopfs 2010).

Also for the younger generation, while watching the events going on in the world, fear from money has decreased, since they understand that money has a great role in the world. However, there is another risk for them – they may happen to start admiring money too much, placing it instead of God, therefore it is important to teach children at school that money is only a means to reach the aim, that it is only one of life’s necessities. As D. Beitnere has pointed out, “The fact that the young people grow up with another model and thus – also with another view on money, has the negative aspect – they exaggerate its significance” (Beitnere 2006). Young people, when choosing as their occupation something that, to their mind, will bring money (lawyers, economists, businessmen) and neglecting their heart’s calling, choose a life that some time in the future inevitably will bring to various health problems and crises.

As noted by psychologist I. Veitnere (Veitnere 2003): “Money is necessary, since it brings freedom, sense of strength and power, and allows one to feel self-valuable, but at the same time the power of money is not infinite. The more is money, the more is freedom, the more chances to make mistakes, the more anxiety and the larger are the chance to make wrong decisions. When there is little money – there is no chance either to choose or blunder.”

Psychologist A. Stabings (Stabings 2003) considers that the saying “money does not bring happiness” can actually be understood only by those who have had this money. Human life has the physical, social, psychological and spiritual dimensions. If a man for some time focuses only on the material one ignoring the spiritual one, then after some time the material one is taken away from him, so that he remembers the spiritual one. It is possible to achieve good results only in case none of life’s dimensions is ignored and the man lives corresponding to his nature and his life tasks. As indicated by psychologist L. Danilāne (Danilane 2005), “a man should find the source of hap-

piness and love in himself and give from himself to other people”, and the more a person will share with others with all his heart, the more he will receive back.

Also the South African scientist Aart Jurriaanse, who has seriously studied ancient spiritual teachings, has come to similar findings. To his mind world money problems can be solved only by rousing greater understanding about the esoteric value of money, and about its spiritual significance. Jurriaanse considers that “money is nothing more than manifested energy and, as it is with each kind of energy, its use can be both good and bad” (Jurriaanse 2007). However, until now, due to selfish reasons, it was more frequently used maliciously, therefore it should be directed to new goals, which means that “first of all rousing of spiritual consciousness in people’s masses should be pointed out, as well as the necessity of better relations between people” (Jurriaanse 2007). This means that people are to be taught to use money energy not with evil purposes, to show their superiority over others, solving the problems of envy, competition etc, but instead, to make use of money energy to achieve common good that would be appropriate for everybody. To a certain extent, the author of this paper shares this opinion.

Money disorders often are inherited as “family disorders”. Family messages about money can simultaneously be both open and hidden, and are often paradoxical, contradictory and tangled. Parents can express their feelings towards their children via money. However, not always children perceive the parents’ messages directly, sometimes, as indicated by psychoanalysts many children react to parent “messages” by acting just on the opposite: extremely parsimonious parents can bring up very wasteful children. Most frequently mentioned personal factors leading to poverty are lack of education or skills, “inherited” poverty and addictions (Ferkham, Argail 2005). Personal factors of poverty were specially investigated by American anthropologist O. Lewis (Lewis 1966), who at the end of the 1950s introduced the notion “poverty culture” which explained the phenomenon of poverty from the sociological and psychological rather than the economic aspect. Basically he saw the cause of poverty in the specific characteristic features and behavioural models of an individual, which are formed within a definite social context.

The Latvian poverty culture investigator S. Dobelniece (Dobelniece 2000) considers poverty to be a specific subculture that is distinguished by a specific system of values and lifestyle. This subculture has a significant adaptive function, since it provides life models for people, and ready-to-use problem solutions. People accept their life without striving to change much in it, and thus there is no motivation to get out of poverty some time, people learns from childhood to be poor and get on with poverty – the identity of “the needy” is created. They believe that they are incapable to change the conditions of their existence, although it could be possible to do so. These people are characterised by a special psychological state denoted by the term “taught helplessness”. This is manifested in that a person, as a result of previous instructions, does not behave in correspondence with his interests or needs. The Latvian sociologist A. Tabuns (Tabuns 2008) points out that the sociological polls convincingly show that among the Latvian population the feelings of “taught helplessness” are fairly widespread.

From the psychological aspect, the basic problem of such disadapted people is that they have transferred the experience of losses in relationships with other people

to all their system of relations. Therefore, they need to spend an extremely great amount of energy to create protection against all of the surrounding people and life experiences (Jirgena 2006). People of poverty culture usually create very little values and receive as little in return (Dobelniece 2000). In this regard an interesting opinion is offered by the authors of the French psychoorganic analysis (Besson, Brault 1991) – they point out that the following problems can spring up in respect of giving and receiving: refusal to receive, inability to maintain what has been received, constant keeping of things because the person never feels it to be enough. S. Lea and P. Websley (Lea, Websley 2006) declare that money fills the gap between “to give and receive” and, to their mind, it would be very important that people would be motivated not only to receive the earned money but also to pay the money they own to somebody.

The possible people’s relations with money will be analysed in the next chapters.

Money from a psychological aspect

Although in modern sociology and economics the viewpoint prevails that money is a qualitatively neutral, infinitely divisible and interchangeable market exchange means, anthropocentric studies overturn this opinion. In psychological studies (Lea 1987) the generally accepted standpoint is being overturned that psychologically people perceive money as something joint and generalised – quite on the contrary, they show that money can have multiform symbolic meanings.

While observing people’s behaviour and investigating their case-records clinical psychologists distinguished the following symbolic meanings: safety, power, love and freedom (Deneika 2000). Money symbolises safety more to the people who need money to feel safe, who are characterised by fear to be hurt or rejected, which may even grow into paranoid fear to be robbed. Money as a symbol of power is perceived by people who are oriented to power. To these people money is power which they lacked in childhood; it is an opportunity to overcome the obstacle between oneself and the endangering world. Money symbolises love to the people who have disturbed processes of social exchange, to whom it seems that love and friendship can be bought and sold, and therefore, they make use of money and gifts as a confirmation of love. And money symbolises freedom to those to whom money provides freedom in relation to other people, and power over others.

In the West among psychologists (Lea, Websley 2006) the model of two theories is very popular where people’s interrelationship with money is explained from the positions of drug and tool theories. In one situation money can be for a person a tool for acquiring something, but in another situation – as a drug that exerts influence even on the neuro-chemical level. Money is like a drug to a person in case he has great motivation to acquire it and an urgent aim to be reached, but money is as a tool – when this motivation is small or is lacking at all (Markman et al. 2006). However, there are authors who hold the opinion that man’s behaviour in relation to money can be explained only by the drug theory (Dewitte 2006) and that the very need for money is biologically determined (Stanovich 2006).

As indicated by Professor V. Novikova (Novikova 1999), although there do not exist special psychological money theories, money issues are viewed by almost all psychological paradigms: psychoanalytical theories, J. Piaget's theory, behaviourism training theory, conceptions and methods of social psychology, and each of them attempts to explain people's relationships with money from their own standpoint.

However, regardless of V. Novikova's statement, S. Lea with his colleagues (Lea et al. 1987) worked out a conception that was named "the psychological money theory" in which they attempted to summarise the approaches of social and economic psychologists to this issue. They declared that money symbolically creates the conception not only about the goods that can be bought for it but also about the source and way of obtaining money. The meaning of money is associated also with its form. Their theory was based on the view that money is saturated with a number of symbolic meanings. To each person or a group of persons money can symbolize something else, but the total number of these symbols is restricted, and they are consistent in the course of time, therefore they can be described and categorized (mentioned after Ferkhham, Argail 2005).

Man's viewpoints and behaviour in relation to money is nothing isolated, quite on the contrary it is an alienable part of the personality. The psychological needs for safety, freedom, power, and love people often try to ensure and satisfy with the help of money. Often money is the only means how to consolidate one's state, or status in society, or self-perception, to change ones "ego image", therefore, for some people money investment in real estate and buying of different things consolidate their sense of self realisation (Dmitrievskaia 2000). However, money only by itself can never render entire fulfilment and satisfaction. Striving for money people find themselves as if in a vicious circle: the more they earn, the more they spend, and thus it is required to work more and more. The result is that a man instead of leading his own life becomes a slave of money.

As noted by Russian researcher of money psychology, M Semenov (Semenov 2004), the need for money or "the monetary need" is a quasi-need which helps to satisfy many other needs including the material, social and spiritual ones. Sometimes people make decisions, including those concerning how to spend money, not so much basing on rational calculations as on emotions, fear, memories, stereotypes and prejudices. The 2009 Eurobarometer study found that concerning money deposits the economical factors determine the total amount of deposits, but the psychological ones – how large part of their income people will save, and how regularly.

A generally accepted view prevails in society that a person when making decisions acts rationally, and the decisions in the sphere of finance he makes basing on personal gain. As indicated by several authors (Ferkhham, Argail 2005; Fen'ko 2005), the research of the recent years confirm that a consumer acts psychologically instead of logically, and that people's behaviour in their attitude towards money is not economically rational. The way people earn, spend money, and make accumulations and debts, make gifts are often in contradiction to any economic axioms. The authors (Ferkhham, Argail 2005; Fen'ko 2005) point out that the majority of people are not adequately educated in economic and financial issues and are not able to act "rationally" although their illogicality and unreasonableness are acknowledged only by a few.

The way people make these decisions to a great extent comes from what was experienced in their parents' family, since a child learns how to live there, and from the experience gained from further communication. However, it is essential to lay emphasis also on the unconscious aspects of any behaviour. As indicated by psychotherapist P. Boyesen (Boyesen 1993), when choosing some behaviour people try to avoid the choices that affect their deep-down sufferings, and this can be referred also to choice of behaviour regarding money. In our study money is not as important as people's relations with money are, therefore, the next chapter views exactly these relations.

Monetary relations

Russian scientists A. Zhuravlev and A. Kuprichenko (Zhuravlev, Kuprichenko 2003) consider man's relations with money (or monetary relations) to be a component of economical consciousness, which includes several aspects:

- the component of money value – the meaning of money for a concrete individual;
- the emotional component of money or one's attitude towards money, which includes also the component of motivation – the power and intensity of wish to obtain money, one's characteristic features in regard of handling money (stinginess – lavishness);
- the component of behaviour in one's attitude towards money – every subjective meaning in handling money, and which operations with money a man prefers (receiving, spending, accumulating, investing, keeping in one's hands, etc.);
- social conceptions on the role of money in individual and social life;
- social conceptions on the functions of money in one's personal life: a subjective evaluation of the goals of life for the implementation of which money is devoted.

In 2004, M. Semenov made similar conclusions in his dissertation (Semenov 2004) – he investigated the relation between one's attitude towards money and personal maturity. He made the conclusion that monetary relations are one of the components of the system of human attitudes, which reflect individual, subjectively evaluating, optional approach to money as an object of reality, and includes actions with money and the interiorized experience of relations with other people regarding money, in a specific socio-cultural situation. In monetary relations he distinguished several components: cognitive (monetary conceptions), emotional (the value of money), and regulating (monetary values, motives, social standpoints, behavioural norms). In his opinion, human monetary relations are characterised by certain immutability and generalisation, and person's life position in relation to money, and they comprise a system of individual more frequently used monetary actions.

The attitude towards money is to a certain extent influenced by several myths and stereotypes ruling in society that can even be stronger than individual logic, for example, "it is impossible to earn huge money in a honest way", "it's a bargain to buy things at a discount", "the more expensive is the product, the more qualitative it is", etc. More than any other relations man's relations with money are determined by the wish to

spot various regularities that are actually coincidences, for example, “I put the bag on the ground, and therefore a month later I lost work and money”. In human relations with money another interesting phenomenon is observed with people – the intensity of sorrow when losing 20 lats is much larger than the intensity of joy when 20 lats are gained.

Since times immemorial, a powerful myth is ruling in society, about money as devil’s instrument. Thus, these who have the money are serving to devil. And the justification of the lack of money is – unwillingness to get to hell. But in reality money is the instrument of reaching one’s life’s goals, which provides a chance for a happy life and welfare. A contradictory but no less powerful myth is about money as a god, which means that all problems can be solved with the help of money. This myth is especially characteristic nowadays, since many people admire, worship money and serve to it. As indicated by psychologist S. Kliuchnikov (Kliuchnikov 2008), actually money is not a god but an equivalent of earthly work and energy, since neither health nor honest relationships, nor can love or happiness be bought by money. Money can serve only to create favourable conditions for these things to be formed.

An erroneous opinion is the view that big money brings big problems, therefore, it is better to live modestly. There is a part of truth in this opinion, since there should be money turnover all the time – only in this case it will bring more money, but if it is saved “putting in a sock”, the money flow will decrease. Successful businessmen who have formed correct relations with money share this view. If money is handled masterfully it does not create problems, but instead, helps to solve them. Every person has a definite sum of money that allows him to feel easy and confident, only this sum is different to each.

Another erroneous opinion is that only very successful people get much money. One should be able to meet one’s luck and the fact whether a person is able to make use of his luck depends on his character. Luck more often visits the ones who believe in it and are assuredly marching to meet it.

According to the opinion of psychologist S. Kliuchnikov (Kliuchnikov 2008), also the view is erroneous that the more a person works the more money he can get. Actually not the amount of work but the way it is done (and how effectively), determines the amount of money the person will get for this work. The author of this paper fully agrees to the standpoint of psychologist A. Stabings (Stabings 2003) that the best way of earning money is doing what you like, with all your heart.

The saying “if you don’t save a copeck, you’ll never get a rouble” is rather widespread in society, although thrift reduces the activity to earn more, because the person is all the time afraid of losing what he already has. A very powerful myth among the poor is that “there is no happiness in money”, but often it is more a justification for one’s inability to earn more. In reality money cannot prevent a man from being happy, but it increases the possibilities of situations when one can feel happy.

Summarising various social myths about money, S. Kliuchnikov (Kliuchnikov 2008) has come to the conclusion that money is a peculiar mirror in which the person’s essence is shown. The mirror can be distorting or magnifying. If the man perceives the

reality adequately, he views also money without any optical illusions. The person himself forms both positive and negative relations with money, since money is the measure of man's work, only the means for reaching one's aims, which is equivalent to energy the man has invested.

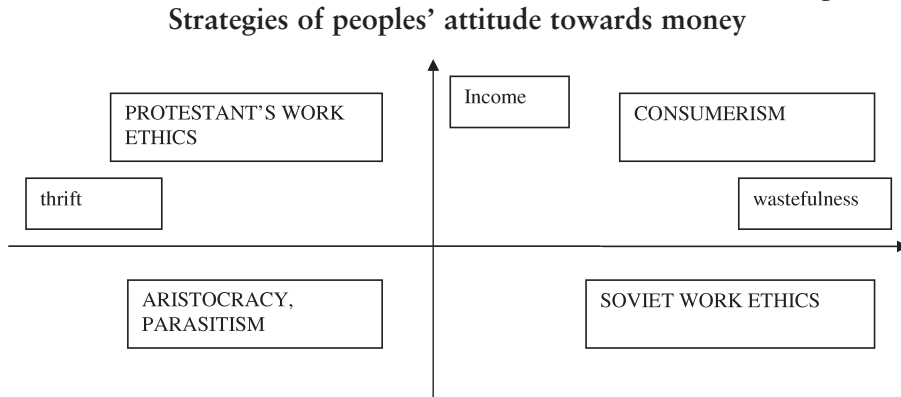
Each person has its own attitude towards money: experience and convictions; also his own individual way how to organise the flow of money in his life (record of incomes – outcomes, balancing, and accumulation, planning of expenses). According to studies, ~95% of all people cannot answer the simple question “How are you spending your money?” Psychologist Rubinstein considers that the way people spend, accumulate and invest money depends on their conceptions about their future (Ferkham, Argail 2005). Whereas J. Golubeva (Golubeva 2009) in her study concluded that people with different income spend their money differently: people with low income characteristically spend more than they earn, but people with income above the medium know how to earn money and spend it reasonably, and make savings.

Yamauchi and Templer came to different conclusions in their study they found that monetary relations in essence do not depend on person's income (Ferkham, Argail 2005). Whereas this and other researches (Ferkham, Argail 2005) show that demographic (gender, age, class), national and personal factors are associated with monetary conceptions/convictions and monetary behaviour. However, the newest researches in Russia (Enin 2007; Poltavskaia et al. 2009) show that in the youth age there are differences according to gender in money relations. Psychologist from Stavropol V. Enin (Enin 2007) in his research found that young people use to overestimate the value of money, they consider that “a real man” is characterised by financial success and wealth, and young males are more frequently ready to take the risk than young females, to acquire material welfare; whereas young females are more frustrated in relation to money and more rely on their own efforts and abilities. He made the conclusion that any young person's attitude to money is closely connected with his/her dominating character accentuation. And to the youth with almost any character accentuations, material values are more important than the spiritual ones – only in schizoid and cycloid youth these values are of equal worth.

In the studies of the poverty phenomenon in Russia (Fen'ko 2005), four basic attitudes towards money were distinguished, that were related to respondents' gender, age, attitude towards income and outcome (see Fig. 1):

1. “Protestant's work ethics” – more to earn, less to spend; ascetic life style;
2. “Consumerism” – more to earn in order to spend more (the idea of the consumer society);
3. “Aristocracy, parasitism” – to spend without earning;
4. “Soviet work ethics” – to earn little and spend little, gaining satisfaction from a little bit.

Figure 1

Source: Fen'ko 2005

According to M. Lindholm's observations (Lindholm 2011) people's attitude to money can be well noticed in the way a person speaks about money, for example, money stinks, there's not enough money, money comes and goes, money made him mad, the power of money, craving for money, a heap of money, don't whistle – or you'll have no money. Since ancient times, various pieces of advice have been given what to do in order not to lose money – for example, leave at least a copeck in the purse, you must not spend all your money, you must not lend money to somebody in the evening, etc.

In the previously made study (Jirgena 1999) the findings of different psychological theories were summarised about the determinants of the choice of behaviour. It was found that any choice is a complicated, intentional or unintentional, act of behaviour which is very strongly influenced by person's own life experience, the social-economical-historical situation and the positions of the society the person lives in. Thus also man's relations with money, its accumulation or spending are affected by several conscious or unconscious motives: the wish to get satisfaction from one's activities and satisfy one's needs, eliminating the "state of indigence", the wish to self-actualise, neutralise one's inner conflicts, find the essence of one's existence, reach one's unconscious goal, form a successful interaction with the surrounding world, and come to previously prognosticated results.

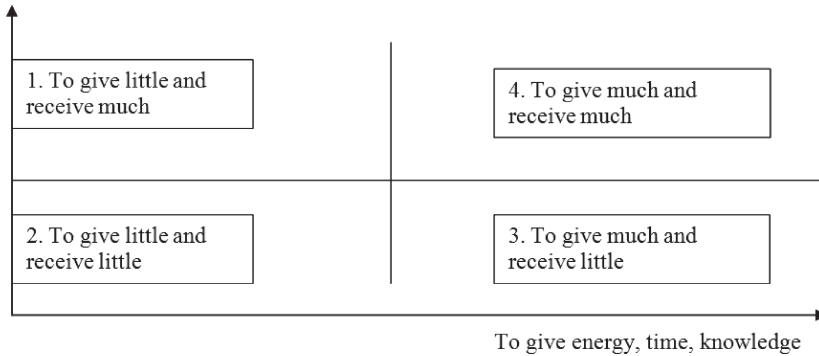
From the above mentioned it may be concluded that people's relations with money are very complicated and multi-layered: money is simultaneously worshipped and cursed, it is a god and a temptation at the same time.

The model of relations between a man and money

Summarising the analysed literature, opinions of various specialists and the personal experience from work with groups who tackled psychological problems in money relations the author offers her own view on people's relations with money in the form of a model where four models of relations are distinguished.

Figure 2

The model of relations between a man and money

Source: the model is elaborated by the author

Description of the models:

- Model 1 – “to give little and receive much”: to this group belong people who expect the society to sustain them, since they are “the needy”, but are unable to do anything themselves; these are people who regularly ask for relief and benefits; the risk of this group – to parasitize on the account of other people’s paid taxes;
- Model 2 – “to give little and receive little”: to this group belong people who are not eager to give anything to society and reconcile themselves to a little bit they receive; they do not overwork and are not carried away by purchasing things, and do not struggle for benefits; the risk – senselessness of life;
- Model 3 – “to give much and receive little”: to this group belong people who work much for the sake of society (often in supporting professions) and do not especially struggle for their salary, since “everybody has hard time now”; they receive more spiritual than material satisfaction; the greatest risk is to submit oneself to professional burning out;
- Model 4 – “to give much and receive much” – people who are aware of their contribution and want to receive an adequate payment for it, therefore they do not fork “for small sums of money”; when they receive money they turn it over; often these are people working in private practices and private businesses; the risk – overmuch busyness and lack of time for their children.

Thus the most essential thing in the implementation of the state policy would be not to stimulate the development of Model 1 by a system of reliefs and benefits, but instead, to facilitate Model 4.

As indicated by M. Semenov (Semenov 2004) whose opinion is shared also by the author of this paper, harmonious relations imply attitude towards money as a means not as a goal. The motive of earning and accumulating money should be in accordance with the motive of self-realisation and creativeness.

How to avoid stimulating “inheritance of poverty”?

As mentioned above, poverty is not so much an economic category as a psychological one, and therefore, it is much more difficult to struggle with it than its may seem at first sight.

Presently society “facilitates and stimulates” the increase of the number of the poor not only with a wrong economic policy but, to a greater extent, with easily available benefits that lessen the motivation to work and earn. As proven by the practice of other countries, essential improvements of the situation can be achieved only by revealing the causes of poverty (Landmane 2008), therefore, granting of benefits to prevent extreme poverty is not a solution – this does not reduce the number of the poor in Latvia.

In regard of state support in poverty reduction psychotherapist G. Ancāne (Ancane 2001) points out that it is important to realise that there are two forms of poverty – material and spiritual poverty – and that each of them requires a different kind of assistance. “If the basis of material poverty is spiritual poverty, it is impossible to do anything more than take care of the future welfare of these people’s children, i.e. the state provides as good education as possible. Instead of granting benefits to parents extra-curricular activities for children must be ensured as well as teachers’ interest in involving these children into these activities. The situation is more hopeful when material poverty comes together with spiritual qualities – these are people who are ready to make effort to change their lives for the best, and state support and assistance for these people would be really meaningful both from the view of an individual and society. When people feel that their work that has been invested by them is being appreciated, their strength doubles.”

It is easier to live with benefits than to make effort for the sake of oneself or other people. The situation is similar with infants – he wants to eat, his mummy gives him food and does not demand anything in return, whereas from an adult person the society requires the ability not only to take but also to give. However, when granting benefits for nothing the improvement of the situation is not promoted, but quite on the contrary, the conviction that “I really deserve it because I am poor” is consolidated. The psychology of the poor leads to passive violence towards the surrounding people and manipulations with them (Morozova 2011). A group of people like “cuckoos” is forming – it is always easier to live at the expense of other people. The present-day paradox in Latvia – it comes out that a person who works all the time for the minimal salary lives worse than someone else who does not work but receives different benefits. Since children learn from their parents and inherit their behaviour it would be important to restore the natural balance – you receive what you give – and thus to teach children to live differently.

When living at the expense of others for a long time people get out of the habit to work and when the “chronic petitioners for benefits” are offered a job it turns out that no work is good enough for them. There is also a group of people who work for several months, during which time they also take a sick-leave, and after six months they demand their vacation and quit work again to receive benefits, i.e. to parasitize

at the expense of others. Thus, the opinion of the author of this paper is that granting of benefits should be very deliberative and each situation should be carefully examined. Since previously it was found that peoples' relations with money are determined by a number of unconscious motives, the correction of these relations is not as simple as it may seem at first sight. Only with revaluation of peoples' lives and self analysis the situation can radically change in money relations. As pointed out by psychotherapists E. Grava and L. Stoligvo (Grava, Stoligvo 2010), principal harmonising changes are possible only in case a person is aware of his needs and desires, admits that he can differ from others and also learns to respect other people and their views.

Therefore, assistance should be organised in such a way that people would acquire the basic principle: it is not realistic to hope receive something without making a contribution. Without changing the reasoning and the system of values of the needy, but instead, regularly taking care and facilitating only the improvement of the quality of life, a new generation will be formed – a part of our society with a developed consumer's mode of mind. Therefore, one of the main accents in the work with the needy should be laid on the transformation of their thinking, but in order that it is handled successfully it is necessary that these people were interested in this and motivated to do this, instead of merely demanding help. Motivation, on its turn, can arise only in case something very important is lacking, and this shortage is intentional. Therefore, it would be necessary to facilitate the development of social responsibility in those who receive different benefits, and not only for themselves but also for their family, children and the surrounding society as a whole (Mihailova, Mihailovs 2009). In order to solve poverty problems more successfully it is important to realise how the poor view the causes of poverty, since one's conviction has an important role affecting the behaviour.

The Eurobarometer study shows that people deem poverty to be a problem for the solution of which a fast action is needed – nine of ten people support the opinion that the government should be the one to start such an action. More than a half of the respondents consider that the government is primarily responsible for poverty reduction and prevention. But approximately three-fourths of Europeans have the opinion that the European Union should undertake a significant role in poverty prevention.

The author of this article shares the conclusion made by M. Semenov (Semenov 2004) in his dissertation that monetary behaviour and its phenomena are more dependent on personal individual-psychological human peculiarities instead of the occurring social changes. Therefore, the struggle with poverty is to be started with the struggle for the correction of man's thinking instead of government decisions.

To improve one's situation, a person shall understand his own life scenario, his stereotypes and restrictions. However, the change is really deterrent, since the life scenario guarantees habitual, safe stimuli and decisions (Grava, Stoligvo 2010). A person, being afraid to be distinctive, loses oneself and chooses to be and act as the surrounding people wish. This conformist strategy has pushed many people in economic chains right now because the view "all the world lives on credit, thus we can do it, too" led to unreasonable credits and leasing. In order to live well today people borrowed money from the future and thus when they come to this future – there is no money

any more. As pointed out by G. Ancāne (Ancane 2001), the fact whether a person will be able to solve a complicated situation by himself or only keep complaining depends on three factors: from the strength of one's personality, from the biological state of his body and psyche, and from the social support. When poverty is analysed the latter factor seems to be the most urgent one. In order that a person could develop and realise himself he has to feel support already from childhood, and the motivation that his efforts are being appreciated. Initially, the person expects this support from the family, friends, but in the adult age – from the whole society. As indicated by G. Ancāne (Ancane 2001), “during the difficult time of changes these who really make efforts to work lack support... There is not much sense investing state money in those who do not believe that they can do something, since the problem of inner disbelief cannot be overcome only by money.” People, who really wish to get out of poverty and are ready to work with themselves to this end, are the ones who need state support. As pointed out by M. Lindholm (Lindholm 2011), in order to make changes, a person should make double efforts – on the one hand, he must overcome the mind's inclination towards poverty, and on the other hand – fear from richness. The mind should be cleared from all constructs that comply with poverty and disagree to richness.

Conclusions

1. People's relations with money, or monetary relations, are characterised by certain invariability, they are extremely complicated and multi-layered; often they are irrational and at times – in contradiction with any economic axioms.
2. The need for money is a quasi-need that helps to satisfy a number of other needs including material, social and spiritual ones. One can distinguish between the cognitive, emotional and behavioural components in monetary relations. The fact whether they are harmonious or disharmonious can be realised judging by person's statements expressed about money.
3. Money can be as a real, sacral, moral, as well as a symbolic meaning. For a person, money can be the means for obtaining something, or as drugs that affect him even on a neurochemical level.
4. Human relations with money are affected by several unconscious and conscious motives, sex, character accentuation, internality, intellect and knowledge, emotionality, previous experience and notions about one's future, stereotypes and prejudices dominating in society. The character of these relations depends on the overall personality, and therefore, it is difficult to be changed.
5. In human relations with money four behavioural models can be distinguished depending on the balance between “giving and receiving”.
6. Harmonious relations imply having one's attitude towards money as a means instead of the goal itself, where the motive of earning and accumulating money agrees with the motive of self-realisation and creativity.
7. The following monetary relations lead to material poverty and frustration:

- Ideology of a needy person, even pride in one's poverty and contemptuous attitude towards the wealthier ones, which also prevents the person himself from becoming prosperous;
- Fear from risk, responsibility, or choice to improve one's financial situation;
- Inability to realistically evaluate one's resources and potentialities, inability to plan one's budget;
- Lack of ability to give, to share with others, to grant, as well as to receive, accumulate and maintain the things one owns;

In order to evade "inheritance of poverty" and transfer of the dysfunctional model of monetary relations from generation to generation, well-organised work with and psychological support to the needy family are indispensable. The social situation should be formed in such a way that the family wanted to live otherwise than the previous generations had, should wish for changes in their situation instead of living only from state allowances, i.e. at other people's expense. A person should be taught also at school how to make constructive monetary relations.

Recommendations for improvement of the situation

Analysing human relations with money and the psychological aspects of poverty the author of this paper offers the following recommendations:

1. In order that granting benefits were more effective, petitioners for benefits should be made to elaborate, with specialists' assistance, the plan for their development and activity (similarly as Leninist tests were done at school in the past), but benefits should be paid only in case the plan is being/has fulfilled;
2. It should be taught to make use of one's money expediently, invest it in economically profitable projects, raise the motivation for achievements, decrease the fear to take the risk, raise the ambitions. However, it is important to note that it is possible to teach something only to the one who is ready to learn;
3. The mind should be "cleared" from wrong attitude towards money – only in this case it is possible to create a new reality. Since the poor do not see other life than only their own poverty, it is essential to facilitate that they get to know other way of life so that the wish arises to change something. But in order to change the situation, at the beginning they are to be taught to see their own poverty and believe that it is possible to live otherwise.
4. A psychological mind training is necessary to overcome the inclination to be poor and overcome the fear to be rich; to bear other people's attention and increase its amount; one should practice appearing before the audience and also the training of communication should be offered – people are to be taught to give and receive attention;
5. In psychotherapy it is advisable to work with the part of "Ego" that supports poverty, or to change the irrational convictions in regard of money, during the therapy process the transformation of person's thinking from external to internal one shall be stimulated, so that people stop blaming others but "take their fate into their own hands";

6. Under the guidance of specialists those people's ability to adapt to life's changes should be trained, also flexibility in their thinking, and success stories in life should be reminded so they start believing that success can be also in the future;
7. On the state level, salaries should be reviewed according to the principle: the greater is an individual's competence, responsibility and level of professional risk, the larger should be remuneration. Otherwise an inevitable thing will be fast professional burning out, negligence and withdrawal from one's professional sphere. If a person invests much without requiring the reward for it, after some time others start to take advantage of him, with this behaviour he spoils others, facilitating infantile parasiting behaviour. In order to reduce poverty psychology in the future it is essential to teach children healthy relations with money already at school.

References

- Ancane G. (2011) *Atstumto latviesu nabadziba un no galvas pustosa zivs*. (In Latvian) Available: http://www.politika.lv/temas/sabiedribas_integracija/3849/ (accessed 22.10.2012.)
- Beitnere D. (2003) *Pasreference latviesu kulturas paradigma (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi lidz musdienam)/Disertacija*. LU. (In Latvian) Available: http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom.pdf (accessed 22.10.2012.)
- Besson J., Brault Y. (1991) Le cercle psycho-organique. *Manuel d'enseignement de l'EFAPO*, tome 1. Paris: EFAPO, pp. 31–86.
- Boyesen P. (1993) *Pour qui je me reveille le matin*. Paris: ADIRE-EFAPO.
- Danilane L. (2005) Nauda – vara vai briviba? (In Latvian) *Psihologija mums*, No. 5, pp. 54–55.
- Deneika O.S. (2000) *Ekonomicheskaia psikhologija*. (In Russian) SPb: SPb un-t.
- Dewitte S. (2006) Money and the autonomy instinct. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29., pp. 184–185.
- Dobelniece S. (2000) Nabadzibas kulturas veidosanas Latvija. (In Latvian) *LU Zinatniskie raksti*, 629. sej., pp. 195–202.
- Dmitrevskaia N. (2000) Obshchie problemy psikhologii deneg. (In Russian) *Ekonomicheskaia psikhologija* (pod red. I.V. Andreeva). SPb: Piter.
- Eiropas Komisija (2009) *Eiroparometra petijums par nabadzibu un socialo atstumtibu*. (In Latvian) Available: http://ec.europa.eu/employment_social/2010againstpoverty/extranet/Eurobarometre_091216_LV.pdf (accessed 22.10.2012.)
- Enin V. (2007) Vliianie obraza deneg na ekonomicheskoe povedenie v iunosheskom vozraste. (In Russian) *Trudy II mezhdunarodnoi nauchnoi internet-konferentsii "Professional'noe samosoznanie i ekonomicheskoe povedenie lichnosti" ianvar'-maii 2007*. Omsk, pp. 19–33.
- Fen'ko A. (2005) Liudi i den'gi: ocherki psikhologii potrebleniia. (In Russian) M.: Klass.
- Ferkham A., Argail M. (2005) *Den'gi. Psikhologija deneg i finansovogo povedeniia*. (In Russian) SPb.: praim – EVROZNAK.
- Fromm E. (1993) *Psikhoanaliz i etika*. (In Russian) M.: Respublika.

- Grava E., Stoligvo L. (2010) Nauda – personiska psihologiska katastrofa? *Psihologija Mums*, No. 3, pp. 34–43. (In Latvian)
- Golubeva E. (2009) Otnoshenie k den'gam u liudei s raznym urovnem dokhodov. (In Russian) *Trudy III mezhdunarodnoi nauchnoi internet-konferentsii mart-iiun' 2009*. Omsk, pp. 125–139.
- Jirgena S. (1999) *Jauniesu pasizjuta un adiktivas uzvedibas izvele*. Disertacija LU. (In Latvian)
- Jirgena S. (2006) *Jauniesi un adiktiva uzvediba*. R. Drukatava. (In Latvian)
- Juriaanse A. (2007) *Sintezes filozofija*. R.: Vara Viksna. (In Latvian)
- Kliuchnikov S. (2010) *Mify i pravda o den'gakh*. (In Russian) Available: www.kluchnikov.ru/moi-statyi/biznes-dengi-uspeh.html?start=60 (accessed 22.10.2012.)
- Kliuchnikov S. (2008) *Den'gi v sashei zhizni: Nacional'nyi praktikum bogatstva*. M.: Ardis. (In Russian)
- Kniffin K.M. (2006) Show me the status: Money as a kind of currency. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29, pp. 188–189.
- Landmane D. (2008) Nabadzibas atribucija un attieksme pret trucigajiem. *Latvijas Universitates raksti: Psihologija*, No. 729, pp. 17–27. (In Latvian)
- Lea S. (1987) *The Individual in the Economy*. N.Y.: Cambridge University Press.
- Lea S., Websley P. (2006) Money as tool, money as drug: the biological psychology of a strong incentive. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29, pp. 161–209.
- Lewis O. (1968) *The Culture of Poverty. On Understanding Poverty: Perspectives From the Social Sciences*. New York: Basic Books.
- Lilienfelde A. (2006) Nauda ir tilts uz merki: saruna ar sociologijas doktoru Dagmaru Beitneri. *Psihologijas pasaule*. No. 7, pp. 16–21. (In Latvian)
- Lindkholm M. (2011) *Anatomiia gluposti*. SPb.: David. (In Russian)
- Litaunieks K. (2011) Izvairisanas no nodoklu nomaksas ka socialas deviacijas izpausme Latvija. (In Latvian) *Socialo Zinatnu Vestnesis*, Vol. 13, No. 2, pp. 22–44.
- Markman A.B., Blok S., Dennis J., Goldwater M., Kim K., Laux J., Narvaez L., Rein J. (2006) Money and motivational activation. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29, p. 190.
- Mensikovs V. (2002) Finansu sociologija: dazi teoretiskie un praktiskie aspekti. (In Latvian) *Finansu sociologija: problemas un to risinasana*. DU: Saule, pp. 7–32.
- Mihailova S., Mihailovs I.J. (2009) Socialais atbalsts berniem: NVO darbības pieredzes analīze. *RSU Zinatniskie raksti*. R.: RSU, pp. 68–74. (In Latvian)
- Morozova M. (2011) *Psikhologiiia bogatstva i bednosti*. (In Russian) Available: <http://www.sunhome.ru/psychology/1926/p2> (accessed 22.10.2012.)
- Novikova V., Erina S. (1999) *Liudi i den'gi*. Iaroslavl': IarGU. (In Russian)
- Poltavskaja M., Kozlova S., Sonina M. (2009) Rol' deneg v sovremennom obshchestve v otseenke starshe-klassnikov (social'no-ekonomicheskii aspekt). (In Russian) *Trudy III mezhdunarodnoi internet-konferentsii mart-iiun' 2009 Omsk*, pp. 24–41.
- Silina Z. (2003) Izvele but bagatam: ar psihoterapeitu, psihologu Ansi Jurgi Stabingi sarunajas Zane Silina. (In Latvian) *Psihologijas pasaule*. No. 7, pp. 15–18.
- Stanovich K.E. (2006) Memetics and money. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29, pp. 194–195.
- Semenov M. (2004) *Osobennosti odnosbeniia k den'gam liudei s raznym urovnem lichnostnoi zrelosti*. Dissertaciia. Iaroslavl': IarGU. (In Russian)

- Stepanov S. (2012) *Psikhologija bednosti*. (In Russian) Available: <http://lordtime.com.ua/prefix31/8.html> (accessed 22.10.2012.)
- Tabuns A. (2008) Iemacita bezpalidziba. (In Latvian) Available: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/article.php?id=21631107> (accessed 22.10.2012.)
- Tisenkopfs T. (2010) Individa atbildiba: krizes izaicinajums sodienas Latvija. *Sociologija Latvija*, R.: LU Akademiskais apgads, pp. 361–378. (In Latvian)
- Turner K., Lehning A. (2007) Psychological Theories of Poverty. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 16, pp. 57–72.
- Vilks A. (2010) Krize sabiedriba – sociala deviacija vai norma? *RSU Zinātniskie raksti 2009*, 2 sēj. R.: RSU, pp. 130–136. (In Latvian)
- Vindule I. (2003) Naudas vara ir ierobežota: ar psihologi Ilzi Veitneri sarunajas Ilona Vindule. *Psihologijas pasaule*. No. 7, pp. 12–14. (In Latvian)
- Zhikharev K. (2010) *Bednost' – eto oshibka, bolezn' ili prestuplenie?* (In Russian) Available: <http://www.ves.lv/article/136839> (accessed 22.10.2012.)
- Zhuravlev A., Drobysheva T. (2009) Predstavleniia mladshikh shkol'nikov o beednikh I bogatikh: metodologija issledovaniia. *Vestnik prakticheskoi psikhologii obrazovaniia*, No. 2, pp. 33–39. (In Russian)
- Zhuravlev A., Kupreichenko A. (2003) *Nravstvenno-psikhologicheskaiiaa reguliatsiia ekonomicheskoi aktivnosti*. M.: Institut psikhologii RAN. (In Russian)

Kopsavilkums

Sandra Mihailova

Nabadziba un nauda: psiholoģisks skatījums

Šī raksta pamatmērķis ir parādīt naudas problēmu psiholoģiskos aspektus, analizējot tieši psiholoģiskos cēloņus, kas noved pie nabadzības. Analizējot literatūru un dažādas nabadzības teorijas, rakstā tiek meklēti iemesli, kas veicina disfunkcionālas attiecības ar naudu un tādējādi arī nabadzību. Tajā ir apkopoti vairāku psihologu un psihoterapeitu viedokļi par naudas problēmu cēloņiem un iemesliem, par cilvēka uzvedības un izvēles determinantēm. Rakstā tiek analizēts, kādas mēdz būt cilvēku attiecības ar naudu un meklētas atbildes uz jautājumu – kā neveicināt “nabadzības pārmantojamību”, lai disfunkcionālais monetāro attiecību modelis netiktu nodots no paaudzes uz paaudzi. Šajā rakstā tiek analizēts, kā disfunkcionālas vai psiholoģiski nepareizas attiecības ar naudu (naudas attiecības) noved pie vilšanās un veicina materiālo nabadzību. Autore piedāvā savu skatījumu par konstruktīvām un destruktīvām monetārām attiecībām, tiek meklēta atbilde kā mainīt šīs attiecības no destruktīvām uz konstruktīvām. Raksta autore ir izstrādājusi savu modeli cilvēku monetārai uzvedībai, izdalot četras uzvedības grupas, norādot uz šo grupu īpašībām un problēmām, ar kurām nākas sastapties katras grupas pārstāvjiem. Raksta beigās ir piedāvātās rekomendācijas nabadzības novēršanai Latvijā.

Резюме

Сандра Михайлова

Бедность и деньги: психологический аспект

Основная цель данной работы — показать психологические аспекты проблем с деньгами, анализируя психологические причины, которые приводят к бедности. Анализируя научную литературу и различные теории бедности, в статье идет поиск тех причин, которые способствуют дисфункциональным отношениям с деньгами и, следовательно, бедности. Поэтому в статье обобщены мнения и взгляды ряда психологов и психотерапевтов на причины денежных проблем, на причины поведения человека, а также факторы, определяющие выбор. В статье показывается, какими бывают отношения людей с деньгами, и делается попытка ответить на вопрос — как прекратить “наследование бедности”, чтобы неблагополучные отношения к деньгам не передавались из поколения в поколение. В статье рассматривается, как психологически неправильное отношение к деньгам приводит к разочарованию и материальной бедности. Автор предлагает свое видение конструктивных и деструктивных денежных отношений, ища ответ, как изменить отношения к деньгам от деструктивных к конструктивным. Автор разработала свою собственную денежную модель поведения человека, выделяя четыре поведенческие группы, и указывая на те качества и проблемы, которые возникают в каждой группе. В конце статьи разработаны рекомендации по предотвращению бедности в Латвии.

Santa Vorone

LATVIJAS STUDENTU PSIHOSOCIĀLĀS LABKLĀJĪBAS MODEĻA ĪPATNĪBAS LATGALES REĢIONĀ

Pētījumā tiek analizēts labklājības koncepts mūsdienu pozitīvās psiholoģijas teorijās un empīriskajos pētījumos, saistot to ar sociāldemogrāfiskajiem faktoriem. Līdz ar pozitīvās psiholoģijas attīstību, jēdziens “labklājība” ir ieguvis savu nozīmi arī psiholoģijas zinātnē, paplašinot to ārpus ekonomiskās labklājības apraksta robežām. Pētījuma aktualitāti nosaka fakts, ka Latvijā labklājības rādītāji krasi svārstās, mainoties ekonomiskajai situācijai, tādējādi labklājības pētījumi ir ļoti nozīmīgi (Eiropas Komisijas pētījumi 2008–2011; Prosperity Index 2010, 2011). Ņemot vērā, kāds pašreiz valstī ir labklājības līmenis un to, ka sabiedrībā jūtas negatīvas ekspektācijas saistībā ar krīzi un pesimismu, jaunatnei un pieaugušajiem, kuri ir sociālekonomiski aktīvi, ir bažas par savām tagadnes un nākotnes iespējām. Daudzi Latvijas universitāšu studenti paredz bezdarba un zemākas kvalifikācijas darba iespējas pēc absolvēšanas, un tas ietekmē arī viņu studiju procesu. Pētījuma mērķis ir izpētīt subjektīvās, psiholoģiskās un sociālās labklājības dimensijas īpatnības Latvijas studentu vidē saistībā ar dažādiem sociāldemogrāfiskajiem faktoriem. Pētījuma objekts ir studentu psihosociālā labklājības dimensijas. Pētījuma metode ir psiholoģiskā un demogrāfiskā aptauja un matemātiskās statistikas metodes psiholoģijā. Psiholoģisko mainīgo pētīšanai tika pielietotas mērījumu skalas psihosociālās labklājības komponentu mērīšanai. Pētījuma rezultāti uzrāda, ka Latvijas studenti Latgales reģionā vidēji vērtē psihosociālās labklājības dimensijas dzīvē kopumā un samērā labi ir apmierināti ar studiju dzīvi un dažādām dzīves jomām. Studentiem tika konstatēti augsti pozitīvās domāšanas un pozitīvo emociju pieredzes rādītāji, kas norāda, ka tomēr neskatoties uz krīzes dinamiku, studenti sevi noskaņo arī pozitīvai pieredzei. Pētījums parādīja, ka psihosociālās labklājības dimensiju īpatnības un līmenis var atšķirties dažādās demogrāfiskās grupās. Tika konstatēts, ka attiecībā uz studiju veidu un formu, kā arī dzīvi kopmītnēs pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības visās labklājības dimensijās, bet visvairāk subjektīvās labklājības dimensijā.

Atslēgas vārdi: subjektīvā labklājība, psiholoģiskā labklājība, sociālā labklājība, psihosociālā labklājība.

Ievads

Labklājības pētījumi ir kļuvuši aktuāli saistībā ar sociālekonomiskajiem notikumiem pasaulē un Latvijā. Šim tematam it īpaši ir pievērsušies socioloģijas un ekonomiskās jomas pārstāvji, kā arī pēdējā desmitgadē šis temats plaši tiek pētīts mūsdienu psiholoģijas jaunajā izpētes virzienā, ko dēvē par pozitīvo psiholoģiju.

Pozitīvās psiholoģijas joma pēta stāvokļus un procesus, kas sekmē cilvēku, grupu vai institūciju veselīgu vai optimālu funkcionēšanu (Gable, Haidt 2005).

Pastāv dažādi pētījumu virzieni *labklājības* jomas pētīšanas vēsturē. Diahroniskā aspektā labklājības jēdziena rašanās vēsture pozitīvajā psiholoģijā tika zinātniski pamatota 20. gadsimtā, taču tā pirmsākumi ir meklējami filozofijas vēsturē. Jau kopš antīkajiem laikiem filozofijā tiek analizēta pozitīvisma ideja (Sokrāts, Aristips, Platons, Demokrits, Aristotelis, Epikūrs, u.c.), kā arī tā ir pētīta tālākajos vēsturiskajos etapos līdz mūsdienu filozofijai. Ieguldījumu pozitīvās psiholoģijas evolūcijā ir devuši

sociologi, kas pētīja dzīves kvalitāti un veica pētījumus, lai noteiktu to, kā demogrāfiski faktori, tādi kā ienākumi un laulība, ietekmē subjektīvo labklājības izjūtu (piemēram, Bradburn 1969, Andrews, Withey 1976, Campbell u.c. 1976; Diener u.c. 2003). Subjektīvās labklājības pētījumi radās vēlīnajos 20. gs. piecdesmitajos gados, kad tika meklēti derīgi dzīves kvalitātes rādītāji, lai noteiktu sociālās izmaiņas un uzlabotu sociālo politiku (Land 1975; Keyes u.c. 2002). Respektīvi, ieguldījumu labklājības psiholoģiskās pieejas attīstībā deva arī ekonomistu pētījumi ASV 20. gs. 60. gados, kad valsti skāra ekonomiskā krīze (Keyes u.c. 2002). Būtisku ieguldījumu pozitīvās psiholoģijas attīstībā ir devusi arī 20. gadsimta humānistiskā psiholoģija, kad humānisti un personālisti radīja daudzas jaunas personības teorijas (Jung 1933; Roger 1961; Maslow 1968; Allport 1955 u.c.), kas galarezultātā attīstīja pozitīvās izpētes aspektu psiholoģijā, akcentējot personības pozitīvu optimālo pieredzi un funkcionēšanu. Un visbeidzot jāatzīmē veselības un medicīnas jomas un veselības psiholoģijas pārstāvju pētījumi attiecībā uz garīgo labklājību vai veselības veicināšanu (Jahoda 1958; Cowen 1991) un slimību profilaksi (Cowen u.c. 1967), kas akcentēja arī labklājības nozīmi subjektīvā un objektīvā aspektā, saistot to ar individuālo vai publisko veselības psiholoģijas jomu. Pozitīvās psiholoģijas kā zinātniskās metodoloģiskās pieejas pirmsākumi meklējami ASV 20. gs. 80. gados, kad Ārgails (Argyle 1987) radīja jēdzienu "*laimes psiholoģija*", kā arī tika pētīta apmierinātība ar dzīvi, kad psiholoģiskie pētījumi un prakse tika tuvināti pozitīvo dzīves aspektu izpētei, nevis klīniskām problēmām.

Pozitīvās psiholoģijas izpētes lauks ir ļoti plašs, un tā ir saistīta ar daudziem psiholoģiskiem fenomeniem un jēdzieniem, kas tiek konceptuāli izstrādāti daudzu mūsdienu zinātnieku pozitīvās psiholoģijas teorijās, ko aprobē ar pētījumiem, nosakot arī, kā dažādi faktori, mainīgie ietekmē labklājības saturu, dimensijas un tml. Aktuāla ir arī pētnieciskā pieeja, kad tiek pētīti psiholoģiskie vai subjektīvie labklājības komponenti saistībā ar sociālekonomisko vidi, tās faktoriem. Pozitīvās psiholoģijas pētnieki ir pētījuši dažādu demogrāfisko kategoriju un labklājības salīdzinājumu, it īpaši apskatot tādus demogrāfiskos mainīgos kā dzimums (Haller, Hadler, 2006), vecums (Mayers, Diener 1995), izglītība (Ryff u.c. 2002), ienākumu līmenis (Diener, Oishi 2000), attiecības (Ryan, Deci 2001) u.c.

Vispārīgi rezumējot, var atzīmēt, ka empīriski pozitīvā psiholoģija pēta tādas jomas kā labklājība, plūsma (flow), cilvēka stiprās puses, radošās spējas, gudrība (viedums), psihiskā veselība, kā arī pozitīvi veidoto grupu un organizāciju pazīmes (Bonivell 2006). Zēligmans un Čikzentmihiji uzskata, ka pozitīvās psiholoģijas konceptu veido trīs komponenti: subjektīvā labklājība, individuālās personības iezīmes un pozitīva atbalsta institūcijas – citi cilvēki, sabiedrība, kultūra, ekonomika un politika (Seligman, Csikszentmihalyi 2000).

Dzīves sarežģītības dēļ, kurā jāiekļaujas indivīdam, no paaudzes uz paaudzi palielinās nododamo zināšanu, prasmju un iemaņu apjoms, mūsdienu pasaulē norit pat vērtību pārvērtēšana, tādējādi ir iespējamas izmaiņas dzīves izjūtā, bet to nodošanas formas tiek diferencētas un specializētas. Tas rada interesi izpētīt tieši studentu kā jaunās paaudzes labklājības komponentes un līmeni psihosociālā kontekstā saistībā ar ikdienas un akadēmiskās dzīves izjūtu. Gan statistiska, gan gadījumu evidence norāda arī uz emocionālo un lojalitātes saišu saraušanu ar Latvijas valsti, no tās

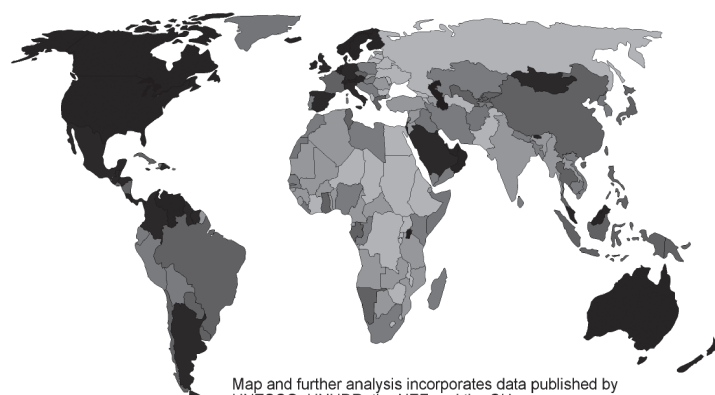
aizbraucot, kas arvien kļūst par aktuālu jautājumu mūsdienu jaunatnei. Kārtējais migrācijas vilnis ir neizbēgams, kas it īpaši ir aktuāli Latgales reģionam. Finansējuma modeļu maiņa, it īpaši veselības un izglītības sfērās, kritiski ietekmē līdz šim stabilās profesijas. Rodas nepieciešamība izpētīt psihosociālās labklājības dimensiju satura īpatnības saistībā ar jauno paaudzi, kura ir sociālekonomiski aktīva, un noteikt faktorus, kas atspoguļo mūsu sabiedrības labklājības pozitīvās un negatīvās perspektīvas kopumā.

Sociālais psihologs Vaits (White 2007) ir pētījis subjektīvo labklājību pasaules kontekstā. Vaits apvienoja vairāk nekā 100 pētījumu datus par 80.000 cilvēku visā pasaulē, lai novērtētu valstu "subjektīvo labklājību" – attiecīgi pētījumā tika konstatēts, ka subjektīvā labklājībā korelē visizteiktāk ar veselības, labklājības un pamatzglītības pieejamību, pārticību u.c. (1. attēlā ir atspoguļots Latvijas subjektīvās labklājības līmenis pasaules kontekstā).

1. attēls

Subjektīvās labklājības globālā projekcija

A Global Projection of Subjective Well-being

Map and further analysis incorporates data published by UNESCO, UNHDR, the NEF and the CIA.

High SWB - - - - Low SWB

Avots: White 2007

Labklājības jēdziena teorētiska analīze

Viens no galvenajiem pozitīvās psiholoģijas izpētes jautājumiem ir labklājība (Well – being), ko vairāk aplūko kā subjektīvo labklājību (Diener 1984), psiholoģisko labklājību (Ryff 1995) un sociālo labklājību (Keys 1998), kā arī mūsdienās rodas jaunas pētījuma pieejas šī koncepta definēšanā, piemēram, psihosociālā labklājība (Negovan 2010) vai arī Latvijā – jēdziens *labizjūta* (Svence u.c. 2010). Pozitīvās psiholoģijas pārstāvjiem vēl joprojām ir neskaidrības attiecībā uz to, kā definēt labklājību pozitīvās psiholoģijas aspektā. Pozitīvās psiholoģijas pārstāvji vēl joprojām, arī pēc

četriem Eiropas pozitīvās psiholoģijas kongresiem pamatjēdzienu *labklājība* (*well-being*) skata kā kompleksu, sastāvošu no vairākiem rādītājiem. Jau pēc būtības šis fenomens savas subjektivitātes dēļ ir strīdīgs (Boniwell 2009). Terminam *labklājība* zinātniskajā literatūrā ir plaša pielietojamība, tāpēc nav vienotas definīcijas. Bieži vien ar šo jēdzienu saprot pēc savas nozīmes tuvus, bet ne identiskus jēdzienus. Dīners (Diener u.c. 2005) – viens no galvenajiem pētniekiem, kurš raksta par labklājības jautājumu psiholoģijā – apkopo, ka subjektīvā labklājība (SWB) attiecināma uz dažādu veidu vērtējumiem / spriedumiem, gan pozitīviem, gan negatīviem, ko cilvēki izdara par savu dzīvi. Tas ietver *reflektīvus*, kognitīvus spriedumus, tādus kā apmierinātība ar dzīvi un apmierinātība ar darbu, intereses un iesaiste, arī afektīvas reakcijas uz dzīves notikumiem, tādas kā prieks un skumjas, tā padarot subjektīvo labklājību kā visaptverošu jēdzienu pār daudziem spriedumiem, ko cilvēki izdara par savu dzīvi, notikumiem, kas notiek ar viņiem, viņu ķermeņiem un prātiem, un apstākļiem, kuros viņi dzīvo (Diener u.c. 2005). Citi autori (Ryff, Keyes 1995; Waterman 1993; Ryan, Deci 2001) ir attīstījuši teorijas un mērinstrumentus, kas apraksta cilvēka subjektīvos spriedumus par viņa labklājību vairāk pozitīvās funkcionēšanas terminos, nosaucot to par psiholoģisko labklājību.

Pieejas labklājības izpētē

Lielākā daļa labklājības pētījumu, kas veikti pozitīvajā psiholoģijā pēdējās dekādēs, var tikt iedalīti trīs galvenajās pētīšanas pieejās, kur katra no tām definē komponentes, kas atspoguļo cilvēka labklājību atšķirīgos veidos. Riens un Disi (2001) integrējošais apskats organizēja labklājības “lauku” divās plašās tradīcijās: viena, kas saistīta ar laimi (hedoniskā labklājība), un otra, kas saistīta ar cilvēka potenciālu (eidemoniskā labklājība) (Keyes u.c. 2002). Daži pētnieki mēģina kombinēt gan labklājības hedoniskos, gan eidemoniskos aspektus, tādējādi radot trešo – holistisko – pieeju labklājības izpētei. 2. attēlā ir pieejama labklājības izpētes pieeju shēma.

Hedoniskā pieeja. Hedoniskā pieeja konceptualizē un definē labklājību laimes, baudas klātbūtnes un sāpju neesamības terminos un tiek atspoguļota subjektīvās labklājības (SWB) izpētes virzienā (Bradburn 1969; Diener 1984; Diener u.c. 1984). Praksē subjektīvā labklājība ir vairāk zinātnisks termins, kas apzīmē to, ko cilvēki parasti saprot ar laimi, pat ja subjektīvās labklājības izpēte primāri balstās uz vispārīgiem pašnovērtējumiem, to var dažādi kritizēt (Seligman, Csikszentmihalyi 2000).

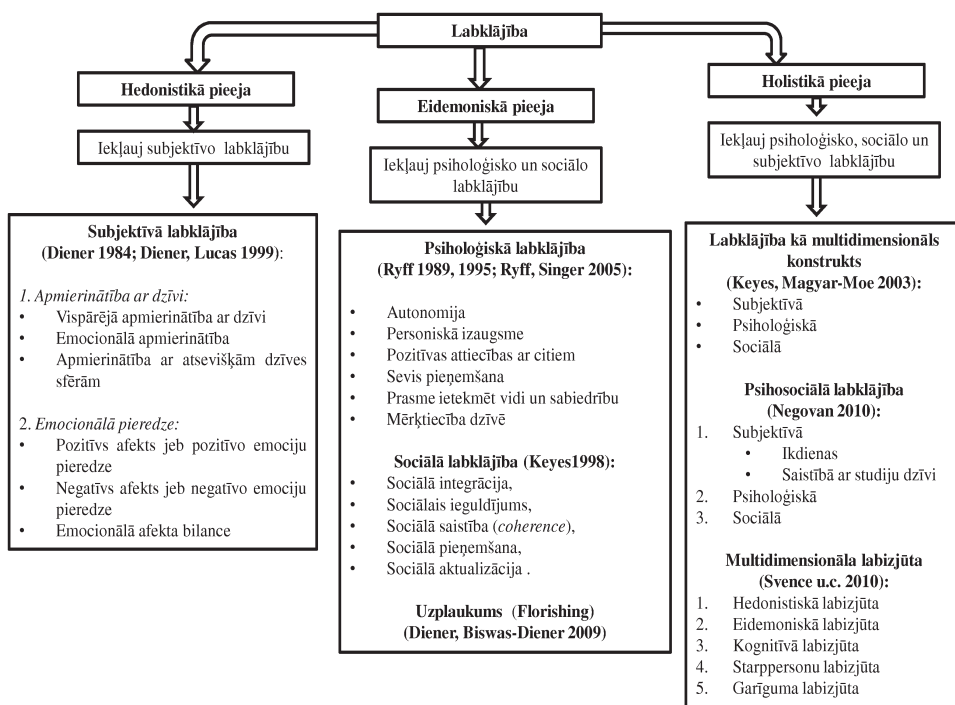
Eidemoniskā pieeja. Eidemoniskā pieeja pielīdzina labklājību cilvēka potenciālam, kurš, ja tiek realizēts, optimāli funkcionē cilvēka dzīvē (Diener 1985; Ryan, Deci 2001; Negovan 2010). Šī tradīcija tiek atspoguļota galvenokārt psiholoģiskās labklājības (Ryff 1989) un sociālās labklājības (Keyes 1998) virzienā, kas parāda to, cik labi pēc cilvēku domām viņi funkcionē dzīvē (Keyes 2006). Rifa (1989) ierosināja psiholoģiskās labklājības konceptu aplūkot kā multidimensionālu konstrukt, kas sastāv no sešām dažādām šķautnēm: a) pozitīva attieksme pret sevi; b) apmierinošas attiecības ar citiem; c) neatkarība un pašnoteikšanās; d) vides pārvaldīšanas sajūta e) mērķtiecīguma sajūta dzīvē; f) nepārtrauktas personiskās attīstības izjūta. Citi autori (Keyes,

Magyar-Moe 2003) raksta, ka sociālā labklājība parāda, pirmkārt, publisku fenomenu, kas fokusējas uz sociāliem uzdevumiem, ar kuriem jāsaskaras pieaugušajiem viņu sociālajās struktūrās un sabiedrībās. C. Keyes (1998) attīstīja vairākas sociālās labklājības dimensijas: sociālā integrācija, sociālais ieguldījums, sociālā saistība (*coherence*), sociālā pieņemšana un sociālā aktualizācija, un šie pieci elementi kopā norāda, līdz kādam līmenim indivīdi funkcionē labi savās sociālajās vidēs.

2. attēls

Labklājības (well – being) saturs un metodoloģiskās izpētes pieejas

Avots: autores izveidots.

Holistiskā pieeja. Mūsdienu literatūrā (piemēram, Keyes, Magyar-Moe 2003) ir atbalsts idejai, ka labklājība ir multidimensionāls konstrukts, kas ietver sevī līdz pat trim dimensijām: subjektīvo, psiholoģisko un sociālo; šīs dimensijas patiesībā atšķir trīs vispārīgās labklājības formas vai līmeņus (Negovan 2010). Arī Latvijā pētnieki (piemēram, Svence u.c. 2010) ir izveidojuši pieeju un pētīšanas instrumentu labklājības izpētei, kas ietver vairākas pieejas labklājībai, kas atrodamas iepriekšējos pētījumos pasaulē. Modelis, ko piedāvā G. Svence, M. Majors un L. Majore (2010) ietver ne tikai hedoniskos un eidemoniskos labklājības aspektus, bet arī apraksta labklājību kognitīvos, starppersonu un transcendentālajos aspektos.

Psihosociālās labklājības izpētes metodoloģija

Rakstā tiek pētīts psihosociālās labklājības modeļa saturs un īpatnības. Šajā pētījumā tiek izmantotas vairākas pieejas labklājības izpētē, un uz šī modeļa bāzes tika izstrādāta diagnostiskā pētījuma programma, kas iekļauj: hedonistisko pieeju – subjektīvo labklājību, eidemonisko pieeju – psiholoģisko labklājību, holistisko pieeju – psihosociālo labklājību.

Pētījumā tika izstrādāta diagnostiskā programma Latvijas studentu psihosociālās labklājības izpētei, tika veikta arī mērinstrumentu adaptācijas procedūrā, lai novērtētu adaptēto metožu apgalvojumu darbību, validitāti, ticamību.

Pētījuma mērķis: izpētīt Latvijas studentu psihosociālās labklājības dimensijas, līmeni un īpatnības un to atšķirības dažādos demogrāfiskos rādītājos Latgales reģionā.

Pētījuma jautājumi:

- Kāds ir Latvijas studentu izlases labklājības dimensiju saturs un līmenis Latgales reģionā?
- Vai pastāv atšķirības starp Latvijas studentu izlases labklājības dimensijām, ņemot vērā dažādus sociāldemogrāfiskus faktoros – dzimumu, tautību, attiecību statusu, studiju veidu (pilna un nepilna laika studijas), stipendiju, ģimenes statusu, dzīvesvietu, studiju finansēšanas veidu, reliģiju Latgales reģionā?

Pētījuma metodes: aptauja, kvantitatīvā analīze – frekvenču analīze, kriteriālā analīze, faktoranalīze, korelāciju analīze, Kronbaha alfa.

Pētījuma objekts: psihosociālās labklājības dimensijas.

Pētījuma metodikas:

1. Uzplaukuma skala (Flourishing Scale (FS)) (Diener, Biswas-Diener 2009), kura atspoguļo psiholoģiskās labklājības saturu, sākot ar pozitīvām attiecībām, līdz kompetences izjutai un mērķim dzīvē (Diener, Biswas-Diener 2009).
2. Pozitīvās un negatīvās pieredzes skala (Scale of Positive and Negative Experience (SPANE)) (Diener, Biswas-Diener 2009).
3. Psihosociālās labklājības aptauja (Negovana 2010) ar 4 apakšskalām: Vispārējā subjektīvā labklājība (SWB), Subjektīvā labklājība saistībā ar studiju dzīvi fakultātē (SWBF), Psiholoģiskā labklājība (USPWB), Sociālā labklājība (USSoWB).
4. Pozitīva domāšana (Positive thinking scale (PTS)) (Diener, Biswas-Diener 2009).
5. Apmierinātības ar dzīvi skala (Satisfaction with Life Scale (SWLS)) (Diener u.c. 1984).
6. Apmierinātības ar dažādām dzīves un studiju jomām. Šī pētījuma autore izstrādātā aptauja ar apgalvojumiem par apmierinātību dzīves un studiju jomām.
7. Demogrāfisko datu aptaujā tika iekļauti šādi parametri: dzimums, vecums, izglītība, tautība, attiecību statuss, ģimenes statuss, materiālās labklājības novērtējums, reliģiskā piederība, nodarbošanās, dzīvesvieta, studiju veids un forma.

Pētījuma bāze: studenti Daugavpils Universitātē.

Pētījuma izlase: 1, 2, 3, 4 studiju gada DU studenti (n = 130), 33 vīrieši un 97 sievietes (M = 25.02, SD = 7.13), vecumā no 18 līdz 50 gadiem, no dažādu fakultāšu pilna un nepilna laika studiju programmām. Datu vākšana – 2011. gads.

Psihosociālās labklājības izpētes rezultātu analīze

Šajā pētījumā tika veikta frekvenču analīze attiecībā uz pētāmo studentu izlasi. Tika noteikti Latvijas studentu izlases frekvenču analīzes validie procenti vairākos rādītājos (skat. 1. tabulu).

1. tabula
Pētāmās Latvijas studentu izlases (n = 130) frekvenču analīzes rezultāti

Rādītāji		N	Validie %	Rādītāji		N	Validie %
Dzimums	Sievietes	97	74,6	Studiju veids	Budžeta	83	63,8
	Vīrieši	33	25,4		Maksas	47	36,2
Vecums (Крайг 2000)	18–19	6	4,6	Stipendija	Ir	12	9,2
	20–40	115	88,5		Nav	118	90,8
	41–60	9	6,9	Studiju forma	Pilna	98	75,4
Reliģiskā piederība	Kristieši	113	86,9		Nepilna	32	24,6
	Citi	7	5,4	Dzīvesvieta	Pilsēta	71	54,6
	Nav reliģijas	10	7,7		Lauki	59	45,4
Tautība	Latvieši	91	70,0	Personiskie ienākumi	Ļoti labi	2	1,5
	Citi	39	30,0		Labi	23	17,7
Reliģiskā aktivitāte	Ļoti aktīva	9	7,6	Vidēji	43	33,1	
	Vidēji aktīva	42	35,3	Zemi	24	18,5	
	Maz iesaistots	52	43,7	Ļoti zemi	11	8,5	
	Neiesaistots	16	13,4	Nav	27	20,8	
Izglītība	Vidējā	77	59,2	Ienākumi ģimenē	Ļoti labi	3	2,3
	Vidējā speciālā	21	16,2		Labi	34	26,4
	Augstākā	32	24,6		Vidēji	72	55,8
Studiju kurss	1	35	26,9	Zemi	16	12,4	
	2	46	35,4	Ļoti zemi	4	3,1	
	3	22	16,9	Kopmītne	Dzīvo	61	46,9
	4	27	20,8		Nedzīvo	69	53,1
Attiecību partneris/-re	Ir partneris	66	50,8	Darbs	Ir	62	47,7
	Nav partnera	64	49,2		Nav	68	52,3
Attiecību statuss	Neprecējies	107	82,3	Bērni	Ir	28	21,5
	Precējies	19	14,6		Nav	102	78,5
	Atraītnis	2	1,5	Ģimenes statuss	Pilna	106	81,5
	Šķirtenis	2	1,5		Nepilna	24	18,5

Avots: autore veikta pētījuma dati.

Pētījumā tika veikta izmantoto metodiku adaptācija, un Kronbaha Alfa rādītāji atspoguļo augstu ticamību (skat. 2. tabulu). Tā kā dotajā pētījumā iekšējās saskaņotības rādītāji attiecībā uz labklājības skalām ir tikpat augsti kā E. Dīnera (Diener 2009) un V. Negovanes (Negovan 2010) pētījumā, tad skalu izmantošana Latvijas pētījumā tiek pieņemta par validu.

2. tabula
Pētījumā pielietoto aptauju un skalu Kronbaha Alfa (Cronbach's Alpha)

Skalas	Valsts izlase		
	Latvija (n=130)	ASV	Rumānija (n=449)
Pozitīvā domāšana (PTS)	$\alpha=0,738$	$\alpha=0,81$ (n=555)	
Apmierinātība ar dzīvi (SWLS)	$\alpha=0,790$	$\alpha=0,767$ (n=250)	
Uzplaukums (FS)	$\alpha=0,762$	$\alpha=0,767$ (n=568)	
Pozitīvo emociju pieredze – SPANE (P)	$\alpha=0,795$	$\alpha=0,795$ (n=572)	
Negatīvo emociju pieredze – SPANE (N)	$\alpha=0,783$	$\alpha=0,774$ (n= 567)	
Emociju pieredzes balanss – SPANE (B)	$\alpha=0,616$	$\alpha=0,88$ (n=566)	
Psihosociālā labklājība – kopīgā (USPSWB)	$\alpha=0,759$		$\alpha=0,880$
Vispārējā subjektīvā labklājība (SWB)	$\alpha=0,787$		$\alpha=0,724$
Subjektīvā labklājība saistībā ar fakultāti (SWBF)	$\alpha=0,893$		$\alpha=0,786$
Psiholoģiskā labklājība (USPWB)	$\alpha=0,824$		$\alpha=0,843$
Sociālā labklājība (USSoWB)	$\alpha=0,887$		$\alpha=0,808$

Avots: autores veiktā pētījuma dati; Diener 2009; Negovan 2010.

Pētījumā tika aprēķināti vidējo rādītāji attiecībā uz labklājības dimensiju līmeni (skat. 3. tabulu).

3. tabula
Studentu (N = 130) labklājības dimensiju kopējie rādītāji

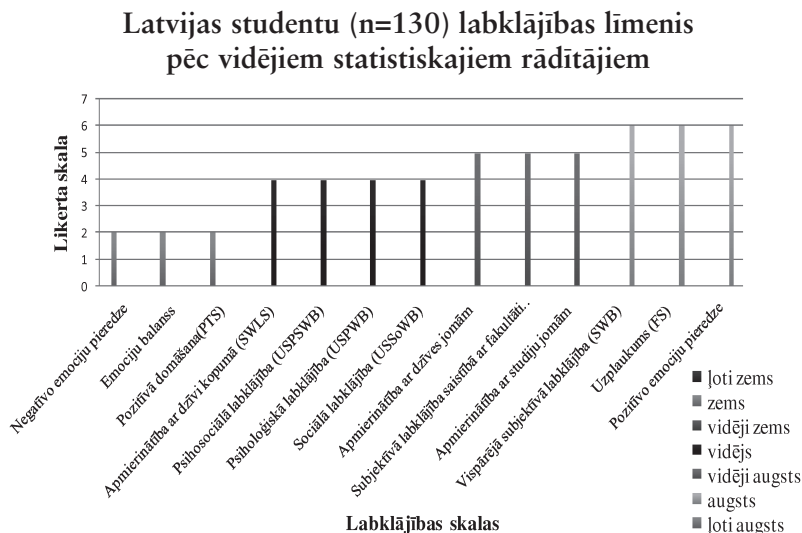
Labklājības dimensijas (skalas)	Min.	Maks.	Vidējais	Stand. novirze	Ekscess	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std. kļūda
Apmierinātība ar dzīves jomām (sum.*)	89,00	193,00	135,04	20,77	-,07	,423
Apmierinātība ar studiju jomām (sum.)	20,00	54,00	37,04	7,68	-,56	,422
Pozitīvo emociju pieredze (sum.)	7	30	23,22	3,99	1,50	,423
Negatīvo emociju pieredze (sum.)	6	27	14,43	4,13	,27	,423
Emociju pieredzes balanss (sum.)	-23	20	-8,79	7,26	1,26	,423
Apmierinātība ar dzīvi (līmenis)	2	7	4,88	1,25	-,63	,423
Pozitīvā domāšana (līmenis)	1	5	4,16	,861	1,12	,422
Psihosociālā labklājība – kopējā (līmenis)	1	3	2,25	,588	-,42	,541
Vispārējā subjektīvā labklājība (sum.)	11	30	21,52	4,05	-,52	,541
Subjektīvā labklājība (fakultāte) (sum.)	5	15	9,99	2,82	-1,03	,541
Psiholoģiskā labklājība (sum.)	10	29	20,91	4,49	-,38	,541
Sociālā labklājība (sum.)	5	23	14,77	4,84	-,83	,541
Uzplaukums (līmenis)	2	7	6,02	,82	5,58	,423

*sum. – summa

Avots: autores veiktā pētījuma dati.

Studentu vidū dominē augsts un vidējs labklājības dimensiju līmenis. Pozitīvā domāšana, uzplaukums un pozitīvā emociju pieredze ir augstā līmenī. Vidējā līmenī ir vispārējā subjektīvā apmierinātība ar dzīvi, savukārt apmierinātībai ar dzīves jomām un studiju jomām ir vidēji augsts līmenis (skat. 3. attēlu).

3. attēls

Avots: autore veiktā pētījuma dati.

Studentu izlasē pēc Manna Vitnija testa rezultātiem tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības labklājības dimensijās šādos rādītājos – dzimums, tautība, attiecību partnera esamība, stipendija, studiju veids, studiju forma, darbs, dzīvesvieta, kopmītne. Savukārt rādītājā *ģimenes statuss* netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības. Tika konstatētas šādas statistiski nozīmīgas atšķirības (U emp. < U krit.) (skat. 4. un 4a. tabulu):

- 1) vīrieši ir apmierinātāki ar dzīves jomām (Mean Rank=60,84 sievietēm un Mean Rank=77,09 vīriešiem) un sievietēm ir izteiktāka negatīvo emociju pieredze (Mean Rank=70,35 sievietēm un Mean Rank=49,44 vīriešiem);
- 2) latviešiem ir raksturīga vairāk izteikta pozitīvo emociju pieredze nekā cittautiešiem (Mean Rank=70,10 latviešiem un Mean Rank=52,78 cittautiešiem);
- 3) apmierinātāki ar dzīves jomām ir tie respondenti, kuriem ir attiecību partneris/-re (Mean Rank=72,54 ir attiecību partneris; Mean Rank=57,10 nav attiecību partneris);
- 4) apmierinātāki ar studiju jomām ir maksas studiju studenti (Mean Rank=60,87 budžeta; Mean Rank=72,20 maksas) un studenti, kuri saņem stipendiju (Mean Rank=95,96 ir stipendija; Mean Rank=62,40 nav stipendijas);
- 5) nepilna laika studenti domā pozitīvāk (Mean Rank=61,57 pilna laika; Mean Rank=77,55 nepilna laika) un ir vairāk apmierināti ar dzīves jomām (Mean Rank=59,75 pilna laika; Mean Rank=80,92 nepilna laika), kā arī ir augstāka pozitīvo emociju pieredze (Mean Rank=62,25, Mean Rank=73,33 nepilna), savukārt negatīvo emociju

- pieredze ir vairāk raksturīga pilna laika studentiem (Mean Rank=70,47^{pilna laika}; Mean Rank= 48,42^{nepilna laika});
- 6) strādājošiem ir augstāka apmierinātība ar dzīvi (Mean Rank=79,94^{strādā}; Mean Rank=51,18^{nestradā}) un pozitīva domāšana (Mean Rank=72,27^{strādā}; Mean Rank=59,32^{nestradā}), savukārt nestrādājošiem apmierinātība ar dzīves jomām ir augstāka (Mean Rank=58,31^{strādā}; Mean Rank=72,06^{nestradā});
- 7) apmierinātāki ar studiju jomām ir tie respondenti, kas dzīvo laukos (Mean Rank=72,59^{lauki}; Mean Rank= 59,61^{pilsēta});
- 8) pozitīva domāšana (Mean Rank=57,07^{dzīvo kopmītne}; Mean Rank=72,95^{nedzīvo kopmītne}), subjektīvā apmierinātība ar dzīvi (Mean Rank=58,11^{dzīvo kopmītne}; Mean Rank=71,18^{nedzīvo kopmītne}) un psiholoģiskā labklājība (Mean Rank=56,43^{dzīvo kopmītne}; Mean Rank=72,69^{nedzīvo kopmītne}), kā arī apmierinātība ar dzīves jomām (Mean Rank=51,96^{dzīvo kopmītne}; Mean Rank=76,70^{nedzīvo kopmītne}) ir augstāka studentiem, kuri nedzīvo universitātes kopmītņē, savukārt studentiem, kuri dzīvo kopmītņē, ir augstāki rādītāji apmierinātībai ar studiju jomām (Mean Rank=82,97^{dzīvo kopmītne}; Mean Rank=50,06^{nedzīvo kopmītne}) un negatīvo emociju pieredzē (Mean Rank=72,21^{dzīvo kopmītne}; Mean Rank=58,53^{nedzīvo kopmītne});
- 9) studenti, kuri ir kristieši, domā pozitīvāk nekā citu konfesiju pārstāvji (Mean Rank_{kristieši}=62,07; Mean Rank_{citi}=35,14).

4. tabula

Kriteriālā analīze Latvijas studentu (n = 130) labklājības dimensijām attiecībā pret sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem

Rādītāji	Apmierinātība ar dzīvi	Uzplaukums	Pozitīva domāšana	Apmierinātība ar studiju jomām	Apmierinātība ar dzīves jomām
Dzimums	U = 1423,5	U = 1476,5	U = 1410,0	U = 1456,0	U = 1185,0*
Tautība	U = 1719,5	U = 1655,5	U = 1487,5	U = 1417,5	U = 1623,5
Attiecību partneris/-re	U = 1959,0	U = 1998,0	U = 1916,0	U = 2042,0	U = 1581,5*
Stipendija	U = 695,0	U = 675,5	U = 680,0	U = 342,5**	U = 667,5
Studiju forma	U = 1847,5	U = 1880,0	U = 1573,5	U = 1179,5***	U = 1588,5
Studiju tips	U = 1509,0	U = 1392,5	U = 1182,5*	U = 885,5***	U = 1042,5**
Darbs	U = 1847,5	U = 1802,0	U = 1688,0*	U = 1662,0*	U = 1151,0***
Ģimenes statuss	U = 1013,5	U = 963,5	U = 1195,5	U = 1264,5	U = 1213,5
Dzīvesvieta	U = 1786,0	U = 1913,0	U = 1738,5	U = 1676,0*	U = 1813,0
Kopmītne	U = 1653,5*	U = 1551,0*	U = 1590,5*	U = 1039,0***	U = 1278,5***
Reliģija	U = 345,5	U = 285,5	U = 218,0*	U = 315,0	U = 300,0

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05; U – Manna – Vitnija U kritērijs

Avots: autores veiktā pētījuma dati.

4a. tabula

**Kriteriālā analīze Latvijas studentu (n = 130) labklājības dimensijām
attiecībā pret sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem**

Rādītāji	Pozitīvo emociju pieredze	Negatīvo emociju pieredze	Emocionālās pieredzes bilance
Dzimums	U = 1582,5	U = 1070,5*	U = 1296,0
Tautība	U = 1264,5*	U = 1565,0	U = 1378,0
Attiecību partneris/-re	U = 1986,5	U = 2076,0	U = 2064,5
Stipendija	U = 655,5	U = 655,0	U = 696,0
Studiju forma	U = 1842,0	U = 1581,0	U = 1628,0
Studiju tips	U = 1285,5	U = 1021,5**	U = 1071,5**
Darbs	U = 2001,5	U = 1718,5	U = 1830,0
Ģimenes statuss	U = 1024,0	U = 1069,5	U = 1036,0
Dzīvesvieta	U = 1924,5	U = 1920,0	U = 1972,0
Kopmītne	U = 2069,5	U = 1634,0*	U = 1808,0
Reliģija	U = 374,0	U = 350,0	U = 349,0

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05; U – Manna – Vitnija U kritērijs

Avots: autore veiktā pētījuma dati.

Pētījuma rezultāti norāda uz to, ka vīrieši kopumā ir apmierinātāki ar dzīves jomām. Savukārt respondenti, kuriem ir attiecību partneris vai partnere, arī ir apmierinātāki ar dzīves jomām, neatkarīgi no vecuma. Latviešiem raksturīga vairāk pozitīvo emociju pieredze. Studenti, kuri saņem stipendiju, ir apmierinātāki ar studiju jomām un fakultātes dzīvi. Nepilna laika studenti pozitīvāk domā, un viņiem ir raksturīgāka pozitīvo emociju pieredze, kā arī augstāka ir apmierinātība ar dzīves jomām nekā pilna laika studentiem. Savukārt pilna laika studentiem ir augstāks psiholoģiskās labklājības līmenis. Strādājošie studenti pozitīvāk domā un ir apmierinātāki ar dzīves jomām. Savukārt studenti, kuriem dzimtā dzīvesvieta ir lauki, ir apmierinātāki ar studiju jomām. Studenti, kuri dzīvo kopmītnē, ir apmierinātāki ar studiju jomām, un kuri nedzīvo kopmītnē, pozitīvāk domā un ir apmierinātāki ar dzīves jomām, un viņiem ir raksturīga augstāka psiholoģiskā un subjektīvā labklājība. Studenti-kristieši pozitīvāk domā.

Psihosociālās labklājības (USPSWB) dimensijām ir konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības šādos rādītājos – stipendija, studiju veids, studiju forma, kopmītne. Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības rādītājos – dzimums, tautība, attiecību partnera/-res esamība, ģimenes statuss, dzīvesvieta (skat. 5. tabulu). Tas norāda, ka šajos rādītājos nav atšķirību psihosociālās labklājības izpausmē. Tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības ($U_{emp.} < U_{krit.}$):

- 1) psihosociālās labklājības kopējais rādītājs un vispārējā subjektīvā labklājība, kā arī subjektīvā labklājība saistībā ar studiju dzīvi augstāka ir budžeta ($Mean Rank_{budžets} > Mean Rank_{maksas}$), pilna laika ($Mean Rank_{pilna} > Mean Rank_{nepilna}$) studentiem un tiem, kas saņem stipendiju ($Mean Rank_{ir\ stipendija} > Mean Rank_{nav\ stipendijas}$);

- 2) studentiem, kuri dzīvo universitātes kopmītnē, ir augstāka vispārējā subjektīvā labklājība ($\text{Mean Rank}_{\text{dzīvo kopmītnē}} > \text{Mean Rank}_{\text{nedzīvo kopmītnē}}$);
- 3) budžeta studiju studentiem ir augstāka psiholoģiskā labklājība ($\text{Mean Rank}_{\text{budžets}} > \text{Mean Rank}_{\text{maksas}}$);
- 4) psihosociālās labklājības dimensiju izpausmes līmenis neatšķiras kristiešiem un citas reliģiskās pārliecības pārstāvjiem.

Konstatētie fakti uzrādīja labklājības dimensijas, kurās ir vizisiteiktāk vērojamas atšķirības, piemēram, tas ir tādos faktoros, kā studiju forma, studiju tips, stipendija un dzīve kopmītnēs. Savukārt labklājības dimensijas, kurās ir vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības vairāk attiecas uz subjektīvo labklājību un mazāk – uz psiholoģisko labklājību. Konstatētais fakts norāda uz to, ka studenti ar dažādu studiju statusu (pilna, nepilna, maksas vai budžeta studijās, kuri saņem un kuri nesaņem stipendiju, kas dzīvo kopmītnē vai citur) ir dažādi vērtē subjektīvo dimensiju.

5. tabula

Kriteriālā analīze Latvijas studentu (n = 130) psihosociālās labklājības dimensijām attiecībā pret sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem

Rādītāji	Psihosociālā labklājība – kopējā	Vispārējā subjektīvā labklājība	Subjektīvā labklājība (fakultāte)	Psiholoģiskā labklājība	Sociālā labklājība
Dzimums	U = 484,5	U = 392,5	U = 473,5	U = 525,0	U = 519,0
Tautība	U = 584,5	U = 474,0	U = 580,0	U = 630,0	U = 608,5
Attiecību partneris/-re	U = 649,0	U = 595,5	U = 667,0	U = 700,0	U = 689,0
Stipendija	U = 81,0*	U = 56,5**	U = 87,5*	U = 91,0	U = 120,0
Studiju forma	U = 497,0*	U = 482,5**	U = 539,0*	U = 538,5*	U = 571,5
Studiju tips	U = 498,0*	U = 473,5*	U = 516,0*	U = 557,0	U = 554,5
Darbs	U = 560,5	U = 525,0	U = 501,5	U = 643,0	U = 607,0
Ģimenes statuss	U = 413,5	U = 418,0	U = 420,0	U = 432,5	U = 400,0
Dzīvesvieta	U = 660,5	U = 536,5	U = 545,0	U = 681,0	U = 702,5
Kopmītne	U = 422,0	U = 314,0*	U = 354,0	U = 493,0	U = 470,0
Reliģija	U = 73,0	U = 82,0	U = 100,0	U = 77,0	U = 83,5

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05; U – Manna – Vitnija U kritērijs

Avots: autores veiktā pētījuma dati.

Studentu izlasē pēc Manna – Vitnija testa rezultātiem tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības labklājības dimensijām šādos rādītājos – dzimums, tautība, attiecību partnera esamība, stipendija, studiju veids, studiju forma, darbs, dzīvesvieta, kopmītne ($U_{\text{emp.}} < U_{\text{krit.}}$), savukārt rādītājā *ģimenes statuss* netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības ($U_{\text{emp.}} > U_{\text{krit.}}$).

Izanalizējot atsevišķi labklājības dimensiju sakarības ar materiālo labklājību, tika konstatēts, ka studentu labklājības dimensijas vairāk ir saistītas ar ienākumiem ģimenē, un šīs korelācijas ir negatīvas (skat. 6. tabulu).

6. tabula

**Korelācija starp labklājības skalām un ienākumiem
Latvijas studentu izlasē (n = 130), Spīrmena koeficients**

Rādītāji	Personiskie ienākumi	Ienākumi ģimenē
Pozitīvā domāšana	-,110	-,222*
Uzplaukums	-,137	-,374**
Apmierinātība ar dzīvi	-,197*	-,420**
Apmierinātība ar dzīves jomām	-,378**	-,313**
Apmierinātība ar studiju jomām	,048	-,099
Psihosociālā labklājība	,192	,051
Subjektīvā labklājība - vispārējā	,144	-,049
Subjektīvā labklājība saistībā ar fakultāti	,221	,168
Psiholoģiskā labklājība	,153	,102
Sociālā labklājība	,176	,083

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Avots: autore veikta pētījuma dati.

Ienākumu līmenis ģimenē ir saistīts ar studentu pozitīvo domāšanu, uzplaukumu un apmierinātību ar dzīves un studiju jomām, jo zemāki ienākumi ģimenē, jo augstāks ir subjektīvās labklājības līmenis, un otrādi. Savukārt studenta personiskie ienākumi ir saistīti ar apmierinātību ar dzīves un studiju jomām, jo zemāki ienākumi ģimenē, jo augstāks ir apmierinātības līmenis, un otrādi (skat. 6. tabulā).

Secinājumi

Latvijas studentu vidū dominē augsts un vidējs labklājības dimensiju līmenis: pozitīvā domāšana, uzplaukums un pozitīvo emociju pieredze ir augstā līmenī; vidējā līmenī – vispārējā subjektīvā apmierinātība ar dzīvi; vidēji augstā līmenī – apmierinātība ar dzīves un studiju jomām. Studentiem konstatētais emociju bilances pieredzes līmenis norāda uz faktu, ka viņi izjūt pozitīvas emocijas, taču ir tendence arī uz negatīvu emociju pieredzi. Psihosociālās labklājības dimensijās Latvijas studenti ir vidēji apmierināti ar universitātes studentu psihosociālo un psiholoģisko labklājību, un augsts līmenis ir vispārīgai subjektīvai labklājībai.

Pētījuma rezultāti norāda uz to, ka vīrieši kopumā ir apmierinātāki ar dzīves jomām. Savukārt respondenti, kuriem ir attiecību partneris vai partnere, arī ir apmierinātāki ar dzīves jomām. Latviešiem raksturīga vairāk pozitīvo emociju pieredze. Studenti, kuri saņem stipendiju, ir apmierinātāki ar studiju jomām un fakultātes dzīvi. Nepilna laika studenti pozitīvāk domā, un viņiem ir raksturīgāka pozitīvo emociju pieredze, kā arī augstāka ir apmierinātība ar dzīves jomām nekā pilna laika studentiem. Savukārt pilna laika studentiem ir augstāks psiholoģiskās un psihosociālās labklājības līmenis, un viņi ir apmierinātāki ar fakultātes dzīvi. Budžeta studentiem ir augstāka psihosociālā labklājība un vispārējā subjektīvā labklājība saistībā ar fakultātes dzīvi.

Strādājošie studenti pozitīvāk domā un ir apmierinātāki ar dzīves jomām. Savukārt studenti, kuriem dzimtā dzīvesvieta ir lauki, ir apmierinātāki ar studiju jomām. Studenti, kuri dzīvo kopmītnē, ir apmierinātāki ar studiju jomām un ar fakultātes dzīvi, un studenti, kuri nedzīvo kopmītnē, pozitīvāk domā un ir apmierinātāki ar dzīves jomām, un viņiem ir raksturīga augstāka psiholoģiskā un subjektīvā labklājība. Studenti-kristeši pozitīvāk domā.

Konstatētie fakti norāda uz tendenci, ka labklājības dimensijas un profilu var ietekmēt dažādi sociāldemogrāfiskie rādītāji, tādējādi labklājību dimensiju izpausmes īpašības un līmenis var atšķirties dažādās demogrāfiskās grupās. Pētījumā tika konstatēts, ka attiecībā uz studiju veidu un formu, kā arī dzīvi kopmītnēs pastāv statistiskās atšķirības vairākās labklājības dimensijās. Savukārt subjektīvās labklājības dimensijām – apmierinātībai ar dzīves un studiju jomām ir biežāk izteiktas atšķirības attiecībā uz demogrāfiskajiem rādītājiem. Konstatētais fakts norāda uz to, ka studiju vide un tās sociāldemogrāfiskie faktori var ietekmēt labklājības dimensijas un tieši subjektīvās labklājības komponentes.

No iegūto rezultātu kriteriālās analīzes var secināt, ka studentu labklājības dimensijas izteiktāk atšķiras šādos rādītājos – dzimums, studiju veids, darbs un kopmītne. Psihosociālās labklājības dimensijas Latvijas studentu izlasē atšķiras šādos rādītājos – stipendija, studiju veids, studiju forma un kopmītne. Studentiem netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības sociālās labklājības skalai nevienam demogrāfiskajam rādītājam, kā arī neatkarīgi no ģimenes statusa studentiem ir līdzīgs labklājības līmenis. Kopumā pēc veiktās kriteriālās analīzes var secināt, ka labklājības dimensijām var būt atšķirības dažādos stratifikācijas faktoros.

Izanalizējot atsevišķi labklājības dimensiju sakarības ar materiālo labklājību, tika konstatēts, ka studentu labklājības dimensijas ir saistītas vairāk ar ienākumiem ģimenē. Tieši psiholoģiskās labklājības dimensijas ir saistītas ar ienākumiem ģimenē, taču subjektīvās labklājības dimensijas – ar studenta personiskajiem ienākumiem. Tas liecina, ka, jo augstāki ienākumi, jo zemāks ir subjektīvās labklājības līmenis, un otrādi. Respektīvi, zems ienākumu līmenis neietekmē negatīvi labklājības psiholoģiskās dimensijas Latvijas studentu izlasē, tieši Latgales reģionā.

Bibliogrāfija

- Allport G.W. (1955) *Becoming*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Argyle M. (1987) *The psychology of happiness*. New York: Methuen.
- Boniwell I. (2006) *Positive Psychology in a Nutshell*. PWBC.
- Bradburn N.M. (1969) *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Cowen E.I., Gardner E.A., Zax M. (Eds.) (1967) *Emergence approaches to mental health problems: An overview and directions for future work*. New York: Appleton Century Crofts.
- Diener E. (1984) Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, No. 94, pp. 542–575.
- Diener E., Suh E. M., Lucas R. E., Smith H. L. (1999) Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, No. 125, pp. 276–302.

- Diener E., Lucas R. E. (1999) Personality and subjective well-being. Kahneman D., Diener E., Schwarz N. (Eds.) *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation. pp. 213–229.
- Diener E., Oishi S. (2000) Money and happiness: Income and subjective well-being across nations. Diener E. Suh E.M. (Eds.) *Subjective well-being across cultures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Diener E., Oishi S., Lucas R.E. (2003) Personality, culture and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, No. 59, pp. 229–259.
- Diener E. (2005) *Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being*. Available: http://s.psych.uiuc.edu/~ediener/Documents/Guidelines_for_National_Indicators.pdf (skat. 01.03.2012)
- Diener E., Wirtz D., Tov W., Kim-Prieto C., Choi D., Oishi S., Biswas-Diener R. (2009) New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, Vol. 97, No. 2, pp. 247–266.
- Gable S. L., Haidt J. (2005) What (and why) is positive psychology? *Review of General Psychology*, No. 9, pp. 103–110.
- Haller M., Hadler M. (2006) How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: An international comparative analysis. *Social Indicators Research*, No. 75, pp. 169–216.
- Kraig G. (2000) *Psikhologija razvitiia*. (In Russian) SPb.: Piter.
- Jung G.G. (1933) *Modern man in search of a soul*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Jahoda M. (1958) *Current concepts of positive mental health*. New York: Basic Books.
- Keyes C. L. M. (1998) Social well being. *Social Psychology Quarterly*, No.2/61, pp. 121–140.
- Keyes C. L. M., Magyar-Moe J. L. (2003) The measurement and utility of adult subjective well-being. Lopez S.J., Snyder C.R. (Eds.) *Positive psychological assessment: a handbook of models and measures*, pp. 411–425.
- Keyes C. L. M., Shmotkin D., Ryff C. D. (2002) Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 82, pp. 1007–1022.
- Keyes C. L. M. (2006) Mental health in the CDS youth: Is America's youth flourishing? *American Journal of Orthopsychiatry*, No. 76, pp. 395–402.
- Linley P.A., Maltby J., Wood A.M., Osborne G., Hurling R. (2009) Measuring happiness: The higher order factor structure of subjective and psychological well-being measures. *Personality and Individual Differences*, Vol. 47, No. 8, pp. 878–884.
- Myers D. G., Diener E. (1995) Who is happy? *Psychological Science*, No. 6, pp. 10–19.
- Maslow A. H. (1968) *Toward a psychology of being* (2nd ed.). New York: Van.
- Negovan V. (2010) Dimensions of students' psychosocial well-being and their measurement: Validation of a students' psychosocial well-being inventory. *Europe's Journal of Psychology*, No. 2, pp. 85–104.
- Rogers C. R. (1961) *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. London: Constable.
- Ryan R. M., Deci E. L. (2001) On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, No. 52, pp. 141–166.
- Ryff C.D. (1995) Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 4, No. 4, pp. 99–104.

- Ryff C. D., Keyes C. L. M. (1995) The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 69, pp. 719–727.
- Ryff C., Singer B. (2005) Integrative science in pursuit of human health and well-being. Snyder, C. R., Lopez, S. J. (Eds.) *Handbook of Positive Psychology*. Oxford: University Press, pp. 541–555.
- Seligman M. E. P., Csikszentmihalyi M. (Eds.). (2000) Positive psychology (Special issue) *American Psychologist*, No. 55, pp. 5–14.
- Seligman M.E.P. (2002) *Authentic happiness*. New York: Free Press.
- Svence G., Majors M., Majore L. (2010) Concept of well-being of the inhabitants of Latvia and the first stage of new well-being test modification in Latvia. *Riga Teacher Training and Educational Management Academy 5th International Scientific Conference's "Theory for Practice in the Education of Contemporary Society" collection of articles*, pp. 324–330.

Summary

Santa Vorone

The Specifics of Psychosocial Well-Being of Students in Latvia (Latgale region)

In this paper the concept of well-being in theories and empirical research of modern positive psychology is analyzed, in relation with sociodemographic factors. With development of positive psychology, the term “well-being” has gained meaning also in the science of psychology, expanding its use beyond descriptions of economic well-being. The topicality of the research is determined by the fact that the indicators of well-being fluctuate rapidly, as the economic situation changes, therefore well-being research becomes very important (Eurobarometer 2008–2011; Prosperity Index 2010, 2011). Given the current level of well-being in the country and the negative expectations resulting from crisis and pessimism, the youth and adults, who are active socioeconomically, have concerns about their present and future chances. Many university students in Latvia foresee the possibility of unemployment or lower qualification job opportunities after graduation, and that in turn influences their study process. The aim of the research is to investigate the specifics of subjective, psychological and social dimensions of well-being in student environment in Latvia in relation with different sociodemographic factors. The object of the research is the dimensions of students’ psychosocial well-being. Psychological and demographic surveys and mathematical statistical methods were used. Scales for measuring components of psychosocial well-being were used to study psychological variables. The research results reveal that students in Latgale region of Latvia report moderate levels of psychosocial dimensions of well-being in life generally and are quite satisfied with study life and different life domains. High levels of positive thinking and experience of positive emotions were found, indicating that students tend to have positive experiences in spite of dynamics of crisis. The research showed that specifics and levels of psychosocial well-being dimensions can also differ for different demographical groups. It was found that statistically significant differences exist in all dimensions of well-being, especially in subjective well-being, in relation with study type and study format and living in dorms.

Резюме

Санта Вороне

Особенности модели психосоциального благополучия латвийских студентов в Латгальском регионе

В исследовании анализируется концепт благополучия в современных теориях позитивной психологии и в эмпирических исследованиях — в связи с социально-демографическими факторами. С развитием позитивной психологии термин “благополучие” повысил свою значимость в психологической науке, расширяя границы описания за пределы экономического благополучия. Актуальность исследования определяет факт, что показатели благополучия в Латвии значительно колеблются в связи с изменением экономической ситуации — следовательно, исследования благополучия очень важны (Евробарометр 2008—2011; Индекс процветания 2010, 2011). Принимая во внимание нынешний уровень благополучия и то, что в обществе чувствуются негативные ожидания в связи с кризисом и пессимизмом у социально и экономически активной молодёжи и взрослых в стране есть опасения по поводу своих возможностей в настоящем будущем. Многие студенты латвийских университетов после выпуска прогнозируют безработицу и возможности работы более низкой квалификации, и это также влияет на их учебный процесс. Цель исследования — изучить субъективные, психологические и социальные особенности дименсий благополучия в среде латвийских студентов в связи с разными социально демографическими факторами. Объект исследования — дименсии психосоциального благополучия студентов. Метод исследования — психологический и демографический опрос и методы математически статистические в психологии. Для исследования психологических переменных использовались шкалы для измерения компонентов психосоциального благополучия. Результаты исследования показывают, что студенты Латвии в Латгальском регионе дименсии психосоциального благополучия по отношению к жизни в целом оценивают средне и сравнительно хорошо удовлетворены студенческой жизнью и различными сферами жизни. У студентов были констатированы высокие показатели позитивного мышления и позитивных эмоций, которые указывают на то, что, несмотря на развитие кризиса, студенты настраивают себя на позитивный опыт. Исследование показало, что особенности и уровень дименсий психосоциального благополучия могут различаться в разных демографических группах. Было констатировано, что по показателям “форма обучения” и “вид программы”, а также жизни в общезитии есть статистически значимые различия во всех дименсиях благополучия, но больше всего в дименсии субъективного благополучия.

Владимир Янсон, Ирина Казановская

КОГНИТИВНЫЕ ФАКТОРЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРЕССА

Приводится обзор современных представлений о роли когнитивных факторов в развитии и преодолении стресса. В статье рассматриваются: влияние нарушений когнитивных установок (социальной конструктивности и гибкости когниций), осознаваемые и неосознаваемые механизмы преодоления стресса, неоднозначность влияния рефлексии на психическую саморегуляцию, в т.ч. феномен алекситимии, препятствующий осознанию переживаний собственных чувств и эмоциональных состояний. Показано наличие связи процессов дезадаптации и профессиональных деформаций с предпочитаемыми формами психологических защит, стратегиями преодоления стресса и развитостью рефлексивности у специалистов разных профессий. В частности, указывается, что профессиональные деформации педагогов могут быть связаны с проявлениями признаков вторичной алекситимии, снижающей их коммуникативную компетентность. Подчеркивается необходимость развития рефлексивности как основы для восстановления адекватных когниций и последующего расширения арсенала копинг-стратегий и гибкости их применения в профессиональной адаптации/дезадаптации. Рассмотрены результаты оригинальных эмпирических исследований авторов, в которых показаны отличия в предпочитаемых стратегиях преодолевающего поведения и показателях напряженности психологических защит педагогов, различающихся выраженностью алекситимии, выявлены различия стратегий преодоления и психологических защит в зависимости от стажа работы учителя. Отмечается, что несмотря на многолетнюю историю изучения процессов адаптации, существует явный дефицит конкретных исследований, в которых учитывались бы совокупность личностных (диспозиционных), социальных и когнитивных факторов, а также соотношение когнитивных интерпретаций и привычного для индивида поведенческого копинга. Представляется, что в контексте вышеизложенного, профилактические и коррекционные мероприятия могут быть эффективными только при условии учета конкретных когнитивных деформаций восприятия и оценки потенциально или актуально опасной ситуации. Отсюда следует необходимость развития рефлексивности как основы для восстановления адекватных когниций и для последующего расширения арсенала копинг-стратегий и гибкости их применения.

Ключевые слова: стресс, когнитивные установки, рефлексия, защитные механизмы, алекситимия.

Когнитивные факторы при стрессе можно рассматривать в 2-х аспектах: во-первых, с точки зрения изменения когнитивных процессов, в частности, мышления, под влиянием стресса; во-вторых, с позиций влияния самих когнитивных факторов на возникновение и формирование стресса. В данной работе представлен обзор современных представлений и исследований роли когнитивных факторов в развитии и преодолении стресса.

Согласно современным когнитивным моделям, поведение индивида в трудных ситуациях определяется не только объективными характеристиками ситуаций и диспозиционными особенностями личности, но и ее субъективной оценкой вероятной опасности и собственных ресурсов преодоления неблагоприятной ситуации. Соотношение когнитивной оценки опасности стрессовой ситуации и собственных возможностей является ключевым механизмом, обуславливающим

процесс переживания и преодоления стресса (Lazarus 1966; Lazarus, Launier 1978; Fisher 1986; Folkman, Lazarus 1991).

Как известно, процессы адаптации и преодоления трудных, в том числе, стрессовых ситуаций осуществляются с помощью осознаваемых и неосознаваемых защитных механизмов: преодолевающего поведения и психологических защит.

Преодолевающее поведение (копинг), определяется как социальное поведение или комплекс осознанных адаптивных действий (когнитивных, аффективных, поведенческих), которые позволяют человеку справляться с внутренним напряжением и дискомфортом способами, адекватными личностным особенностям и ситуации (Kriukova 2008). Исходно сложившись в рамках исследований стресса и клинической психологии, проблема преодолевающего поведения приобретает в последнее время все более отчетливую социально-психологическую направленность. По мнению Е. Белинской, это связано с направленностью исследовательских тенденций: смещением трактовок процесса совладания от поведенческого к когнитивному “полюсу”, и наметившимся переходом от понимания «трудной ситуации» как объективного стресса, к ее интерпретации как чисто субъективной, — “трудности”, имеющей сугубо личностное значение (Belinskaia 2009).

Эффективное преодолевающее поведение (копинг) может способствовать овладению ситуацией, ослаблять или корректировать ее воздействие. Как отмечают в своем обзоре Е. Рассказова и Т. Гордеева, адаптивные стратегии совладания с трудными жизненными ситуациями уменьшают их негативные последствия (Ras-skazova, Gordeeva 2011). Именно поэтому копинг-стратегии являются важным условием психологического благополучия, здоровья и успешности деятельности. При этом копинг не является автоматизированным адаптивным поведением, к которому принято относить психологические защиты (Compas, 1998; Miceli, Castelfranchi 2001). Психологические защиты являются специальными механизмами стабилизации личности, направленными на ограждение сознания от неприятных, травмирующих переживаний, связанных с внутренними и внешними конфликтами, состояниями тревоги и дискомфорта (Granovskaia 2007).

Следует отметить, что в большей части исследований основной упор делается на осознаваемых механизмах преодоления, вместе с тем ряд авторов указывают на тот факт, что необходимо учитывать и неосознаваемые механизмы преодоления. Например, в рамках своей концепции поисковой активности, В. Ротенберг и В. Аршавский указывали на то, что понятие копинга “слишком многое включает в себя, — от различных форм внешнего поведения... до т.н. механизмов психологической защиты, с помощью которых человек безотчетно, не осознавая этого, перестраивает свое отношение к травмирующим воздействиям” (Rotenberg, Arshavskii 1984). Действительно, существует ряд обстоятельств, препятствующих однозначному разграничению защиты и копинга, граница между которыми довольно условна. Поскольку поведение человека определяется одновременно сознательными и бессознательными процессами, как указывают Вассерман с соавторами, попытки квалифицировать любую поведенческую реакцию как детерминированную только процессами бессознательного или сознания приводят к потере целостности этой реакции (Vassetman, Ababkov, Trifonova 2010). Тем не менее, роль неосознаваемых преодолевающих механизмов недооценена и отра-

жена в исследованиях, в частности, профессиональной адаптации/дезадаптации, недостаточно. В данном аспекте представляют интерес данные проведенного Е. Туник (Tunik 2010) сравнительного анализа структуры психологических защит, выявивший достоверные различия для специалистов разных профессий. Поэтому, анализ влияния осознаваемых и неосознаваемых стрессогенных когнитивных ошибок и установок на трудности адаптации и преодоления стресса представляет важное практическое и научное значение.

Согласно концепции “личностных конструкторов” Дж. А. Келли (Kelly 1955), организация психических процессов личности определяется тем, как она предвосхищает (“конструирует”) будущие события, т.е. человек постоянно строит свой образ реальности посредством индивидуальной системы категориальных шкал – личностных конструкторов. Отсюда следует, что личностный конструктор – это идея или мысль, которую человек использует, чтобы интерпретировать, объяснить свой опыт, а также прогнозировать, контролировать и понимать происходящее, или прогнозировать будущее, что чрезвычайно важно для понимания сущности психологической адаптации личности (Erdyneeva 2007).

Убеждения, по А. Беку (Beck 1979, 1985), в обобщенной и имплицитной формах отражают содержание эмоций, мышления и поведения, и связываются с репрезентацией образа окружающего мира в структуре индивидуального сознания. С этой точки зрения, психические и личностные расстройства (тревога, депрессия, ощущение неполноценности и т.п.) возникают вследствие нарушений и сбоев в информационных процессах, негативно влияющих на тесно связанные с ними эмоциональные и мотивационные аспекты деятельности и поведения. Повышенная эмоциональная чувствительность, эмоциональная неустойчивость, уязвимость, недостаточная уверенность в себе, как правило, определяются имеющимся у субъекта убеждениям. Эти базовые убеждения и обуславливают адаптивное или дезадаптивное поведение человека.

Нарушение функционирования индивида А. Бек определяет как когнитивную уязвимость. Как указывает К. Эрдынеева существуют поверхностные и более глубокие центральные базисные убеждения (Erdyneeva 2007). Поверхностные – это те мысли, которые человек легко осознает и транслирует другим, в то время как базисные (центральные) убеждения для своего обнаружения и изменения требуют специальных усилий. Поскольку в экстремальных и профессионально трудных ситуациях привычные комфортные убеждения рушатся, рождая ощущение собственной уязвимости и беспомощности, ввергая субъекта в состояние дезинтеграции, дезадаптации, процесс адаптации связан с коррекцией базисных убеждений. По мнению К. Эрдынеевой, этот факт позволяет рассматривать когнитивные схемы как личностные механизмы адаптации.

Согласно положениям рационально-эмоциональной психотерапии А. Эллиса (Ellis 1990, 1998), существуют три ведущих психологических аспекта функционирования человека: мысли (когниции), чувства и поведение. Эллис подчеркивает необходимость дифференцировать дескриптивные (описательные) когниции, содержащие информацию о реальности, и оценочные когниции, содержащие отношение к этой реальности, обозначенные им термином – убеждение. Эллис помещает убеждения в центр своей известной триады ABC: А (*Activating events*) –

события, происходящие в жизни человека; В (*Beliefs*) – система убеждений, касающихся данных событий; С (*Consequences*) – последствия этих событий, которые могут перейти в эмоциональные и поведенческие дезадаптации.

Согласно взглядам А. Эллиса не объективные события вызывают позитивные или негативные эмоции, а их внутреннее восприятие и оценка. Поэтому генерализации, ложные выводы и жёсткие установки считаются нарушениями в когнитивной сфере и называются иррациональными установками. Возникновение психологических проблем Эллис связывает с функционированием иррациональных установок. Эллис полагает, что система убеждений может содержать как вполне разумные рациональные убеждения, проверяемые опытным путем, так и иррациональные, характеризующиеся наличием долженствования, жесткими негибкими формулировками, отсутствием возможности изменения.

Выделенные Эллисом четыре наиболее распространённые группы иррациональных установок, создающих проблемы:

1. катастрофические установки;
2. установки обязательного долженствования;
3. установки обязательной реализации своих потребностей;
4. глобальные оценочные установки.

Эллис подчеркивал, что в его поднимании рациональность / иррациональность определяется по критерию социальной конструктивности и гибкости когнитивных, либо их отсутствием.

Ясно, что и преодолевающее поведение и возможность изменения когнитивных предполагают наличие у индивида развитой способности к рефлексии. Как указывает А. Карпов, благодаря свойству рефлексивности "... человек понимает, что наделен таким уникальным качеством, которого нет ни у одного из живых существ – способности сознавать" (Карпов 2003). Это означает, что рефлексия, являясь одним из механизмов личностно-мотивационного (смыслового) уровня саморегуляции (Nikolaeva 2005), является источником саморазвития личности, в отличие от психологических защит, которые являются неосознаваемыми способами смысловой регуляции (психических автоматизмов). Проявляя свою многоаспектность, в процессе жизнедеятельности личности рефлексия выступает, по меньшей мере, в четырех аспектах:

1. кооперативном,
2. коммуникативном,
3. личностном,
4. интеллектуальном.

Рефлексивность включается практически во все уровни осознаваемой психической активности и во многом определяет эффективную адаптацию личности к внешней природной и социальной окружающей среде (Карпов 2004).

В процессе адаптации рефлексия выполняет, прежде всего, функцию обратной связи, посредством которой обеспечивается возможность осуществлять оптимально то или иное действие, привлекая к выполнению дополнительные резервы психики, регулируя свое поведение и, в конечном счете, изменяя себя. Есть основания предполагать, что процессы вербализации и осознания связаны с

полушарной специализацией головного мозга. Так, психофизиологические исследования как автоматизированной так и осознанно контролируемой сенсомоторной деятельности убедительно показывают, что автоматизированные и неосознаваемые компоненты целенаправленной деятельности опосредованы преимущественно нервными структурами правого полушария, а произвольно регулируемые, осознаваемые – левого полушария (Janson, Daiia 1987).

Выступая на определенном этапе онтогенеза как основная детерминанта социализации личности (Piaget 1969; Slobodchikov 1990; Muhina 1998), рефлексивность опосредует процессы межличностной коммуникации. Таким образом, рефлексивными процессами опосредствованы воздействия, определяющие в конечном итоге эффективность адаптации (Карпов 2004). По мнению Д. Леонтьева с соавтором (Leont'ev, Averina 2011) в качестве разновидности рефлексивности может рассматриваться и самомониторинг, понятие введенное М. Снайдером. В содержание этого понятия как характеристики личности, входят: способность и стремление отслеживать через самонаблюдение и самоконтроль свое экспрессивное поведение и самопрезентацию в социальных ситуациях, а так же реализация этой способности, и управление оказываемым на других впечатлением (Snyder 1974).

Самомониторинг, таким образом, можно рассматривать как тенденцию и способность саморефлексии в коммуникативных ситуациях (Leont'ev, Averina 2011). В соответствии с данными исследований А. Карпова (Карпов 2004), влияние самомониторинга на другие переменные обнаруживает сходство с влиянием индивидуальной рефлексивности, в частности, самомониторинг коррелирует с вариативностью поведения в различных контекстах и ситуациях (Gangestad, Snyder 2000). Как указывает в своих работах А. Карпов, в межличностном общении контакт субъектов и их сознаний просто невозможен без рефлексивных средств и процессов. На рефлексивности базируются межличностные отношения, достигается результативность контактных взаимодействий субъектов (Карпов 2004). В этом аспекте рефлексивность должна рассматриваться как профессионально-необходимое качество, причем одно из наиболее важных.

В ряде профессий профессионально значимой характеристикой личности является коммуникативная компетентность, под которой понимается умение ставить и решать определенные коммуникативные задачи: определять цели коммуникации, оценивать ситуацию, учитывать намерения и способы коммуникации партнера (партнеров), выбирать адекватные стратегии коммуникации, быть готовым к осмысленному изменению собственного поведения (Petrovskaia 1989). Коммуникативная компетентность является одной из базовых характеристик профессиональной компетентности, в качестве личностного ресурса включающей в себя потенциал личностного развития и роста в овладении языком и коммуникативной деятельностью.

Реализация коммуникативной компетентности невозможна без способности рефлексировать собственные эмоциональные состояния. Хотя эмоция в плане ее валентности и побуждении к действию дана непосредственно, вызывающие ее аспекты ситуации могут быть выявлены только с помощью рефлексии. Речь идет об особой форме рефлексии, а именно рефлексии эмоциональных состояний. Умение отслеживать, распознавать, осознавать и транслировать эмоциональ-

ные проявления, столь необходимые для успешной адаптации, достаточно успешно разрабатываются в аспекте проблемы весьма противоречивого феномена алекситимии. Алекситимия понимается как ограниченная способность индивида к восприятию собственных чувств и эмоций, их адекватной вербализации и экспрессивной передаче (Sifneos 1973). Алекситимия определяется как развитие дефектного коммуникативного стиля, основанного на расстройстве переживания эмоций (Taylor 1984) или как результат формирования психики в дефицитарных в том или ином отношении условиях (Nikolaeva 2005).

Согласно имеющимся в литературе описаниям, для лиц с алекситимией характерно особое сочетание эмоциональных, когнитивных и личностных проявлений (Nikolaeva 2005). Эмоциональная сфера этих лиц отличается слабой дифференцированностью. Они обнаруживают неспособность к распознаванию и точному описанию собственного эмоционального состояния и эмоционального состояния других людей. Ограниченные возможности понимания себя, связанные с дефицитом рефлексии, могут стать значительным препятствием в осуществлении своей профессиональной деятельности. До настоящего времени ведутся дискуссии о природе этого феномена. Выделяют первичную и вторичную алекситимию. Если первичная алекситимия объясняется проблемами развития мозга и проявляется с раннего детства, то вторичная алекситимия может развиваться в результате психотравм и стать проявлением скрытой депрессии, повышенной тревожности, посттравматического стрессового расстройства. Так, Г. Тейлор (Taylor 1984) определяет вторичную алекситимию как дефектный коммуникативный стиль, основанный на расстройстве переживания и прохождения эмоций. Серьезный научный интерес представляет рассмотрение связи феномена алекситимии с особенностями психологической саморегуляции.

Саморегуляция рассматривается как системный процесс, обеспечивающий адекватную условиям изменчивость, пластичность жизнедеятельности субъекта на любом из ее уровней. В работах многих авторов содержится попытка вычленения собственно психологического аспекта саморегуляции. При этом выделяется уровень психической саморегуляции (Abulkhanova-Slavskaja 1977), который способствует поддержанию оптимальной психической активности, необходимой для деятельности человека. Другой — операционально-технический — уровень саморегуляции обеспечивает сознательную организацию и коррекцию действий субъекта (Konopkin 1980). Личностно-мотивационный уровень саморегуляции (Bratusj 1988; Vasilyuk 1984) обеспечивает осознание мотивов собственной деятельности, управление мотивационно-потребностной сферой, создает возможность быть хозяином, творцом собственной жизни. Благодаря функционированию этого уровня саморегуляции “раскрываются внутренние резервы человека, дающие ему свободу от обстоятельств, обеспечивающие даже в самых трудных условиях возможность самоактуализации” (Zeigarnik, Holmogorova, Mazur 1989).

В качестве механизмов личностно-мотивационного уровня саморегуляции рассматриваются рефлексия и смысловое связывание (Zeigarnik, Holmogorova, Mazur 1989). Рефлексия обеспечивает человеку возможность взгляда на себя “со стороны”, поскольку направлена на осознание смысла собственной жизни и

деятельности. Рефлексия позволяет человеку охватить собственную жизнь в широкой временной перспективе, соотнести настоящее с прошлым и будущим, создавая тем самым “целостность, непрерывность жизни” (Zinchenko 1990), позволяя субъекту сохранить или восстановить внутреннюю гармонию, необходимым образом перестроить свой внутренний мир и не оказаться всецело во власти ситуации. Являясь частным механизмом личностно-мотивационного (или смыслового) уровня саморегуляции, рефлексия представляет собой мощный источник устойчивости, свободы и саморазвития личности (Zeigarnik, Holmogorova, Mazur 1989; Zinchenko 1990). В этих особенностях заключено ее принципиальное отличие от неосознаваемых форм смысловой регуляции (психологических защит), функционирующих на уровне усвоенных психических автоматизмов. Как указывает В. Николаева (2005), одним из важных признаков алекситимии является дефицит рефлексии, т.е. осознания потребностей и мотивов деятельности и, следовательно, невозможность управлять своими побуждениями.

Более полное представление о роли защитных механизмов и рефлексии в механизмах адаптации и саморегуляции можно получить, сравнивая изучаемые феномены у представителей разных профессиональных групп. Так, показаны различия в предпочитаемых стратегиях преодоления у специалистов разных профессий (Vodopianiva, Starchenkova 2005; Vodopianiva 2009; Ianson, Kazanovskaia 2009), зависимость рефлексивных процессов от типа профессиональной деятельности (Potemkina 2010), различия стратегий преодоления стресса и психологических защит в зависимости от стажа работы учителей (Pilenok, Kazanovskaia, Ianson 2010), различия структуры психологических защит для разных профессиональных групп (Tunik 2010).

Особый интерес представляет профессия педагога, которая относится к профессиям требующим необходимости постоянной рефлексии содержания предмета своей деятельности. Специфика и напряженность профессиональной деятельности педагога, может привести к возникновению признаков вторичной алекситимии.

Проведенные нами исследования (Kazanovskaia, Rumianceva, Iansons 2010) показали, что педагоги, различающиеся выраженностью алекситимии, демонстрируют отличия как в предпочитаемых ими стратегиях преодолевающего поведения, так и в показателях напряженности психологических защит. Так выявлено, что педагоги “группы риска” (по выраженности алекситимии) пассивные стратегии преодоления (осторожные действия и избегание) предпочитают использовать чаще, чем педагоги с «неалекситимическим типом». Кроме того, у педагогов “группы риска” выше, чем у педагогов с “неалекситимическим типом”, такие показатели механизмов психологической защиты, как отрицание, подавление, реактивные образования, регрессия, проекция, интеллектуализация. Показатель “общей напряженности психологических защит” у педагогов “группы риска” также гораздо выше, чем в группе педагогов с “неалекситимическим типом”. В целом, корреляционный анализ у всей исследуемой группы педагогов выявил положительную связь пассивных стратегий преодоления стресса (осторожные действия и избегание) с психологическими защитами: отрицание, подавление, реактивные образования и с общей напряженностью психологических защит.

Полученные результаты позволяют выдвинуть предположение, что механизмы психологической защиты, посредством которых личность вытесняет или отрицает некоторые фрустрирующие, вызывающие тревогу обстоятельства, либо неприемлемые для неё импульсы (желания, мысли, чувства) приводят к поведенческим усилиям, направленным на уход от разрешения проблем. Иными словами, проблема, которая тревожит и может привести к конфликту, не воспринимается (не осознается), и соответственно, не находит своего конструктивного разрешения в поведении, тем не менее сохраняя свои эмоциональные и психовегетативные компоненты. Предпочтение осторожных действий и избегания при преодолении трудных ситуаций, а также связь данных стратегий с общей напряженностью психологических защит, возможно, объясняется тем, что напряжение психологических защит, их интенсивное использование вытесняет проблему из сознания, но повышает уровень тревожности. На это указывали и З. Фрейд и его последователи. Можно предположить, что при наличии тревоги, испытываемые предпочитают на уровне поведения действовать осторожно либо избегать принятия проблемы.

Проявления дезадаптации и стресса в работе учителя разнообразны. В первую очередь выделяются фрустрированность, тревожность, изможденность, депрессивность, эмоциональная ригидность и эмоциональное опустошение. Многие факторы содержания труда учителя характеризуются большим вложением эмоциональных, физических и временных ресурсов. Могут возникать отрицательные эмоциональные состояния, эмоциональная подавленность, потеря интереса к выполняемой деятельности. На фоне указанных проявлений, формируются защитные механизмы и профессиональные деформации личности педагога. С целью противостояния трудной ситуации или стрессу, личность может подавлять связанные с ними неприятные переживания, стремясь сосредоточиться на выработке эффективной программы действий. Защита от переживания чувств, возникающих в психотравмирующей ситуации, естественным образом приводит к вытеснению этих чувств из сферы осознания и к невозможности их последующего вербального описания и выражения, что может способствовать развитию алекситимии (Bulkina 1995). В свою очередь, развитие признаков вторичной алекситимии, — неспособности человека к определению и выражению словами своих эмоциональных состояний, — может быть результатом преобладания в процессе развития личности защитных механизмов. В тоже время, необходимо отметить, что литературные данные о сходстве (соотношении) механизмов вытеснения и алекситимии достаточно противоречивы (Newton, Contrada 1994; Lane et al. 2000).

Как показывают наши результаты (Kazanovskaia, Rumianceva, Iansons 2010), большее проявление интеллектуализации как механизма психологической защиты у педагогов, уменьшает склонность к использованию асоциальных и агрессивных действий при преодолении трудных ситуаций. Специфика работы педагога с детьми не позволяет педагогу в проблемных ситуациях использовать асоциальные и агрессивные действия по отношению к окружающим. При помощи логических установок и манипуляций пресекаются переживания, вызванные неприятной или субъективно неприемлемой ситуацией, Действие интеллектуализации (или рационализации), как защитного механизма, проявляется в чрезмерно “умственном” способе преодоления конфликтной или фрустрирующей

ситуации без переживаний. Последнее, возможно, помогает педагогу сохранить выдержку и самообладание даже в самых неблагоприятных стрессовых ситуациях, позволяет держать себя в руках в условиях отрицательных эмоциональных воздействий со стороны других людей.

Необходимо отметить, что по данным И. Секоян (Sekoian 2007) с возрастом проявления алекситимии и интроверсии возрастают. Это подтверждается нашими данными (Pilenok, Kazanovskaia, Ianson 2010) о том, что молодые педагоги (стаж 2–5 лет) предпочитают использовать ассертивные и импульсивные действия по преодолению трудных ситуаций чаще, чем более опытные педагоги. Уверенные (ассертивные) и импульсивные действия являются активными и прямыми стратегиями преодоления проблемных ситуаций, что позволяет их отнести к проблемно-ориентированному копингу, который можно охарактеризовать как “здоровый” и конструктивный. Возможно, что с возрастом педагоги в большей мере подвержены эмоциональному выгоранию и развитию профессиональных деструкций в силу длительного воздействия профессиональных стрессов, что мешает им использовать «здоровые» модели преодоления. По мнению В. Николаевой, одним из психологических механизмов развития вторичной алекситимии является недостаточность, несформированность деятельности саморегуляции, процесс и механизмы которой обеспечивают активное творческое отношение к собственной жизни (Nikolaeva 2005). Представляется, что более правомерным было бы рассматривать именно недостаточность рефлексии (в том числе рефлексии собственных эмоциональных состояний, что и является характерным для алекситимии), как предпосылку несформированности эффективной саморегуляции.

Важно отметить, что с возрастом у педагогов повышается риск возникновения вторичной алекситимии и, как следствие этого, могут возникать симптомы дезадаптации. Алекситимические личности могут испытывать затруднения в общении, в результате ухудшается коммуникация, что существенно снижает эффективность деятельности педагога. Таким образом, стаж работы педагога может способствовать возникновению не только выгорания (Maslach 1993; 2001; Schaufeli & Buunk 1996; Vodopianiva, Starchenkova 2005; Formaniuk 1994; Rukavishnikov 2001), но и развитию алекситимических черт, возникновению трудностей понимания собственных и чужих эмоций. Следует отметить, что столь подробный анализ исследуемых показателей у педагогических работников связан с тем, что профессия учителя общепризнанно является одним из наиболее интеллектуально и эмоционально напряженных видов профессиональной деятельности. Со стороны социума к педагогам в большей степени, чем к представителям других профессий типа “человек – человек”, часто предъявляются повышенные требования к качеству деятельности в условиях заниженной социальной и материальной оценки труда, что приводит к падению престижа профессии, “оттоку кадров”, качественному снижению уровня жизни преподавателей (Travers & Cooper 1993; Vodopianiva, Starchenkova 2005; Mitina, Asmakovets 2001; Rean, Kudashev, Baranov 2006; Rogov 1998; Prohorov 1998).

Результаты массовых демографических и медико-психологических обследований учителей и преподавателей разной квалификации показывают, что представители этого класса профессий относятся к группе повышенного риска по

показателям физического и психического здоровья (Anderson 1999; Travers & Cooper 1993; Cooper 1998; Vasserman, Verebin, Kosenkov 1994; Mitina 1994; Kasl 1995; Mitina, Asmakovets 2001). Для представителей педагогических профессий характерен повышенный уровень заболеваний “стрессовой этиологии”: болезней сердечно-сосудистой системы, желудочно-кишечного тракта, невротических расстройств и др. (Kasl 1995; Cooper 1998; Travers & Cooper 1993).

В тоже время, в последние годы наблюдается всплеск интереса к проблематике рефлексии в деятельности специалистов и других профессий. Так, выявлена связь между уровнем рефлексивности и эффективностью деятельности управленческого типа (Карпов 2003), показана взаимосвязь уровня рефлексивности с уровнем профессиональной компетентности и типом карьерного развития для профессий не только субъект-субъектного типа, но и субъект-объектного типа (Potemkina 2010). Актуальность подобных исследований подтверждается их многочисленностью и противоречивостью результатов. Так, например, в исследовании М. Потемкиной (Potemkina 2010) было выявлено, что рефлексия может быть детерминантом синдрома выгорания профессионала. Наибольший вклад в развитие синдрома выгорания по данным автора, вносят компоненты рефлексии, относящиеся к когнитивному измерению. Роль рефлексии в процессах саморегуляции и преодоления трудных ситуаций не столь однозначна и исследования на стыке данных феноменов требуют своего продолжения.

В концепции и исследованиях А. Карпова была обоснована высокая значимость и главенствующее структурное место рефлексии в процессах саморегуляции, что, однако, сочетается с амбивалентными следствиями высокой рефлексивности как индивидуального качества, — развитость рефлексии не означает ее продуктивности в профессиональной деятельности, и может даже быть контрпродуктивной (Карпов 2004). Как указывает автор, высокорефлексивные люди менее жестко опираются на имеющиеся стратегии и априорные предпочтения; учитывают в ситуации выбора больше альтернатив, что не обязательно сказывается на эффективности выбора; им труднее отбрасывать неподходящие альтернативы; у них, в отличие от низкорефлексивных, качество решений коррелирует с числом учитываемых альтернатив; им труднее генерировать гипотезы и переключаться с одних на другие; они склонны усложнять ситуацию, а низкорефлексивные, напротив, упрощать ее. Таким образом, влияние рефлексивности на ситуацию выбора очевидно, но с точки зрения его эффективности амбивалентно, не дает однозначных преимуществ. В аналитическом обзоре Д. Леонтьева и А. Авериной (Leont'ev, Averina 2011) также отмечается, что рефлексия не всеми и не всегда оценивается как позитивная. Есть свидетельства того, что слишком большая степень осознания интеллектуальной работы может мешать и приводить к неблагоприятным последствиям. В психологии накоплено много убедительных данных, подтверждающих негативные эффекты рефлексии, в то время как польза от нее часто менее очевидна (Nolen-Hoeksema, Wisco, Lyubomirski 2008; Pyszczynski, Greenberg 1987).

В заключение важно отметить, что, несмотря на многолетнюю историю изучения процессов адаптации, отмечается явный дефицит конкретных исследований,

в которых учитывались бы совокупность личностных (диспозиционных), социальных и когнитивных факторов, а также соотношение когнитивных интерпретаций и привычного для индивида поведенческого копинга. Представляется, что в контексте вышеизложенного, профилактические и коррекционные мероприятия могут быть эффективными только при условии учета конкретных когнитивных деформаций восприятия и оценки потенциально или актуально опасной ситуации. Отсюда следует необходимость развития рефлексивности как основы для восстановления адекватных когниций и для последующего расширения арсенала копинг-стратегий и гибкости их применения.

Библиография

- Abulhanova-Slavskaia K.A. (1977) *Dialektika chelovecheskoi zhizni. (Sootnoshenie filosofskikh, metodologicheskikh i konkretno-nauchnikh podkhodov k probleme individa)*. M.: Prosveshchenie. (In Russian)
- Anderson V. (1999) The effects of mediation on teacher perceived occupational stress, state, and trait anxiety, and burnout. *School Psychology Quarterly*, No. 14(1) pp.
- Baranov A. (1997) *Stressoustoichivost' i masterstvo pedagoga*. Izhevsk: Izd-vo UdGU. (In Russian)
- Beck A. T., Rush A. J., Shaw B. F., Emery G. (1979) *Cognitive therapy of depression*. New York: Guilford Press.
- Beck A. T., Emery G. (1985) *Anxiety disorders and phobias*. New York: Basic Books.
- Belinskaia E.P. (2009) *Sovladanie kak social'no-psikhologicheskaia problema*. Dostupno: <http://psystudy.ru> (sm.: 17.03.2011). (In Russian)
- Bratus' B.S. (1988) *Anomalii lichnosti*. M.: Mysl'. (In Russian)
- Bulkina N.D. (1995) Aleksitimiia (analiticheskii obzor zarubezhnikh issledovani), *Vestnik Moskovskogo Un-ta*. Ser. 14. Psihologiya, № 1, str. 43–53. (In Russian)
- Compas B. (1998) An agenda for coping research and theory: basic and applied developmental issues. *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 22, No 2, pp. 231–237.
- Cooper C. (1998) Introduction. C. Cooper (Ed) *Theories of Organizational Stress*. New York: Oxford University Press. pp. 1–5.
- Cooper C.L., Payne R. (1991) *Personality and Stress: individual differences in the stress process*. Chichester. UK: Wiley.
- Ellis A. (1998) Peresmotr osnov racional'no – emotivnoi terapii (RET). *Evoliutsiia psihoterapii: sbornik statei*. T. 2. *Osejn patriarkhov: psikhoanaliticheski orientirovannaia i kognitivno-bikhevioraknaia terapiia*. Red.: J. K. Zeiga. M: Nezavisimaia firma "Klass". (In Russian)
- Ellis A. (1990) Rational and irrational beliefs in counselling psychology. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, Vol. 8, pp. 221–233.
- Erdineeva K.G. (2007) Bazovaia filosofiia sub'ekta kak uslovie adaptatsii lichnosti. *Fundamentalnie issledovaniia*, № 1. s. 74–77. (In Russian) Pieejams: www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=7777799 (sm. 30.01.2011)
- Fisher S., (1986) *Stress and strategy*. London: Erlbaum.
- Folkman S., Lazarus R.S. (1991) Coping and emotion. A. Monat & R. S. Lazarus, ed. *Stress and Coping*. N.–Y, pp. 207–227.

- Formaniuk T.V. (1994) Sindrom “emocionalnogo sgoraniia” kak pokazatel’ professionalnoi dezadaptatsii uchitelia. *Voprosy psikhologii*, № 6 s. 14–23. (In Russian)
- Gangestad S., Snyder M. (2000) Self-monitoring: Appraisal and reappraisal. *Psychological Bulletin*, Vol. 126. pp. 530–555.
- Granovskaia R.M. (2007) Psikhologicheskaia zashchita. SPb.: Resh. (In Russian)
- Ianson V.N., Daiia Z.F. (1987) Vliianie sdvigo v vnimaniia na bimanualnie reakcii cheloveka. *Izvestiia AN Latv. SSR*, № 11, s. 125–129. (In Russian)
- Ianson V.N., Kazanovskaia I.A. (2009) Modeli preodolevaiushchego povedeniia u specialistov raznykh professii i bezrabotnykh: nereshennye problemi i perspektivy issledovaniia. Aktualnii problemi psikhologii, biznesa i socialnoi sfery obshchestva: teoriia i praktika. V tom. Riga: VShP, s. 72–82. (In Russian)
- Karpov A.V. (2003) Refleksivnost’ kak psicheskoe svoistvo i metodika diagnostiki. *Psikhologicheskii zhurnal*. T. 24, № 5, s. 45–57. (In Russian)
- Karpov A.V. (2004) *Psikhologiiia refleksivnykh mekhanizmov deiatelnosti*. M.: Izd-vo Instituta psikhologii RAN. (In Russian)
- Kasl S.V. (1995) Epidemiologicheskii podkhod k izucheniiu stressa v trude. *Psikhologiiia truda i organizacionnaia psikhologiiia: sovremennoe sostoianie i perspektivy razvitiia*. Hrestomatiia. Sost. A.B. Leonova, O.N. Chernisheva. M.: Radiks. (In Russian)
- Kazanovskaia I.A., Rumianceva L., Iansons V. (2010) Issledovanie sviazi psikhologicheskikh zashchit i strategii preodolevaiushchego povedeniia u pedagogov: *Theory and Practice*. (7), c. 62–69. Siauliai: Siauliai College, Lithuania. (In Russian)
- Kelly, G. (1955) *The psychology of personal constructs*. New York: Norton.
- Konopkin O.A. (1980) *Psikhologicheskie mekhanizmi reguliatsii deiatelnosti*. M.: Nauka. (In Russian)
- Kriukova T.L. (2008) Chelovek “sovladauiushchii”: kachestva sub”ekta i ego sovladauiushchee povedenie. A.L. Zhuravleva, E.L. Kriukova, E.A. Sergienki (red.) M.: Izd-vo “Institut psikhologii RAN” s. 257–273. (In Russian)
- Lane R.D., Sechrest L., Riedel R., Shapiro D.E., Kaszniak A.W. (2000) Pervasive Emotion Recognition Deficit Common to Alexithymia and the Repressive Coping Style. *Psychosomatic Medicine*, Vol. 62. pp. 492–501.
- Lazarus R.S. (1966) *Psychological stress and the coping process*. N.Y.: Mc-Graw-Hill.
- Lazarus R. S., Launier R. (1978) Stress-Related Transactions between Person and Environment. L. A. Pervin, M. Lewis (Eds.). *Perspective in International Psychology*. N. Y: Plenum, pp. 287–327.
- Leont’ev D.A., Averina A.Zh. (2011) Fenomen refleksii v kontekste problemy samoregulatsii. *Psikhologicheskie issledovaniia: electron. nauch. zhurn.*, N 2(16). Pieejams: <http://psystudy.ru> (sm. 24.02.2011). (In Russian)
- Markova A.K. (1993) *Psikhologiiia truda uchitelia*. M.: Prosveshchenie. (In Russian)
- Maslach, C. (1993) Burnout: A multidimensional perspective. B Schaufelli, C. Maslach, T. Mare, (eds). *Professional burnout: Recent developments in theory and research*. pp. 19–32.
- Maslach C., Schaufeli W.B., Leiter M.P. (2001) Job burnout. *Annual review of psychology*. Vol. 52. pp. 397–422.
- Miceli M, Castelfranchi C, (2001) Further distinction between coping and defensive mechanisms. *Journal of Personality*. Vol. 69, No 2. pp. 287–296.

- Mitina L.M. (1994) *Uchitel kak lichnost' i professional. Psikhologicheskie problemi*. M.: Izd-vo "Flinta". (In Russian)
- Mitina L.M., Asmakovec E.S. (2001) *Emotsionalnaia gibkost' uchitelia*. M.: Izd-vo "Flinta". (In Russian)
- Muhina V.S. (1998) *Vozrastnaia psikhologiiia*. M.: Akademiia. (In Russian)
- Newton T.L., Contrada R.J. (1994) Alexithymia and repression: contrasting emotion-focused coping styles. *Psychosomatic Medicine*, Vol. 56. pp. 457–462.
- Nikolaeva V.V. (2005) O psikhologicheskoi prirode aleksitimii. *Sibirskii psikhologicheskii zhurnal*. T. 22. s. 124–128. (In Russian)
- Nolen-Hoeksema S., Wisco B.E., Lyubomirsky S. (2008) Rethinking Rumination. *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 3. No 5. pp. 400–424.
- Petrovskaia L.A. (1989) *Kompetentnost' v obshchenii*. M.: Izd-vo MGU. (In Russian)
- Piaget J. (1969) *Izbrannie psikhologicheskie trudy*. M.: Prosveshchenie. (In Russian)
- Pilenok A., Kazanovskaia I., Ianson V. (2010) Issledovanie sviazi individualno-psikhologicheskikh kharakteristik s tipami professional'no-trudnikh situacii i strategiiami preodolevaiushchego povedeniia u pedagogov. *Aktual'nie problemi psikhologii, biznesa i social'noi sfery obshchestva: teoriia i praktika*. Riga.: BIPM. Tom VI, chastj I. s. 110–120. (In Russian)
- Potemkina M.V. (2010) *Osobennosti strukturnoi organizatsii reflektivnosti i ee vliianiia na reguliatsiiu professionalnoi deiatelnosti*: dis. kand. psihol. nauk. Iaroslavl'. (In Russian)
- Prokhorov A.O. (2005) *Saamoregulatsiia psichicheskikh sostoianii: fenomenologiiia, mekhanizmy, zakonomernosti*. M.: PERSE. (In Russian)
- Pyszczynski T., Greenberg J. (1987) The Role of Self-Focused Attention in the Development, Maintenance, and Exacerbation of Depression. K. Yardley, T. Honess, ed. *Self and Identity: Psychosocial Perspectives*. Chichester. England: Wiley.
- Rasskazova E.I., Gordeeva T.O. (2011) Koping-strategii v psikhologii stressa: podkhody, metody i perspektivy. *Psikhologicheskie issledovaniia: electron. nauch. zhurn.*, № 3 (17). Pieejams: <http://psystudy.ru> (sm. 22.01.2011). (In Russian)
- Rean A.A., Kudashev A.R., Baranov A.A. (2006) *Psikhologiiia adaptacii lichnosti*. Analiz. Teoriya. Praktika. SPb.: EVRO-ZNAK. (In Russian)
- Rogov E.I. (1998) *Uchitel' kak ob"ekt psikhologicheskogo issledovaniia*. M.: VLADOSS-PRESS. (In Russian)
- Rotenberg V.S., Arshavskii V. (1984) *Poiskovaia aktivnost' i adaptatsiia*. M.: Nauka. (In Russian)
- Rukavichnikov A.A. (2001) *Oprosnik psikhologicheskogo vigoraniia dlia uchitelia: Rukovodstvo*. Iaroslavl': NCP "Psikhodiagnostika". (In Russian)
- Schaufeli W. & Buunk B. (1996) Professional burnout. M. Schabracq, J. Winnubst & Cooper (Eds) *Handbook of work and health psychology*. New York: John Wiley. pp. 311–346.
- Sekoian I.E. (2007) Aleksitimiia: predikator, priznak psikhosomatizatsii ili lichnostnaia kharakteristika? *Nezavisimyi psikhiatricheskii zhurnal*, № 4. s. 1–9. (In Russian)
- Sifneos P.E., (1973) The prevalence of alexithymic characteristics in psychosomatic patients. *Journal of Psychotherapy and Psychosomatic*, Vol. 22. pp. 255–262.
- Slobodchikov V.I., Cukerman G.A. (1990) Genesis reflektivnogo soznaniia v mladshem shkol'nom vozraste. *Voprosy psikhologii*. № 3 s. 25–36. (In Russian)

- Snyder M. (1974) Self-monitoring of expressive behaviour. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 30. pp. 526–537.
- Subbotin S.V. (1992) *Ustoichivost' k psikhologicheskomu stressu kak kharakteristika metaindividual'nosti uchitelia: diss...* kand. Psihol. Nauk. Perm. (In Russian)
- Taylor G.J. (1984) Alexithymia: concept, measurement, and implications for treatment. *Psychotherapy and Psychosomatic*. *American Journal of Psychiatry*, Vol. 141. No 6. pp. 725–732.
- Travers C.J. & Cooper C.L. (1994) Psychophysiological responses to teacher's stress: A move towards more objective methodologies. *European Review of Applied Psychology*, Vol. 44. pp. 137–146.
- Tunik E.E. (2010) *Psikhologicheskie zashchity*. Testovaia metodika. SPb.: Rech. (In Russian)
- Vasiliuk F.E. (1984) *Psikhologiya perezhivaniia* M.: Izd-vo MGU. (In Russian)
- Vasserman L.I., Ababkov V.A., Trifonova E.A. (2010) *Sovladanie so stressom: teoriia i psikhodiagnostika*. *Uchebno-metodicheskoe posobie*. SPb.: Rech. (In Russian)
- Vasserman L.I., Berebin M.A., Kosenkov N.I. (1994) O sistemnom podkhode k otsenke psikhicheskoi adaptatsii. *Obozrenie psikhiiatrii i medicynskoi psikhologii im. V.M. Behтерева*, № 3. s. 16–25. (In Russian)
- Vodopianiva N.E., Starchenkova E.S. (2005) *Sindrom vigoraniia: diagnostika i profilaktika*. SPb.: Piter. (In Russian)
- Vodopianiva N.E. (2009) *Psikhodiagnostika stressa*. SPb.: Piter. (In Russian)
- Warr P. (1994) A conceptual framework for the study of work and mental health. *Work and Stress*, Vol. 8, pp. 84–97.
- Zeigarnik B.V., Holmogorova A.B., Mazur E.S. (1989) Samoregulatsiia povedeniia v norme i patologii. *Psikhologicheskii zhurnal*, T. 10. № 2. s. 122–132. (In Russian)
- Zinchenko V.P. (1990) Nauka – neot'emlemaia chast' kultury. *Voprisy psikhologii*, № 1. s. 33–50. (In Russian)

Summary

Vladimir Janson, Irina Kazanovskaya

Cognitive Factors of Stress Management

The article provides an insight into the understanding of the role of cognitive factors in stress management. It looks into the influences of cognitive attitude (social constructiveness and cognition flexibility) disorders, conscious and unconscious stress management mechanisms, as well as the ambiguity of the ways in which reflection influences psychic self-regulation, including such phenomenon as alexithymia, which prevents one from realizing one's own feelings and emotional states. The article shows the connection between the desadaptation processes and professional deformations with the choice of psychological defense mechanisms, strategies of stress coping and reflexivity development among representatives of different professions. The article also mentions the fact that professional deformations among pedagogues may be connected with the manifestation of symptoms of secondary alexithymia, which leads to reduction of their communicative competences. It also stresses the importance to develop reflexivity as the basis for recovery of adequate cognitions followed by a further expanding of the coping strategy arsenal and their use in professional adaptation/disadaptation. The article also looks at the results of original empirical research, which show the differences between the

preferred coping strategies and the rates of tension of teachers' psychological defences which differ in the severity of alexithymia. It also shows the differences in coping strategies and psychological defences depending on the teachers' record of service. It should be mentioned, that in spite of the long history of study of adaptation processes, there is an obvious deficit of studies, that would take into account the totaluty of personal (dispositional), social, and cognitive factors, as well as the relation of cognitive interpretations and behavioural coping strategies that are typical of an individual. All the above taken into account, it can be said that profilactic and correctional measures can be effective only if certain cognitive deformations of preception are taken into the account and potentially or actually dangerous situation is evaluated. This leads to the necessity to develop reflexivity as a basis for restoration of adequate cognitions and for further development of the arsenal of coping strategies and flexibility of their use.

Kopsavilkums

Vladimirs Jansons, Irina Kazanovska

Stresa pārvarēšanas kognitīvie faktori

Rakstā apkopots mūsdienu zinātniskais skatījums uz kognitīvo faktoru un kognitīvo nostādņu traucējumu lomu stresa attīstībā un pārvarēšanā, kā arī uz stresa pārvarēšanas apzinātajiem un neapzinātajiem mehānismiem. Rakstā atspoguļota neviennozīmīga refleksijas ietekme uz psihiskās darbības pašregulāciju, tai skaitā aleksitimijas parādība, kura traucē indivīda jūtu un emocionālā pārdzīvojuma apzināšanos. Pētījuma rezultāti norāda uz dezadaptācijas procesu un profesionālo deformāciju saistību ar raksturīgākajām un biežāk izmantojamām psiholoģisko aizsardzību formām, stresa pārvarēšanas stratēģijām un refleksivitātes attīstības pakāpi dažādu profesiju speciālistiem. Pedagogiem profesionālās deformācijas var būt saistītas ar sekundārās aleksitimijas pazīmju izpausmēm, kas pazemina viņu komunikatīvo kompetenci. Tiek uzsvērtā nepieciešamība refleksivitātes attīstībai adekvāto kognitīvo procesu izveidošanai kā arī "koping" stratēģiju variantu izvēles paplašināšanai un to izmantošanas elastībai profesionālajā adaptācijā. Raksts iepazīstina ar autoru empīrisko pētījumu rezultātiem, kuros ir konstatētas "koping" stratēģiju un psiholoģisko aizsardzību atšķirības atkarībā no pedagoģu darba stāža. Pētījumi arī parādīja nozīmīgas atšķirības pielietojamās stresa pārvarēšanas stratēģijās un psiholoģisko aizsardzību rādītājos pedagogiem ar zemiem un augstiem aleksitimijas rādītājiem. Neskatoties uz adaptācijas procesu pētījumu ilgstošu vēsturi, tomēr trūkst konkrētu pētījumu, kuros būtu ņemts vērā personības (dispozīciju), sociālo un kognitīvo faktoru kopsakarības, kā arī kognitīvo interpretāciju saistības ar indivīdam raksturīgām "koping" stratēģijām. Augstākminētajā kontekstā profilaktiskie un korekcijas pasākumi var būt efektīvi tikai tad, ja tiek ņemtas vērā uztveres un potenciāli vai aktuāli bīstamo situāciju konkrētās kognitīvās deformācijas. No tā izriet refleksivitātes attīstīšanas nepieciešamība adekvāto kognīciju atjaunošanai, "koping" stratēģiju klāsta paplašināšanai un to elastīgai pielietošanai.

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

Gatis Pāvils

EIROPAS TERITORIĀLĀS ATTĪSTĪBAS PĒTNIEKI PULCĒJAS JŪRMALĀ

30.–31. augustā Jūrmalā norisinājās ESPON (Eiropas teritoriālās attīstības un kohēzijas novērošanas tīkls) NORBA (Ziemeļu-Baltijas dialogi par telpiskās plānošanas starptautisko perspektīvu) projekta noslēguma konference “**Teritoriālā kohēzija Eiropā un Baltijas jūras reģionā**”, kurā piedalījās ap 100 reģionālās politikas veidotāju, ieviesēju, pētnieku un citu interesentu no Baltijas, Ziemeļu un citām Eiropas valstīm.

ESPON programma

ESPON programmas mērķis ir veicināt Eiropas reģionu un teritoriālās kohēzijas harmonisku attīstību, nodrošinot salīdzināmas informācijas, analīzes un reģionu attīstības scenāriju pieejamību, kā arī sagatavot priekšlikumus Eiropas starptautiskās konkurētspējas palielināšanai un ilgtspējīgai attīstībai. ESPON programmas ietvaros visā Eiropā tiek īstenoti vairāk nekā 60 izpētes, analīzes un starpvalstu sadarbības projekti.

NORBA projekts

NORBA ir viens no ESPON projektiem, kura mērķis ir veicināt dialogu starp Ziemeļu un Baltijas valstu reģionālās politikas veidotājiem, praktiķiem, zinātniekiem, ekspertiem un studentiem, kuriem NORBA projekta ietvaros bija iespēja iepazīties ar ESPON ietvaros veikto pētījumu rezultātiem, kā arī dalīties pieredzē ar pašu veiktajiem pētījumiem.

Jūrmalas konferences loma

Jūrmalas konferences laikā tika apkopota ESPON pētījumos gūtā informācija par Eiropas attīstības tendencēm, izaicinājumiem un iespējām. Konferences dalībnieki diskutēja un sniedza savus priekšlikumus izmaiņām gan Eiropas Savienības kohēzijas, gan Ziemeļu un Baltijas valstu reģionu attīstības politikā.

ES kohēzijas politika nākotnē

ES kohēzijas politikas mērķis ir izlīdzināt attīstības līmeņa atšķirības starp dažādiem Eiropas Savienības reģioniem. Kohēzijas politikas īstenošanai 2007.–2013. gadā Eiropas Savienība ir piešķirusi ievērojamu finansējumu – 347 miljardus eiro, no kuriem 4,6 miljardi eiro ir paredzēti Latvijai.

Konferences ietvaros Eiropas politikas izpētes centra direktors **Džons Bahtlers** (*John Bachtler*) klātesošos iepazīstināja ar pamatnostādņēm, pēc kurām tiek

veidota Eiropas Savienības kohēzijas politika nākamajam ES fondu plānošanas periodam (2014–2020). Plānots, ka turpmāk dalībvalstīm tiks prasīti daudz konkrētāki attīstības mērķu uzstādījumi, kā arī tiks slēgti īpaši līgumi par šo mērķu sasniegšanu. Eiropas sabiedrība, savukārt, tiks vairāk informēta par kohēzijas politikas īstenotajām aktivitātēm un to ieguldījumu.

Atšķirības starp Baltijas valstu reģionālajām augstskolām

Garri Rāgmā (*Garri Raagmaa*) no Tartu universitātes savā prezentācijā uzsvēra reģionālo augstskolu lomu teritoriālajā kohēzijā: tās var koncentrēt reģionu intelektuālos resursus, radīt inovācijas, veidot kultūras un sociālo dzīvi reģionālajās pilsētās.

Pēdējos 20 gados Baltijas valstīs tika nodibinātas ap 200 jaunu reģionālo augstskolu, tomēr katrai valstij bija atšķirīga pieeja šo augstskolu vadībā. Igaunijā tika izveidotas 56 reģionālās augstskolas, kas pārsvarā bija esošo augstskolu filiāles mazākās pilsētās. Latvijā tika izveidotas 130 augstskolas, daudzas no tām privātas un izveidotas, galvenokārt, pelņas gūšanas nolūkos. Lietuvā augstskolu darbība nebija tik liberalizēta, jo tika izveidotas tikai 20 reģionālās augstskolas – pārsvarā esošo augstskolu reģionālās filiāles.

Latvija ir visvairāk augstākas izglītības iestāžu uz vienu miljonu iedzīvotāju – 52, kamēr Igaunijā 42, bet Lietuvā – tikai 6. Pētījumā iegūtie dati liecina, ka Latvijas pieeja bijusi mazāk rezultatīva nekā Igaunijā. Igaunijā vērojama reģionālo augstskolu specializēšanās atbilstoši reģiona tradīcijām un darba tirgus pieprasījumam. Tās reģionālās augstskolas, kuras šajā ziņā negūst sekmes, tiek slēgtas, kamēr Latvija tās turpina savu darbību. Par spīti lielajam augstskolu skaitam un augstajam iedzīvotāju izglītības līmenim, Latvija krietni atpaliek arī inovāciju ieviešanas jomā.

Policentriska attīstība “koridoru” politikas vietā?

Baltijas valstis, jo īpaši Latvija, savā reģionālās attīstības politikā nereti uzsvāru likušas uz telpisko koridoru, piemēram, “austrumu – rietumu tiltu” izveidi. Vairāku ESPON projektu rezultāti liecina, ka Baltijas valstu situācijā nepieciešams izvērtēt arī citus attīstības modeļus.

Polijas ESPON programmas kontaktpunkta pārstāve **Kataržina Vojnara** (*Katarzyna Wojnar*) norādīja, ka Polijas attīstības plānošanā aktualitāti zaudē austrumu – rietumu koridora attīstība, un tā vietā liela uzmanība tiek pievērsta “Polijas heksagonālajam modelim” – sešām Polijas centrālās daļas lielpilsētām. Polijas reģionālās attīstības politika tiek virzīta uz šo metropoļu attīstību un savstarpējo sasaisti, tādējādi nodrošinot dinamisku visas valsts un tās galvaspilsētas Varšavas attīstību starptautiskā mērogā.

Ziemeļeiropa un Baltija noveco

Lidsas universitātes ģeogrāfijas profesors un demogrāfijas eksperts **Filips Rīss** (*Philip Rees*) iepazīstināja klātesošos ar Eiropas valstu demogrāfijas prognozēm, kas liecina, ka Austrumeiropā un Centrālajā Eiropā iedzīvotāju skaits samazināsies, bet Ziemeļeiropā un Rietumeiropā – pieaugs. Ziemeļu un Baltijas valstu reģionā visstraujāk iedzīvotāju skaits samazināsies Latvijā – 2050. gadā Latvijā varētu būt par 28% mazāk iedzīvotāju, nekā pašlaik.

Visā Eiropā ir gaidāma iedzīvotāju novecošanās, taču Ziemeļvalstu un Baltijas reģionā visstraujāk novecos tieši Latvija un Igaunija – 2050. gadā 28% iedzīvotāju būs vecāki par 65 gadiem.

Valstīm un sabiedrībai neizbēgami būs jāpielāgojas šādai situācijai, ceļot pensijas vecuma sliekšni, veicinot veselīgu dzīvesveidu un senioru nodarbinātību.

No NORBA uz ENECON

NORBA projekta ietvaros aizsāktais darbs turpināsies, īstenojot citu ESPON programmas projektu – ENECON, kura mērķis ir apvienot Ziemeļvalstu un Baltijas valstu plānotājus un apskatīt tos izaicinājumus, ar kādiem šis Eiropas reģions saskarsies nākotnē.

ENECON projekta ietvaros ir plānotas aktivitātes, gan piemērojot ES attīstības koncepcijas Ziemeļvalstīs un Baltijas valstīm, gan arī palīdzot veidot ES attīstības politiku saskaņā ar Ziemeļvalstu un Baltijas valstu pieredzi.

ESPON programma, tostarp NORBA projekts, Latvijai sniedz iespēju piedalīties starptautisko telpisko politiku veidošanas procesā, īstenojot visai Eiropas teritoriālajai attīstībai svarīgus pētījumus. Izpratne par starptautiskajiem procesiem, savukārt, ļauj reaģēt un veidot pamatu valsts telpiskās attīstības politikai, līdz ar to ESPON dati nodrošina objektīvu pilsētu un reģionu analīzi un attīstības scenāriju pieejamību. Īstenojot ESPON projektus, Latvijā tiek uzkrāta starptautiska zinātniska pieredze telpiskajā plānošanā un reģionālajā attīstībā. Aktīva dalība ESPON projektos un to rezultātu izplatīšana palielina arī politiķu un speciālistu interesi un izpratni par teritorijas attīstības procesiem, tendencēm un prognozēm Eiropā un pasaulē.

ESPON programmas kontaktpunkts Latvijā ir Valsts reģionālās attīstības aģentūra. Informācija par ESPON ir pieejama VRAA mājaslapā: www.vraa.gov.lv/espon/

NORBA Jūrmalas konferences prezentācijas ir pieejamas: <http://www.rha.is/norba/page/conference-in-jurmala-august-2012/>

Peter Smith

**“INTERNATIONAL CONFERENCE ON CYBERBULLYING:
COST IS0801” IN PARIS, 2012**

Cyberbullying refers to bullying and harassment of others by means of new electronic technologies, primarily mobile phones and the internet. There has been much research and action on traditional forms of bullying in schools, with some success, but cyberbullying has arisen and increased in the last decade. Researchers, pupils, parents, teachers, unions, and local, regional and national authorities, are all in various ways grappling with the issues involved in cyberbullying, in consultation with mobile phone companies and internet service providers. There are also positive uses of new technologies for relationships in schools; for example, using a school intranet for peer support services.

COST Action IS0801 is a networking project of the COST Programme, that started in late October 2008 and ran for four years. Its full title is “Cyberbullying: Coping with negative and enhancing positive uses of new technologies, in relationships in educational settings”. COST IS0801 has had the aim of sharing expertise on cyberbullying in educational settings, and coping with negative and enhancing positive uses of new Technologies”. The more detailed objectives are:

- sharing of developing expertise in knowledge base and measurement techniques across researchers;
- sharing of input from outside the research community; specifically, from legal experts; and from mobile phone companies and internet service providers;
- sharing of already nationally published guidelines, and recommended coping strategies, in different countries, including positive uses of new technologies in the relationships area; moving towards a common set of guidelines applicable for the European Community;
- increased awareness of the issue, and of the outcomes of the Action, to likely beneficiaries of the Action.

The Action has had 28 participating COST countries: Austria, Belgium, Bulgaria, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Israel, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, and United Kingdom; plus non-COST participation from Australia.

The presented conference was held on June 28th – 29th, 2012, at the Sorbonne, Paris. It was organised by COST Action IS0801 and has been granted the patronage of the Ministry of Education in France, and is in collaboration with the Observatoire International de la Violence Scolaire. The conference was open to all interested participants – both academics and practitioners, who are dealing with cyberbullying problems in educational settings.

*Core Group meeting of the COST Action IS0801 in Sorbonna Grand Hall
(photo of Ruth Sittichai)*

The first day of the conference was organized within six working groups accordingly to the same quantity of WG of the COST Action IS0801:

Working Group 1: Sharing of developing expertise in knowledge base and measurement techniques across researchers (the Chair of this WG during all duration of the Action is Prof Ersilia Menesini (Italy);

Working Group 2: Sharing of input from outside the research community; specifically, from legal experts and from mobile phone companies and internet service providers (the Chair of this WG during all duration of the Action is Dr Iain Coyne (United Kingdom);

Working Group 3: Sharing of already nationally published guidelines in different countries (the Chair of this WG during all duration of the Action is Prof Maritta Valimaki (Finland);

Working Group 4: Maximising opportunities for early-career researchers (the Chair of this WG during all duration of the Action is Dr Vera Boronenko (Latvia);

Working Group 5: Sharing of research on coping strategies, in different countries (the Chair of this WG during all duration of the Action is Prof Sonja Perren (Switzerland);

Working Group 6: Positive uses of new technologies, in relationships in educational settings.

Reflection session. Poster session for invited organizations (the Chair of this WG during all duration of the Action is Prof Angela Costabile (Italy).

The second day of the conference was fully for invited speakers and their research presentations on cyberbullying. It was world class specialists in cyberbullying topic who made the conference not only European, but more or less global. They were:

- Dr Wanda Cassidy, Centre for Education, Law & Society, Simon Fraser University, Canada;

- Dr Shaheen Shariff, Faculty of Education, McGill University, Canada;...
- Professor Sonja Livingstone, EUKidsOnline, London School of Economics, UK;
- Dr Justin Patchin, Cyberbullying Research Center, University of Wisconsin-Eau Claire, USA.

COST Action IS0801 team from Australia represented by Prof Donna Cross, Dr Marilyn Campbell and Dr Barbara Spears described Australian research experience on cyberbullying, but the main organizer of this conference Prof Catherine Blaya presented cyberbullying researches in France.

*Prof Sonja Livingstone is sharing the experience of the project EUKidsOnline
(photo of Ruth Sittichai)*

It was one of the final international conferences organized by the COST Action IS0801. The Action will finish its work on October 2012, but surely created network on cyberbullying will continue its work within further projects. Good luck for all of us in future cooperation!

IZDOTĀS MONOGRĀFIJAS

Deniss Hanovs, Vladimirs Meņšikovs, Ivans Jānis Mihailovs,
Valdis Tēraudkalns, Vladislavs Volkovs

IEPAZĪSTI EIROPU, IEPAZĪSTI LATVIJU! IEVADS STARPKULTŪRU KOMUNIKĀCIJĀ

Mūsu valsts – Latvijas Republika – ir daļa no Eiropas Savienības, bet plašāk – daļa no pasaules, kurā sadzīvo un mijiedarbojas simtiem dažādu kultūru. Valoda, ticība, kultūras tradīcijas, stereotipi un aizspriedumi, priekšstatī par atļauto un aizliegtu (tabu), kā arī tās robežām, uzskati par dzimuma lomām, iegūtās zināšanas un daudzveidīgā profesionāla pieredze ne tikai veido Eiropas Savienības un Eiropas Padomes dalībvalstu, t.sk. arī mūsu valsts, iedzīvotāju ikdienu, bet arī ietekmē politiskās, ekonomiskās, sociālās, izglītības un kultūras norises, ikdienas rīcību, izdarīto izvēli un pieņemtos lēmumus, kā arī attieksmi pret pašu Eiropu, tās iedzīvotājiem un dažādām institūcijām / organizācijām.

Mūsdienās izglītības, profesionālās darbības un pieredzes apmaiņas ceļā gandrīz katrs Latvijas iedzīvotājs, tāpat kā citu Eiropas valstu iedzīvotāji, var iegūt ne tikai sākotnējo starpkultūru kompetenci, bet arī praktiskās prasmes

komunikācijai ar citu Eiropas Savienības un Eiropas Padomes dalībvalstu un citu valstu pārstāvjiem, vienlaicīgi sniedzot zināšanas par savu valsti un kultūru citiem.

Šādi, ar zināšanu un pieredzes izplatīšanu un apmaiņu, attīstās starpkultūru komunikācija, kura arvien vairāk ietekmē dažādu (sa)darbības procesu un notikumu norisi gan vietējā, gan nacionālajā, gan, protams, starptautiskajā līmenī. Pie tam faktiski katru dienu ievērojami palielinās potenciālā iespēja iesaistīties starpkultūras komunikācijā gandrīz ikvienam Latvijas iedzīvotājam.

Apzinoties starpkultūru attiecību un starpkultūru komunikācijas aktualitāti, Latvijā pēdējo gadu laikā ir tapuši vairāki izdevumi latviešu valodā, kuros ir aplūkots gan starpkultūru komunikācijas jēdziens, principi, aktualitātes, gan arī starpkultūru komunikācijas specifika dažādās jomās un nozarēs. Tomēr mūsu valstī trūkst tādu grāmatu starpkultūru komunikācijā, kuras varētu izmantot studenti un citi interesenti,

kuri, piemēram, ar ERASMUS programmas palīdzību studē citās Eiropas valstīs vai arī Latvijā, izmanto iespējas kādu laiku strādāt dažādās pasaules valstīs vai arī sadarbojas un kontaktējas ar ārvalstu pārstāvjiem.

Līdz ar to vairāku augstākās izglītības iestāžu mācībspēki un studenti konstatēja nepieciešamību izveidot grāmatu latviešu valodā par starpkultūru komunikāciju un dažādu kultūru īpatnībām, īpaši akcentējot komplicētā jēdziena “kultūra” izpratni un iezīmējot tā struktūru.

Šī grāmata ir izmantojama gan starpkultūru komunikācijas apguvei dažādu studiju kursu ietvaros, gan arī kā palīglīdzeklis studentiem pirms iesaistīšanās ERASMUS programmā, gan sniedzot jaunus zināšanas par pasaules daudzveidību un to uztveri.

Tomēr šī grāmata nebūt nav uztverama kā vienīgais aptverošais palīglīdzeklis starpkultūru komunikācijas studijām. Jo vairāk – tā ir lietojama līdztekus ar citiem pieejamiem pētījumiem, mācību grāmatām un izdevumiem starpkultūru komunikācijas jomā, šīs grāmatas autoriem pamatā koncentrējot savu uzmanību uz tiem jautājumiem, kas salīdzinoši mazāk ir skarti Latvijas starpkultūru komunikācijas studijās un pētniecībā.

Līdz ar to šīs grāmatas autori ir izvēlējušies eklektisko pieeju, koncentrējot savu uzmanību nevis uz vienota, aptveroša un secīga starpkultūru komunikācijas apskata izveidi, bet uz salīdzinoši maz apskatīto problēmjautājumu loka analīzi, īpaši pievēršoties kultūras jēdzienam, migrācijai, multikulturālismam u.c. jautājumiem, kas arī nosaka grāmatas struktūru, tās nodaļu strukturēšanas īpatnības (t.sk. iekļaujot dažus tālāko interesi rosinošos uzdevumus), kā arī materiālu atlasu un piedāvājumu lasītājam. Vienlaikus šī grāmata ir aicinājums iepazīt Latvijas un arī Eiropas sabiedrības un kultūru dažādību, parādot to unikālo potenciālu un rosinot ieraudzīt apkārt un arī zināmā attālumā esošās vērtības.

Grāmatas autori vēlās uzsvērt, ka iespēja satikties ar citu / atšķirīgu kultūru mūsdienā izglītības un profesionālās darbības telpā arvien palielinās (gan nacionālajā, gan arī starptautiskajā līmenī). To veicina ne tikai apkārt esošā kultūru dažādība un komunikācijas intensitātes palielinājums (t.sk. pateicoties tehniskajam progresam), bet arī paradigmālās izmaiņas izglītības ieguves procesos (iesk. studējošo un pasniedzēju mobilitāti), profesionālās darbības deterritoriālizācija un arvien pieaugošā iedzīvotāju migrācija, kā arī globālie integrācijas procesi, t.sk. Latvijas Republikas integrācija Eiropas Savienības telpā. Tādējādi mūsdienās cilvēks lokāli ir daļa no sabiedrības / pasaules, bet globāli – daļa no vēl lielākas sabiedrības / pasaules...

Vienlaikus mūsdienās mainās arī cilvēka uztvere un (paš)identifikācija. Tā tradicionāli cilvēks pieder pie konkrētas kultūras, taču līdz ar to viņam parādās arvien plašākas iespējas saskarties ar citām kultūrām, vienlaikus saglabājot savas kultūras vērtības. Tomēr saskarsme ar citām kultūrām un to vērtībām ietekmē arī cilvēku, bieži vien prasot saprast citu, mainīties, pieņemt citas vērtības, uzsākt dialogu un meklēt saskares punktus, jo nenoliedzami starpkultūru komunikācijas procesus ietekmē citu cilvēku uzvedības uztvere un interpretācija caur savu pasaules skatījumu un vērtībām.

Tādējādi starpkultūru komunikācija ir cilvēku un grupu, kas pieder dažādām kultūrām, savstarpējo attiecību un saziņu kopums, kura izpratnei vismaz sākumstadijā ir nepieciešamas zināšanas ne tikai par kultūru un starpkultūru attiecību specifiku,

bet arī par citiem sociāliem un kultūras fenomeniem, kam arī pievērsta uzmanība šajā grāmatā.

Jāatzīmē, ka neskatoties uz iegūtajām zināšanām, starpkultūru komunikāciju un cilvēku savstarpējo saprašanos var ietekmēt dažādas barjeras, jo saskarsmē, kurā iesaistīti dažādu kultūru pārstāvji, ir daudz iespēju pārpratumiem un neizpratnei:

- 1) uztveres barjeras, jo katrs cilvēks notiekošo uztver specifiski, subjektīvi, t.sk. ievērojot savu pieredzi, intereses un vajadzības;
- 2) semantika – semantiskās variācijas rada nepareizu informācijas izpratni, īpaši daudznacionālā vidē;
- 3) neverbālas barjeras – žesti, mīmika, sejas izteiksme, poza;
- 4) atgriezeniskā saite, kas traucē uztvert informāciju pareizi;
- 5) neprasme klausīties;
- 6) stereotipi un aizspriedumi;
- 7) atšķirīgi lēmumu pieņemšanas un rīcības veidi noteiktajā situācijā u.c.

Līdz ar to starpkultūru komunikācijas veiksmē ir atkarīga gan no katra cilvēka personīgajām īpašībām un pieredze, gan no zināšanām, gan arī no viņa kultūrkompetences. Tādējādi neviena grāmata nevar kļūt par universālo recepti starpkultūru komunikācijas apgūvē. Tomēr tā var rosināt pasaules izzināšanas procesus, iedvesmot, veicināt sapratni un saprašanos, un pats galvenais – parādīt, ka kultūru un starpkultūru izzināšanas procesiem nav robežu...

Šī grāmata ir tapusi ar Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā atbalstu, par kuru grāmatas autori ir pateicīgi. Tas ir sadarbības projekts starp starpkultūru komunikācijas ekspertiem un Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūtu, grāmatas satura izstrādē iesaistoties Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes asociētajam profesoram Dr.art. Denisam Hanovam, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes dekānam profesoram Dr.sc.soc. Vladimīram Meņšikovam, Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes docentam un Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta pētniekam Mag.art., Mag.iur. Ivanam Jānim Mihailovam, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes profesoram Dr.philos. Valdim Tēraudkalnam un Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta vadošajam pētniekam Dr.sc.soc. Vladislavam Volkovam.

Grāmatas autori cer, ka šis izdevums rosinās katra lasītāja interesi par kultūrām un starpkultūru komunikāciju, vienlaikus veicinot mēģinājumus izprast atšķirīgo un tuvinot izpratni par daudzveidīgajiem mūsdienu pasaules procesiem un norisēm.

AUTORI

- Gaļina Sokolova** Dr.sc.soc., profesore, Baltkrievijas nacionālās zinātņu akadēmijas Socioloģijas institūta Ekonomiskās socioloģijas un sociālās demogrāfijas katedras vadītāja, Baltkrievija
gnsok@cosmostv.by
- Navīds Jazdanijs** MBA, Menedžmenta un tehnoloģiju universitātes Profesionālās izaugsmes skolas direktors, Pakistāna
spa.dir@umt.edu.pk
- Abduls Rašids Kauzars** PhD, profesors, Menedžmenta un tehnoloģiju universitātes Lietišķo zinātņu institūta direktors, Pakistāna
ark@umt.edu.pk
- Vera Boronēnko** Dr.oec., Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta vadošā pētniece, Latvija
vera.boronenko@du.lv
- Jelēna Lonska** Mg.sc.soc., Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ekonomikas katedras doktorante, Latvija
Jelena.Lonska@ru.lv
- Andris Spūlis** MBA, Banku Augstskolas doktorants, Latvija
andris.spulis@spulisconsulting.com
- Viktorija Šipilova** Mg.oec., Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta pētniece, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ekonomikas katedras doktorante, Latvija
viktorija.sipilova@du.lv
- Guido Baldi** PhD, Vācijas Ekonomisko pētījumu institūta un Dienvidšveices Lietišķo zinātņu Augstskolas pētnieks, Vācija/Šveice
guido.a.baldi@gmail.com
- Sandra Mihailova** Dr.psych, asoc.prof., Rīgas Stradiņa Universitātes Socioloģijas un psiholoģijas katedras vadītāja, Latvija
Sandra.Mihailova@rsu.lv
- Santa Vorone** Dr.psych., Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālās psiholoģijas katedras docente, Latvija
santa.vorone@gmail.com
- Vladimirs Jansons** Dr.biol., Baltijas Psiholoģijas un menedžmenta augstskolas docents, Latvija
bobkinss@inbox.lv
- Irīna Kazanovska** Dr.biol., Baltijas Psiholoģijas un menedžmenta augstskolas docente, Latvija
irina.kazanovska@inbox.lv

AUTHORS

- Galina Sokolova** Dr.sc.soc., Professor, Head of the Department for Economic Sociology and Social Demography of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Belarus
gnsok@cosmostv.by
- Naveed Yazdani** MBA, Director of the School of Professional Advancement of the University of Management and Technology, Pakistan
spa.dir@umt.edu.pk
- Abdul Rasheed Kausar** PhD, Professor, Director of the Institute of Applied Sciences of the University of Management and Technology, Pakistan
ark@umt.edu.pk
- Vera Boronenko** Dr.oec., Leading Researcher of the Institute of Social Research of the Daugavpils University, Latvia
vera.boronenko@du.lv
- Jelena Lonska** Mg.sc.soc., Doctoral Student of the Department of Economics of the Faculty of Social Sciences of the Daugavpils University, Latvia
Jelena.Lonska@ru.lv
- Andris Spulis** MBA, Doctoral Student of the BA School of Business and Finance, Latvia
andris.spulis@spulisconsulting.com
- Viktorija Sipilova** Mg.oec., Researcher of the Institute of Social Research, Doctoral Student of the Department of Economics of the Faculty of Social Sciences of the Daugavpils University, Latvia
viktorija.sipilova@du.lv
- Guido Baldi** PhD, Researcher of the German Institute for Economic Research and University of Applied Sciences of Southern Switzerland, Germany/ Switzerland
guido.a.baldi@gmail.com
- Sandra Mihailova** Dr.psych, Associate professor, Head of the Department of Sociology and Psychology of Riga Stradinsh University, Latvia
Sandra.Mihailova@rsu.lv
- Santa Vorone** Dr.psych., Docent of the Department of Social Psychology of Daugavpils University, Latvia
santa.vorone@gmail.com
- Vladimirs Jansons** Dr.biol., Docent of the Baltic Psychology and Management Higher School, Latvia
bobkinss@inbox.lv
- Irina Kazanovska** Dr.biol., Docent of the Baltic Psychology and Management Higher School, Latvia
irina.kazanovska@inbox.lv

АВТОРЫ

- Галина Соколова** Dr.sc.soc., профессор, заведующая Кафедрой экономической социологии и социальной демографии Института социологии Белорусской национальной академии наук, Беларусь
gnsok@cosmostv.by
- Навид Яздани** MBA, директор Школы профессионального роста Университета менеджмента и технологий, Пакистан
spa.dir@umt.edu.pk
- Абдул Рашид Каузар** PhD, профессор, директор Института прикладных наук Университета менеджмента и технологий, Пакистан
ark@umt.edu.pk
- Вера Бороненко** Dr.oec., ведущий исследователь Института социальных исследований Даугавпилсского Университета, Латвия
vera.boronenko@du.lv
- Елена Лонская** Mg.sc.soc., докторантка Кафедры экономики Факультета социальных наук Даугавпилсского Университета, Латвия
Jelena.Lonska@ru.lv
- Андрис Спулис** MBA, докторант Высшей банковской школы, Латвия
andris.spulis@spulisconsulting.com
- Виктория Шипилова** Mg.oec., исследователь Института социальных исследований, докторантка Кафедры экономики Факультета социальных наук Даугавпилсского Университета, Латвия
viktorija.sipilova@du.lv
- Гuido Балди** PhD, исследователь Немецкого института экономических исследований и Высшей школы прикладных наук Южной Швейцарии, Германия/Швейцария
guido.a.baldi@gmail.com
- Сандра Михайлова** Dr.psych., ассоциированный профессор, заведующая Кафедрой социологии и психологии Рижского Университета им. П. Страдыня, Латвия
Sandra.Mihailova@rsu.lv
- Санта Вороне** Dr.psych., доцент Кафедры социальной психологии Факультета социальных наук Даугавпилсского Университета, Латвия
santa.vorone@gmail.com
- Владимир Янсон** Dr.biol., доцент Балтийского института психологии и менеджмента, Латвия
bobkinss@inbox.lv
- Ирина Казановская** Dr.biol., доцент Балтийского института психологии и менеджмента, Латвия
irina.kazanovska@inbox.lv

AUTORU IEVĒRĪBAI

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija rakstus pieņem angļu, latviešu un krievu valodā. Rakstu problemātika nav ierobežota.

Redakcijā iesniegtie raksti tiek recenzēti. Atsauksmi par katru rakstu sniedz divi recenzenti, kā arī žurnāla redaktors. Redakcija ievēro autoru un recenzentu savstarpējo anonimitāti. Rakstu autoriem ir tiesības iepazīties ar recenzijām un kritiskām piezīmēm un, nepieciešamības gadījumā, koriģēt savus pētījumus, veikt tajos labojumus un grozījumus, par termiņu vienojoties ar redaktoru. Redakcijai ir tiesības veikt nepieciešamos stilistiskos labojumus, kā arī precizēt raksta zinātniskā aparāta noformējumu. Redakcijas izdarītie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Raksti tiek vērtēti saskaņā ar pieņemtajiem zinātniskuma kritērijiem: pētījuma atbilstība mūsdienu teorētiskajam līmenim izvēlētajās problēmas izpētē; pietiekama empīriskā bāze, empīriskā materiāla oriģinalitāte; hipotēžu, atziņu un rekomendāciju oriģinalitāte un novitāte; pētāmās tēmas aktualitāte. Tiek vērtēta arī izklāsta loģika un saprotamība. Atlasot rakstus publicēšanai, priekšroka tiek dota fundamentālas ievirzes pētījumiem.

Redakcija honorārus nemaksā, manuskriptus un disketes (vai CD) atpakaļ neizsniedz.

Raksta noformēšana

Raksti, kuru noformēšana neatbilst prasībām, netiks pieņemti publicēšanai.

Raksta apjoms: 0,75 – 1,5 autorlokšnes (30000–60000 zīmju, atstarpes ieskaitot).

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*WinWord 2000/XP*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta kopsavilkums: 2000–2500 zīmju. Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsgatavo angļu un krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un angļu valodā.

Raksta valoda: zinātniska, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties ar attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālistu – valodas nesēju. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts. Atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas un diagrammas noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tāda veida materiāliem jānorāda kārtas numurs un virsraksts.

References jāveido un jānoformē šādi:

Monogrāfijas (grāmatas un brošūras):

Mills Ch. R. (1998) *Sociologicheskoje vooobrazenie*. Moskva: Strategiya. (In Russian)
Turner J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Raksti krājumos:

Turner R. H. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. Øyen, E. (ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150.

Raksti žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzveidība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis, A*, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Raksti laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matemātika pasaule un Latvija. *Zinātnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāli no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati*. (In Latvian)
Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian. The scope of problems of articles is not limited.

The articles submitted to the Editorial Board are reviewed by two reviewers and the editor. The Editorial Board observes mutual anonymity of the authors and the reviewers. The authors have a right to get acquainted with the reviews and the critical remarks (comments) and, if it is necessary, they may make some changes, coming to an agreement about the terms with the editor. The Editorial Board has a right to make necessary stylistic corrections, change the layout of the scientific paper to come to the uniformity of the layout. The corrections made by the Editorial Board will be agreed with the author.

The articles are evaluated according to the adopted scientific criteria: correspondence of the research to the present-day theoretical level in the domain of the chosen problem; sufficient empirical basis; originality of empirical material; originality of hypotheses, conclusions, and recommendations; topicality of the subject investigated. The logics and clearness of the exposition is evaluated as well. Preference is given to fundamental studies.

The Editorial Board does not pay royalties; manuscripts and diskettes (or CDs) are not given back.

Layout of Manuscripts

Articles, which do not have an appropriate layout, will not be accepted.

Volume of article: 30,000 – 60,000 characters with spaces.

Manuscript should be submitted by e-mail. Text should be composed using *Times New Roman* font (*WinWord 2000/XP*); font size – 12, line spacing – 1. Text should be aligned 3.5 cm – from the left side, 2.5 – from the right side, 2.5 cm – from the top and the bottom. If special computer programmes are used, then they should be submitted together with the article.

Summary: 2,000–2,500 characters. Articles in Latvian should contain a summary in English and Russian; articles in English should be provided with a summary in Latvian and Russian; articles in Russian should contain a summary in Latvian and English.

Language of article: scientific, terminologically precise. If author prepares an article in a foreign language, then he/she should take trouble about the linguistic correction of the written text consulting a specialist of the corresponding branch of social sciences – native speaker. *Articles, which have a wrong spelling, will not be accepted and reviewed.*

Layout of article. References should be placed in a text according to the example: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Explanations and comments should be given in the endnotes. Tables, charts, schemes, diagrams, etc. should have indication of the source of the material and, if necessary, then the method of making the table, the chart, the scheme (calculations, data gathering, etc.) should be marked. These materials should have ordinal numbers and titles.

References should be compiled according to the given samples:

Monographs (books, brochures):

Mills Ch. R. (1998) *Sociologicheskije voobrazhenie*. Moskva: Strategiya. (In Russian)
Turner J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Articles in collections:

Turner R. H. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. Øyen, E. (ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150.

Articles in magazines:

Bela B. (1997) Identitātes daudzbalstība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matemātikā pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati*. (In Latvian)
Available: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (accessed 20.10.2002).

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ

В журнале «Вестник социальных наук» публикуются оригинальные научные статьи по проблемам социальных наук (социологии, политических наук, экономики, социальной психологии, юриспруденции), а также рецензии на научные исследования, обзоры конференций, информация о научной жизни. Редакция принимает статьи на английском, латышском и русском языке. Проблематика статей не ограничивается.

Статьи, представленные в редакцию журнала, рецензируются. Отзыв о каждой статье дают два рецензента, а также редактор журнала. Редакция соблюдает принцип анонимности авторов и рецензентов. Авторы статей имеют право ознакомиться с рецензиями и критическими замечаниями и, в случае необходимости, внести исправления и изменения в свои исследования, причем срок внесения корректировок должен согласовываться с редактором. Редакция сохраняет за собой право внести в статью необходимые стилистические исправления, а также изменения в оформление научного аппарата с целью достижения его единообразия. Исправления, произведенные редакцией, согласуются с автором.

Статьи оцениваются в соответствии с критериями научности: соответствие современному теоретическому уровню в изучении выбранной проблемы; достаточная эмпирическая база; оригинальность эмпирического материала; новизна и оригинальность гипотез, положений, рекомендаций; актуальность темы исследования. Оценивается также сама логика и ясность изложения. При отборе статей для публикации преимущество дается исследованиям фундаментального характера.

Редакция гонорары не выплачивает, рукописи и дискеты (или CD) не возвращает.

Оформление рукописи статьи

Статьи, оформление которых не будет соответствовать данным требованиям, к публикации не принимаются.

Объем статьи: 0,75 – 1,5 авторских листа (30000 – 60000 знаков, включая пробелы).

Рукопись статьи должна быть представлена по электронной почте. Текст набирается шрифтом *Times New Roman (Win Word 2000/XP)*; размер букв – 12, межстрочный интервал – 1. Поля слева – 3,5 см, справа – 2,5 см, сверху и снизу – 2,5 см. Если в наборе статьи использовались специальные компьютерные программы, то они должны быть представлены в редакцию.

Резюме: 2000–2500 знаков. Статьи на латышском языке сопровождаются резюме на английском и русском языке; статьи на английском языке – резюме на латышском и русском языке; статьи на русском языке – резюме на латышском и английском языке.

Язык статьи: научный, терминологически точный. Если автор готовит статью на иностранном (неродном) языке, то он должен сам позаботиться о лингвистическом редактировании статьи; желательна консультация носителя языка, являющегося специалистом соответствующей отрасли социальных наук. *Статьи, язык которых не соответствует правилам правописания, не будут рассматриваться и рецензироваться.*

Научный аппарат статьи. Ссылки даются в тексте по следующему образцу: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Примечания и пояснения располагаются после основного текста. В оформлении таблиц, графиков, схем, диаграмм должны указываться ссылки на источник материала, при необходимости также должна указываться методика разработки (расчета данных, выведения сводных показателей и т.д.) таблиц, графиков, схем. Все подобные материалы должны иметь заголовки и порядковые номера.

Библиография должна быть составлена и оформлена точно, в соответствии с предлагаемыми ниже образцами:

Монографии (книги и брошюры):

Mills Ch. R. (1998) *Sociologicheskoe vobrazhenie*. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Turner J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Статьи в сборниках:

Turner R. H. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. Øyen, E. (ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150.

Статьи в журналах:

Bela B. (1997) Identitates daudzbalsiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Статьи в газетах:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Материалы в Интернете:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian)
Dostupno: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (sm. 20.10.2002).

Библиография составляется в алфавитном порядке фамилий или названий (если автором является институция) авторов в соответствии с латинским алфавитом.

Sociālo Zinātņu Vēstnesis
2012 2 (15)

Maketētāja **Marina Stočka**
Makets sagatavots DU Akadēmiskajā apgādā "Saule"

Iespiests SIA «Madonas poligrāfists» –
Saieta laukumā 2a, Madona, LV-4801, Latvija.